

✓ К-14038
П287572

ВІСНИК ХАРКІВСЬКОГО УНІВЕРСИТЕТУ

№ 121

НАУКОВИЙ КОМУНІЗМ

ВИПУСК 10

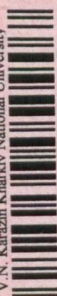

«ВИЩА ШКОЛА»

1975

38 коп.

V.N. Karazin Kharkiv National University

00280580

7

МІНІСТЕРСТВО
ВИЩОЇ І СЕРЕДНЬОЇ СПЕЦІАЛЬНОЇ ОСВІТИ УРСР

ВІСНИК
ХАРКІВСЬКОГО
УНІВЕРСИТЕТУ

№ 121

НАУКОВИЙ КОМУНІЗМ

ВИПУСК 10

ВИДАВНИЧЕ ОБ'ЄДНАННЯ «ВИЩА ШКОЛА»
ВИДАВНИЦТВО ПРИ ХАРКІВСЬКОМУ
ДЕРЖАВНОМУ УНІВЕРСИТЕТІ
Харків — 1975

У віснику висвітлюються актуальні питання теорії наукового комунізму. Більшість статей присвячена проблемам розвитку соціалістичного суспільства, соціальним наслідкам науково-технічної революції, критиці антикомунізму та ін. Вісник розраховано на викладачів гуманітарних вузів.

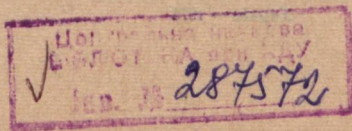
Редакційна колегія:

доц. *М. І. Сазонов* (відп. редактор), доц. *М. М. Копаниця*,
доц. *Б. Т. Личко*.

Адреса редакційної колегії:

310077, Харків, 77, майдан Дзержинського, 4. Державний університет, кафедра наукового комунізму.

Редакція гуманітарної літератури
Зав. редакцією *Г. І. Шинкаренко*

Н. С. ШЕВЕЛЄВ

**Ф. ЕНГЕЛЬС ПРО ПРОЛЕТАРСЬКИЙ ІНТЕРНАЦІОНАЛІЗМ
ЯК ПРИНЦИП ПОБУДОВИ І ДІЯЛЬНОСТІ ПАРТІЇ
РОБІТНИЧОГО КЛАСУ**

Марксизм-ленінізм вчить, що класова боротьба пролетаріату проти буржуазії за перемогу соціалізму і комунізму є інтернаціональною.

Антикомунізм як ідеологія, державна політика сучасного імперіалізму, намагаючись зупинити урочистий хід соціалізму по планеті, розпочатий Великим Жовтнем, головні зусилля спрямовує на розчленування революційних сил сучасності і насамперед на роз'єднання світового комуністичного руху, світової системи соціалізму. В ідеології це виражається у спробах порушити цілісність марксизму-ленінізму як міжнародного пролетарського вчення, що виражає корінні інтереси трудящих, перекрутити пролетарський інтернаціоналізм як один з провідних принципів цього вчення.

Ідеологи антикомунізму важливого значення надають поширенню націоналізму, утвердженню, за словами американського професора У. Росту, «імпульсів націоналізму всередині комуністичного блоку». «Саме на націоналістичні тенденції, і особливо ті з них, які набирають форми антирадянщини, буржуазні ідеологи, буржуазна пропаганда,— як зазначалося на XXIV з'їзді КПРС,— найохочіше роблять тепер ставку в боротьбі проти соціалізму і комуністичного руху» [4, с. 23].

Одночасно буржуазні ідеологи силкуються довести, що велике гасло інтернаціональної єдності трудящих «Пролетарі всіх країн, єдняйтеся!» застаріло, намагаються «розвінчати» його сучасний зміст, обґрунтований комуністичними та робітничими партіями, який відповідає збагаченому марксистсько-ленінському розумінню революційного пролетарського інтернаціоналізму: «Народи соціалістичних країн, пролетарі, всі демократичні сили в країнах капіталу, народи, що звільнилися, і пригнічені,— об'єднуються в загальній боротьбі проти імперіалізму, за мир, національну незалежність, соціальний прогрес, демократію, соціалізм!» [6, с. 325].

Нападки на принципи пролетарського інтернаціоналізму особливо характерні для буржуазних ідеологів З. Бзежинського, Дж. Кембелла, В. Зомбарта, Е. Ріклі, Дж. Прайса, Б. Монгомері, а також для представників різних видів опортунізму — Н. Шренка, М. Влаховича, Р. Гароді, Е. Фішера, О. Петкова, О. Шика. Великої шкоди революційному рухові завдають ідеологія і політика групи Мао Цзе-дуна. В кінці 50-х років буржуазні ідеологи «почали здійснювати лінію, в якій злилися дрібнобуржуазний авантюризм і великодержавний шовінізм, що прикриваються «лівою» фразою, відкрито стали на шлях підриву єдності соціалістичної співдружності, розколу світового комуністичного руху» [10, с. 51—52]. Ось чому в сучасній обстановці пролетарський інтернаціоналізм набуває особливої актуальності, стає найважливішою передумовою соціального прогресу, згуртування всіх прогресивних сил для дальшого наступу на імперіалізм.

Розробка проблем пролетарського інтернаціоналізму відбита в цілому ряді праць марксистів-ленінців. Однак коло питань, пов'язаних з розкриттям і обґрунтуванням усіх сторін багатопланового поняття пролетарський інтернаціоналізм, його принципів, і досі не вичерпане. Особливо це стосується пролетарського інтернаціоналізму як провідного принципу побудови і революційної перетворювальної діяльності партій робітничого класу. Спроби трактування вказаної ознаки пролетарського інтернаціоналізму¹ знаходимо у М. Ф. Шитова, І. Е. Кравцова, Є. Д. Морджинської. В історичному плані дещо розкривається цей принцип у роботах радянських вчених І. О. Баха, О. Ф. Володазького, Є. Ф. Канделя, Л. Г. Олеха, І. М. Пескової, В. В. Платковського, Б. В. Похвалинського, Т. І. Притицької, К. Л. Селезньової, Е. С. Слоніма, Б. Г. Тартаковського, Ф. С. Тюсіна, Б. О. Чага, зарубіжних вчених Л. Бертгольца, Г. Неефа, Г. Бартеля, В. Шмідта, Р. Рене та ін., коли вони пишуть про розробку вчення про пролетарську партію К. Марксом і Ф. Енгельсом. Однак, на наш погляд, самостійний вклад Ф. Енгельса в розглядувану проблему, особливо після смерті К. Маркса, майже не показано.

У 80—90-ті роки ХІХ-ст., очоливши міжнародний пролетарський рух, захищаючи його від опортуністів усіх мастей і розвиваючи марксистське вчення про пролетарську партію, Ф. Енгельс велику увагу приділяв захистові принципу пролетарського інтернаціоналізму.

Положення про пролетарський інтернаціоналізм² як один з головних принципів марксизму було теоретично обґрунтоване

¹ Про сучасний підхід до багатопланового визначення пролетарського інтернаціоналізму див. [11].

² Інтернаціоналізм (від латинського *inter* — між, *natio* — народ) — міжнародна єдність пролетаріату в боротьбі за знищення капіталістичного рабства і побудову комунізму.

К. Марксом і Ф. Енгельсом. Вожді міжнародного робітничого класу пояснювали походження пролетарського інтернаціоналізму з матеріальної практики [див. 1, т. 13, с. 17]. Вони довели, що спільне завдання усіх пролетарів — знищення приватної власності — є матеріальною основою пролетарського інтернаціоналізму [див. 1, т. 16, с. 14].

Класики марксизму показали, що інтернаціоналізм — це соціально-історична риса пролетаріату як класу. Вона притаманна робітничому класові в силу його природи, походження, місця в суспільному виробництві та соціальному розвитку. Самі умови класової боротьби пролетаріату, його історична місія диктують необхідність єдності трудящих.

Марксизм-ленінізм вчить, що спробам буржуазії різних країн об'єднаними зусиллями придушити пролетарський рух робітничий клас мусить протиставити свою інтернаціональну єдність. Міжнародна солідарність робітничого класу — обов'язкова умова його перемоги.

Вперше серед марксистів Ф. Енгельс у статті «Свято націй у Лондоні», написаній в кінці 1845 р., проголосив ідею пролетарського інтернаціоналізму як братання націй в соціальному розумінні і дав її теоретичне обґрунтування. Тут же він говорить про об'єднання демократів під прапором комунізму.

Погляди К. Маркса і Ф. Енгельса на пролетарський інтернаціоналізм відображено в їх промовах про Польщу 29 листопада 1847 р. [див. 1, т. 2, с. 562—573]. Найповніше роль і значення пролетарського інтернаціоналізму класики марксизму розкрили в «Маніфесті Комуністичної партії», де показали інтернаціоналістську суть пролетаріату, нерозривність інтернаціоналізму і комунізму.

Великі принципи пролетарського інтернаціоналізму, проголошені К. Марксом і Ф. Енгельсом у «Маніфесті», знайшли дальший розвиток в документах Міжнародного товариства робітників. В «Установчому маніфесті», «Тимчасовому статуті», «Інструкції делегатам Тимчасової Центральної ради» [див. 1, т. 16, с. 5—16, 189—197] підкреслюється, що звільнення робітників—завдання міжнародне і «зневажливе ставлення до братерського союзу, який повинен існувати між робітниками різних країн і спонукати їх у своїй боротьбі за визволення міцно стояти один за одного, карається загальною поразкою їх порізаних зусиль» [1, т. 16, с. 12].

В. І. Ленін зазначав, що I Інтернаціонал (1864—1872 рр.) заклавав фундамент міжнародної організації робітників [див. 2, т. 38, с. 270—271] і забезпечив ідейну та організаційну перемогу марксизму в міжнародному робітничому русі. Він дозволив нагромадити великий досвід інтернаціональних зв'язків пролетаріату і його організацій, перевірити правильність марксистських положень про пролетарський інтернаціоналізм.

Чому ж ці положення марксизму довелося захищати Енгельсу в період 80—90-х років? Насамперед тому, що склалися умови для поширення опортунізму. В. І. Ленін вбачав причини цього явища в досить давній політичній свободі і надзвичайно вигідній обстановці для розвитку капіталізму вглиб і вишир [див. 3, т. 22, с. 232; т. 26, с. 375]. Від звершення буржуазних революцій і встановлення політичних свобод у Західній Європі тоді пройшло чимало часу. Швидко зростав і розвивався світовий капіталізм, а значить, міцнів його вплив на світові сили, що сприяло утвердженню ідеології космополітизму.

В цілому для даного періоду характерна деяка сталість у міжнародних відносинах. Війн не було. Кордони Європи залишалися незмінними. Це породжувало ілюзії щодо оцінок капіталізму, тобто сприяло поширенню опортунізму.

Хоч пролетаріат зростав, міцніли його сили й організованість, робітничий рух розвивався відносно «мирно». Довгий час не було об'єднуючого центру (І Інтернаціонал припинив існування у 1876 р.) Вказані умови, а також створення національних організацій пролетаріату як результат діяльності І Інтернаціоналу [1, т. 16, с. 15] не могли не викликати небезпеки абсолютизації національного в діяльності цих партій, не порушити правильного марксистського розуміння діалектики співвідношення національних та інтернаціональних аспектів цієї діяльності в керівників партій¹, не привести до приниження інтернаціонального.

Із зростанням робітничого класу та числа його партій міжнародний пролетарський рух охопив значно більше країн, ніж в період діяльності І Інтернаціоналу. Переслідування робітничих організацій сприяло пожвавленню інтернаціоналістичних тенденцій в пролетарському рухові. Виникла потреба розвитку і обґрунтування нових форм інтернаціональної діяльності пролетарських партій, об'єднання пролетаріату під основним лозунгом Маніфесту Комуністичної партії та Установчого Маніфесту Міжнародного товариства робітників «Пролетарі всіх країн, єднайтеся!» Допоміг розв'язати це завдання Енгельс.

В. І. Ленін писав, що з припиненням діяльності І Інтернаціоналу «...об'єднуюча роль Маркса й Енгельса не припинилася. Навпаки, можна сказати, що значення їх, як духовних керівників робітничого руху, весь час зростало, бо невпинно зростав і самий рух» [2, т. 2, с. 12]. Ця об'єднуюча роль двох великих революціонерів була зумовлена, по-перше, тим, що вони є засновниками і носіями пролетарської ідеології наукового комунізму, інтернаціональної за своєю суттю, єдино наукової,

¹ Перша соціалістична партія була утворена в Німеччині (1869 р.), потім виникли соціалістичні партії в Голландії (1870 р.), Данії (1871 р.), Богемії (1872 р.), Сполучених Штатах Америки (1876 р.), Франції, Іспанії (1879 р.), Англії (група 1880 р.) та ін. Всього протягом 1869—1893 рр. такі партії були засновані в 16 країнах світу.

теоретичної основи діяльності пролетарських партій. По-друге, Маркс і Енгельс були не тільки теоретиками, а й практиками в керівництві міжнародною революційною боротьбою пролетаріату, вони організували й очолили «Союз комуністів» і «Міжнародне товариство робітників». По-третє, їх діяльність була зразком єдності теорії і практики, а самі вони — неперевершеними майстрами стратегії і тактики пролетарської боротьби, що не могло не привернути до них керівників молодих пролетарських партій. Ось чому Маркс і Енгельс залишилися «старійшинами» робітничого руху, його неконституційованим керівним центром.

К. Маркс вважав, що поки не зміцніють соціалістичні партії в окремих країнах, заснування нової міжнародної організації пролетаріату буде передчасним. Вожді міжнародного пролетаріату і особливо Енгельс багато уваги приділили підтриманню і розвитку пролетарських партій, національних за формою і інтернаціональних за змістом діяльності.

Незадовго до смерті свого великого друга, відбиваючи свій і Марксів погляд на міжнародну координацію діяльності пролетарських партій (в робітничому руху тоді почали зароджуватися національні партії), Енгельс писав: «Ми надаємо певного значення цьому нашому особливому становищу представників *міжнародного соціалізму*» [1, т. 35, с. 357]. Під особливим становищем Ф. Енгельс розумів той факт, що після розпуску I Інтернаціоналу вони з Марксом не належали організаційно ні до якої з існуючих партій, не зв'язували себе з жодною партією програмою, бо програми були незрілими.

Це особливе становище допомагало основоположникам наукового комунізму, враховуючи специфіку діяльності соціалістів різних країн, спрямовувати їх боротьбу в єдине русло, зміцнювати міжнародну єдність робітничого класу. Однак, щоб розвивати цю єдність, необхідно було постійно захищати принцип інтернаціональної побудови народжуваних партій, пробуджувати впевненість у тому, що функціонування будь-якої пролетарської партії як класової можливо тільки при збереженні нею своєї інтернаціоналістської суті. В цьому Ф. Енгельс бачив перевагу пролетарських партій над іншими. Саме тоді з'явилися і діяли деякі робітничі організації, створені за національною ознакою (наприклад, нью-йорське об'єднання європейських робітників США).

Проводячи в життя інтернаціоналістичний принцип побудови пролетарських організацій, Енгельс боровся проти націоналістичного погляду на робітничий рух і завдання пролетарської партії. Носієм цього погляду був Лассаль, під впливом якого з Готської програми було опущено положення про інтернаціональний обов'язок партії.

Енгельс підкреслював, що на тому чи іншому етапі боротьби окремим партіям може належати авангардна роль у руху,

але перемогти капіталізм у міжнародному масштабі, забезпечити перемогу пролетарської революції не в змозі ні одна партія. «Ні французам, ні німцям, ні англійцям, нікому з них зокрема, не належатиме слава знищення капіталізму... Визволення пролетаріату може бути тільки міжнародною справою» [1, т. 39, с. 73],— писав він у листі до П. Лафарга 27 червня 1893 р.

У єднанні всіх пролетарів та їх партій бачив Енгельс шлях до звершення цієї міжнародної справи. Але єднання можливе лише тоді, коли партія не змінить своєї інтернаціональної суті.

Робітничий рух на той час досяг такого розмаху, коли партії різних країн уже могли виступати разом у боротьбі проти всевладдя капіталу.

Потяг до спільних дій виявлявся скрізь. «Успіхи такі великі, що єдина міжнародна політика стала необхідністю, принаймні для європейської партії» [1, т. 37, с. 4], — писав Ф. Енгельс у січні 1888 р. Він тут мав на увазі досягнення національних загонів робітничого руху, очолюваного пролетарськими партіями. Радіючи з приводу цих досягнень і думаючи про майбутнє, Енгельс зазначав, що успіхи, завойовані в одній країні, справляють великий вплив на всі інші країни [1, т. 39, с. 146]. Щоб цей вплив був найбільшим, великий вождь робітничого класу шукає і розробляє конкретні форми й методи здійснення інтернаціональної єдності робітничого класу та його партій.

Керуючись конкретно-історичним підходом до вибору шляхів, форм і методів пролетарської солідарності, Енгельс наголошує на необхідності повної рівноправності національних загонів пролетаріату і його партій у розв'язанні національних завдань, розвиває саме поняття інтернаціоналізму. «Інтернаціональний союз можливий тільки між *націями*, чие існування, автономія і незалежність у внутрішніх справах охоплюються, виходить, самим поняттям інтернаціоналізму» [1, т. 39, с. 71]. Відносно національних партій ця ідея була проголошена Енгельсом ще в 1872 р. «Справжній інтернаціоналізм повинен, безумовно, ґрунтуватися на самостійній національній організації» [1, т. 18, 73].

Одночасно Енгельс вказує на неприпустимість гегемонізму в міжнародному робітничому рухові. Він різко засуджує партії, зокрема, французьких соціалістів [див. 1, т. 38, с. 98, 119], які, не маючи на те істотних підстав, прагнули зайняти панівне становище в революційному рухові, і говорить про добровільне співробітництво всіх партій, що виступають проти всевладдя капіталу. Вождь світового пролетаріату особливу увагу приділяв змістові і формі цього співробітництва: «Всякій міжнародній дії неодмінно повинна передувати... угода як про її суть, так і про форму. Мені здається недопустимим, щоб якась національність прилюдно брала на себе ініціативу і потім пропонувала іншим іти за нею» [1, т. 39, с. 155].

Разом з тим Ф. Енгельс схвалював систематичне проведення міжнародних соціалістичних конгресів як форми інтернаціонального функціонування і об'єднання національних партій для розв'язання спільних завдань. Такі конгреси збиралися між I і II Інтернаціоналами (вересень 1877 р. в Генті, жовтень 1881 р. в м. Кур поблизу Цюриха та ін.). Ця форма сприяла зміцненню самостійності партій і їх рівноправності. Суверенність згаданих конгресів Енгельс бачив у тому, що вони функціонували без якихось організаційних центрів, самі встановлювали і регламент, і порядок денний, і способи перевірки мандатів. Невипадково, що саме принцип рівноправності відстоював Енгельс, коли створював нову міжнародну організацію робітничого класу — II Інтернаціонал (Паризький конгрес 1889 р.).

У марксистській літературі часто можна зустріти нарікання з приводу того, що новий Інтернаціонал протягом ряду років не мав ні міжнародного керівництва, ні штаб-квартири, ні міжнародного друкованого органу. Крім того, не було в нього ні статуту, ні програми, ні навіть імені [12, с. 145—146]. На наш погляд, всі ці атрибути міжнародної пролетарської організації неважко було створити, а виникнення єдиного центру — Генеральної ради — Енгельс вважав шкідливим [див. 1, т. 2, с. 110], по-перше, тому, що посилюлися опортуністичні течії в робітничому рухові і керівництво останнім могло потрапити до рук опортуністів (так і сталося після смерті Енгельса), по-друге, головне завдання того періоду полягало у створенні масових соціалістичних робітничих партій на базі окремих національних держав і їх зміцненні, самостійному становленні вождів партій, їх марксистському загартуванні, набутті досвіду керівництва робітничим рухом в національних рамках [2, т. 21, с. 31; 3, т. 26, с. 50].

Енгельс правильно розумів вимоги часу. Мабуть, тому керівний центр II Інтернаціоналу тоді так і не було створено. У 1900 р. виникло Міжнародне соціалістичне бюро, але воно було не керівним революційним органом, а тільки «поштовою скринькою», за словами В. І. Леніна.

Виходячи з конкретної історичної обстановки, існуючих форм пролетарської солідарності соціалістичних партій, а також у зв'язку з активізацією опортуністів (пасибілістів¹) і їх спробами скликати свій міжнародний конгрес, вождь світового пролетаріату прийшов до висновку про необхідність терміново створити II Інтернаціонал. Протягом трьох місяців Енгельсу вдалося не тільки скликати комуністичний за своїм складом конгрес, а й не допустити злиття його з конгресом пасибілістів.

¹ Пасибілісти (П. Брус, Б. Малон та ін.) — дрібнобуржуазна, реформістська течія у французькому соціалістичному рухові, що відвертала пролетаріат від революційних методів боротьби, намагаючись спрямувати її в так звані межі можливого (passible).

За організаційною будовою, на думку Енгельса, II Інтернаціонал не повинен був копіювати попередній, а складатися поступово, щоб не зв'язати самостійності політичного розвитку національних загонів міжнародного пролетаріату [див. 1, т. 38, с. 188].

В. І. Ленін в цілому негативно оцінював II Інтернаціонал як опортуністичний [див. 3, т. 26, с. 41—42]. Разом з тим він вказував і на корисну підготовчу роботу, розрізняв у II Інтернаціоналі три напрями — революційний, лакеї буржуазії і реформісти [див. 3, т. 30, с. 374], підкреслюючи, що революційний напрямок переважав за життя Енгельса, боровся аж до ганебного краху II Інтернаціоналу в 1914 р. Через це неспроможною є спроба буржуазних і опортуністичних теоретиків розглядати історію II Інтернаціоналу лише як занепад революційності і торжество опортунізму [7].

Саме у зв'язку з тим, що за життя Енгельса революційний напрямок був найсильнішим у II Інтернаціоналі, даний період і становить особливу цінність для сучасного комуністичного руху. Адже то був час відносно мирного розвитку капіталізму, марксизм розгортався вшир (специфічний момент.— *Н. Ш.*) у боротьбі з опортуністичними течіями. Крім того, II Інтернаціонал не був, як попередній, міжнародною організацією пролетаріату, а являв собою міжнародне об'єднання соціалістичних партій, тобто абсолютно нову форму інтернаціональної солідарності пролетаріату і його організацій (саме партій). На наш погляд, він дав багато цінного з точки зору міжпартійних міжнародних зв'язків, вироблення принципів взаємовідносин між партіями на базі марксистського розуміння пролетарського інтернаціоналізму.

З виникненням II Інтернаціоналу діяльність Енгельса по керівництву міжнародним робітничим рухом значно розширилася. Про це свідчить його переписка з представниками соціалістів різних країн. «Ми повинні, наскільки це мені під силу, зберегти ті численні нитки з усіх країн, які добровільно сходилися в кабінеті Маркса» [1, т. 36, с. 17],— писав він А. Бебелю 30 квітня 1883 р. і виконував свій обов'язок до кінця своїх днів.

Прагнучи ліквідувати слабкі сторони II Інтернаціоналу, Ф. Енгельс виховував соціалістів різних країн у дусі пролетарського інтернаціоналізму, добивався повного взаєморозуміння між ними, вчив діяти разом, зважаючи на інтереси і погляди інших. Особливо характерні в цьому плані його листи П. Лафаргу від 21, 23, 25 березня і В. Лібкнехту від 4, 5, 17 квітня 1889 р. [див. 1, т. 37, с. 91—93, 136—140, 143—145].

Сприяючи зміцненню зв'язків між пролетарськими партіями, Енгельс надавав великого значення таким формам цих зв'язків, як налагодження взаємної інформації, обмін друкованими виданнями, надання матеріальної та іншої допомоги.

У листі до Жюля Геда від 20 листопада 1889 р. Ф. Енгельс просив не допустити штрейкбрехерства з боку французьких ро-

бітників. Він підкреслював, що саме завдяки діям французького пролетаріату англійські страйкарі здобудуть перемогу [див. 1, т. 37, с. 248]. Енгельс вимагав повної солідарності в питаннях міжнародної політики і був ініціатором ряду міжнародних зустрічей соціалістів, що видно з його листів до Е. Маркс-Евелінг [1, т. 38, с. 463—467]. Справжнім святом для пролетарського вождя була зустріч на його квартирі керівників німецької, англійської та американської соціал-демократії в 1890 р. Під час цієї зустрічі народилася ідея тримати в 10 країнах секретарів з міжнародних питань, завданням яких була боротьба проти зусиль капіталізму придушити страйковий рух і нав'язувати невигідні умови праці шляхом імпорту робочої сили з інших країн [13].

Зустріч на квартирі Енгельса була виявом постійних контактів і координацій дій пролетарських партій на міжнародній арені.

Важливим для того часу завданням було, на думку Енгельса, встановлення контактів між французькими соціалістами і німецькими соціал-демократами. Їх єдність була необхідною для викриття шовіністичних кіл обох країн. З цього приводу він писав у листі до П. Лафарга: «Я зроблю все можливе, щоб забезпечити безперервність тісного союзу між німецькою партією і вашою партією у Франції» [1, т. 39, с. 119].

Особливого значення Енгельс надавав практичним організаційним діям робітничого класу всіх країн, виробленню практичної платформи спільних дій. Він підтримував прийняте конгресом II Інтернаціоналу рішення про святкування 1 Травня, багато зробивши для втілення цього рішення в життя. Травневі демонстрації та мітинги пройшли майже у всіх країнах Європи. Міжнародний пролетаріат показав, що він переходить від проголошення спільних декларацій до об'єднаних практичних дій. Гасло «Пролетарі всіх країн, єднайтеся!» згуртувало під єдиним прапором мільйони пролетарів. Загрозу такому єднанню Ф. Енгельс бачив у виявах націоналізму. Боротьбі проти останнього, він насамперед давав бій шовінізму [див. 1, т. 21, с. 344] і расизму [див. 1, т. 23, с. 706, 707, 708, 709]. При цьому поза його увагою не залишалися і такі вияви ідеології реакційних класів, як панславізм [див. 1, т. 21, с. 305—310; т. 22, с. 17, 26, 37, 44], антисемітизм [див. 1, т. 22, с. 53—55] та ін. Цю боротьбу Ф. Енгельс вважав необхідною умовою утвердження пролетарського інтернаціоналізму.

Розвиваючи марксизм, В. І. Ленін глибоко розробив програму партії з національного питання [див. 2, т. 19, с. 376—378, 476—482; 2, т. 20, с. 1—33, 361—381, 407—414; 3, т. 24, с. 113—150]. Ця більшовицька програма стала взірцем для всього сучасного комуністичного руху в розв'язанні національного питання, у великій справі інтернаціонального згуртування трудящих окремих країн і всього світу.

Таким чином, захищаючи і розвиваючи марксизм, борючись за торжество принципу пролетарського інтернаціоналізму в світовому робітничому рухові, в діяльності пролетарських партій, Ф. Енгельс виконав у 80—90-х роках минулого століття титанічну роботу. Величезною заслугою його є благотворний вплив на об'єктивний процес консолідації національних пролетарських партій в період відносно «мирного» розвитку робітничого руху, розробка форм і методів цієї консолідації, створення II Інтернаціоналу як марксистської міжнародної пролетарської організації.

Революційну естафету у Ф. Енгельса прийняли марксистсько-ленінці, які в нових історичних умовах відродили міжнародну пролетарську організацію. Вони створили III, Комуністичний Інтернаціонал, що став колыскою сучасного комуністичного руху. Більше того, вони відновили інтернаціоналістську суть пролетарських партій, створивши партії нового типу, партії справжніх революціонерів-інтернаціоналістів.

Теоретична і практична спадщина Ф. Енгельса, як і спадщина К. Маркса, В. І. Леніна, широко використовується Комуністичною партією Радянського Союзу і братніми партіями інших країн. Дальшим розвитком принципів взаємовідносин між партіями, форм і методів пролетарської солідарності в сучасний період є матеріали Нарад комуністичних і робітничих партій 1957, 1960, 1969 років.

Перемогло правильне марксистсько-ленінське розуміння принципу пролетарського інтернаціоналізму. Кожна комуністична партія відповідає за свою діяльність перед своїм робітничим класом та народом і одночасно — перед міжнародним робітничим класом. Національна та інтернаціональна відповідальність кожної комуністичної і робітничої партії є невіддільними [див. 6, с. 319].

ЛІТЕРАТУРА

1. Маркс К. і Енгельс Ф. Твори, т. 1—39.
2. Ленін В. І. Твори, т. 1—42.
3. Ленін В. І. Полн. собр. соч., т. 23, 26, 30.
4. До 100-річчя з дня народження Володимира Ілліча Леніна. Тези ЦК КПРС. К., 1970. 62 с.
5. Матеріали XXIV з'їзду КПРС. К., 1971. 360 с.
6. Міжнародна нарада комуністичних і робітничих партій. Документи і матеріали. К., 1970. 318 с.
7. Зубок Л. И. Некоторые вопросы истории II Интернационала. — «Новая и новейшая история», 1964, № 4, с. 50—58.
8. Основоположник наукового комунізму. Тези до 150-річчя з дня народження К. Маркса. К., 1968. 46 с.
9. Про підготовку до 50-річчя утворення Союзу Радянських Соціалістичних Республік. Постанова ЦК КПРС від 22 лютого 1972 р. К., 1972. 30 с.
10. 50 років Великої Жовтневої соціалістичної революції. Тези ЦК КПРС. К., 1967. 63 с.
11. Серов И. И. О пролетарском интернационализме. Минск, 1970. 144 с.

12. Фостер У. З. История трех интернационалов. М., 1969, 618 с.
13. Центральний партійний архів Інституту марксизму-ленінізму при ЦК КПРС, ф. 8, од. зб. 102, арк. 103.

К. М. ОЛІЙНИК, канд. економ. наук

В. І. ЛЕНІН ПРО РОЛЬ КУЛЬТУРНО-ТЕХНІЧНОГО РІВНЯ ТРУДЯЩИХ У ГОСПОДАРЬСЬКОМУ БУДІВНИЦТВІ

К. Маркс і Ф. Енгельс науково обґрунтували залежність характеру, рівня та ролі духовних потенцій суспільства від розвитку суспільного виробництва. Вони показали, що важливішою складовою частиною духовних потенцій є культурно-технічний рівень трудящих, що останній, невинно розвиваючись, в свою чергу, впливає на розвиток суспільного виробництва [1, т. 13, с. 7; т. 20, с. 287; т. 3, с. 19, 66; т. 26, ч. I, с. 261—262]. Перш за все культурно-технічний рівень трудящих позначається на розвитку продуктивних сил суспільства і водночас відіграє істотну роль у системі виробничих відносин, бо він тісно зв'язаний з найголовнішими економічними категоріями і законами кожної формації.

К. Маркс розкрив суть категорії «культурно-технічний рівень трудящих», визначив основні історичні етапи її розвитку, а також відкрив пов'язані з нею економічні закони, що регулюють якісне зростання робочої сили: закон відповідності робочої сили характерові й рівню знарядь праці та закон зміни праці [1, т. 3, с. 66; т. 23, с. 364, 460—461].

Разом з тим К. Маркс неодноразово підкреслював, що «розвинена продуктивна сила всіх індивідів» є дійсним багатством суспільства, а час, затрачений на розвиток робітника, з погляду безпосереднього процесу виробництва виступає як «величезна продуктивна сила» [2, с. 64—65]. Ось чому саме ступінь розвитку робочої сили, рівень її здібностей, навиків і знань зайняв перше місце у визначеній К. Марксом сукупності факторів підвищення продуктивності праці [1, т. 23, с. 50]. Повний, всебічний розвиток індивіда як величезної продуктивної сили, що справляє величезний вплив на продуктивну силу праці, К. Маркс пов'язував з майбутнім комуністичним суспільством [2, с. 65].

Розглядаючи процес якісного зростання робочої сили за умов капіталістичного виробництва, К. Маркс показав, що робоча сила при капіталізмі використовується виключно для потреби збільшення вже існуючих вартостей: вона «зберігає засоби виробництва як капітал, відтворює свою власну вартість як капітал і в неоплаченій праці дає джерело додаткового капіталу» [1, т. 23, с. 586]. Цій же меті підпорядковане і її якісне зростання. З даного приводу Ф. Енгельс писав: «Якщо буржуазія піклується про існування робітників лише остільки, оскільки їй

це необхідно, то не доводиться дивуватися, якщо вона і освіту дає їм лише в тій мірі, в якій це відповідає її інтересам» [1, т. 2, с. 348]. Крім того, при капіталізмі тенденція якісного зростання робочої сили діє в сукупності з іншими, специфічно капіталістичними тенденціями, що значною мірою гальмують її здійснення. Це і капіталістичний поділ праці з його негативним впливом на розвиток особи робітника, і надмірна інтенсифікація праці з жакливим виробничим травматизмом, і масове хронічне безробіття, і економічні та фінансово-валютні кризи, дорожнеча та інфляція і мілітаризація економіки, і розгул расизму та багато інших. Ось чому підвищення культурно-технічного рівня трудящих на всіх етапах розвитку капіталізму має антагоністичний, суперечливий характер, а його темпи і рівень обмежуються потребами функціонування капіталу.

Разом з тим Маркс показав, що всім ходом історичного розвитку капіталізм готує в особі пролетаріату свого власного могильщика. Ця історична місія пролетаріату не може не впливати на характер і темпи підвищення культурно-технічного рівня трудящих. Вже в ті часи, коли пролетаріат вийшов на арену класової боротьби і особливо, коли він став на порозі революційних битв, проблема підвищення його освітнього і культурного рівня набула особливого значення, а підготовка пролетарських революційних кадрів стала гострою необхідністю. Маркс і Енгельс багато зробили в цьому відношенні, чимало сил віддали вихованню робітничого класу. Саме вони запропонували пролетаріатові ідейну зброю революційного перетворення суспільства. У своїх творах Маркс і Енгельс обґрунтували принципи виховання та висунення пролетарських керівних кадрів, дали ряд цінних вказівок про шляхи й методи підвищення культурно-технічного рівня трудящих в умовах комуністичного будівництва [1, т. 2, с. 132; т. 22, с. 75].

Дальший розвиток і збагачення теоретичної спадщини основоположників наукового комунізму з цього питання за нових історичних умов здійснив В. І. Ленін. Він вперше в марксистській літературі висунув ідею культурної революції при переході від капіталізму до комунізму, зробивши висновок про те, що культурна революція є загальною закономірністю для всіх країн, які стануть на шлях переходу від капіталізму до комунізму, а практичне її здійснення відбуватиметься з урахуванням своєрідних умов кожної з них зокрема [3, т. 6, с. 36; с. 27, с. 223—224; т. 33, с. 415, 421—423].

В. І. Ленін показав, що об'єктивна необхідність культурної революції викликана самою природою нового суспільства і тими умовами, в яких воно розвивається. По-перше, комунізм — це вищий порівняно з капіталізмом спосіб виробництва. Досягнутий при капіталізмі культурно-технічний рівень трудящих недостатній для побудови комунізму [3, т. 29, с. 50]. По-друге, перехід від капіталізму до комунізму потребує докорінної зміни

природи культури, її характеру та соціальних функцій, тобто створення нової культури.

З лєнінського вчення випливає, що кожному етапові комуністичного будівництва повинен відповідати адекватний йому етап у культурному будівництві. Так, В. І. Лєнін неодноразово підкреслював, що створення і розвиток соціалістичної культури стає можливим лише в умовах диктатури пролетаріату, соціалістичної державності [3, т. 31, с. 422]. Саме тут В. І. Лєнін вбачав головну політичну основу здійснення першого етапу культурної революції.

В. І. Лєнін вказував, що проведення культурної революції також потребує певних матеріальних передумов [3, т. 33, с. 435]. Вони створюються в результаті усупільнення соціалістичною державою основних засобів виробництва. Разом з суспільною власністю виникає специфічна форма організації соціалістичного виробництва — планомірна кооперація праці в масштабі всього суспільства. Остання служить матеріальною основою як формування нової соціалістичної культури, так і появи робітника нового типу.

За визначенням В. І. Лєніна вже перший етап культурної революції являє собою складний, багатогранний процес. Це — цілий переворот, ціла смуга культурного розвитку всієї народної маси [3, т. 33, с. 430], що включає в себе загальне розповсюдження грамотності, а потім і наукових знань серед трудящих; критичне засвоєння культурної спадщини, нагромадженої людством; створення більш високої культури — національної за формою і соціалістичної за змістом; зміну духовного обліку людей, утвердження у свідомості мас наукової соціалістичної ідеології; створення нової інтелігенції, відданої справі соціалізму. Центральним завданням культурної революції В. І. Лєнін вважав формування нової людини — свідомого будівника соціалізму і комунізму. Ось чому він вказував, що завдання культурного будівництва потребують для свого вирішення значно більшого часу, ніж політичні чи воєнні, бо «по самій суті справи тут потрібен строк довший, і треба до цього довшого строку пристосуватись» [3, т. 33, с. 53], щоб створити всі необхідні культурні й ідеологічні передумови соціалізму.

Однією з найважливіших умов здійснення культурної революції і перебудови суспільства на соціалістичних засадах В. І. Лєнін вважав об'єднання усіх народів нашої країни в єдину сім'ю — багатонаціональну соціалістичну державу. Він вчив, що без цього всебічний розвиток економіки і культури всіх націй і народностей неможливий. Вождю нашої партії і народу В. І. Лєніну належить величезна заслуга у створенні багатонаціональної держави — Союзу Радянських Соціалістичних Республік [див. 13].

В. І. Лєнін не тільки створив наукову теорію, а й розробив програму практичного здійснення культурної революції, накрес-

лив найголовніші завдання і шляхи підвищення культурно-технічного рівня широких народних мас. Затверджена ним програма культурного будівництва органічно перепліталася із загальним комплексом економічних завдань, що тоді вирішувалися в країні: з відбудовою народного господарства, проведенням непу, першими кроками соціалістичної перебудови села, початком електрифікації країни та ін. В. І. Ленін був переконаний в тому, що економічні досягнення в соціалістичному будівництві в значній мірі визначатимуться успіхами у культурному будівництві і в першу чергу успіхами в зростанні культурного і кваліфікаційного рівня робітників та селян [3, т. 31, с. 260—263].

В. І. Ленін зазначав, що матеріальною основою перемоги соціалізму є створення його матеріально-технічної бази. Побудову матеріально-технічної бази соціалізму, а потім і комунізму він розглядав як головне економічне завдання партії і народу. За вченням В. І. Леніна, створення матеріально-технічної бази соціалізму вимагає перш за все здійснення електрифікації країни, забезпечення розвитку всіх галузей народного господарства на основі сучасної машинної індустрії, раціонального і рівномірного розширення виробництва, а також всебічного розвитку галузей, що постачають метал, паливо, хімічну сировину та матеріали [див. 3, т. 27, с. 223, 282; т. 30, с. 304, 343; т. 31, с. 253, 462]. Особливо великого значення в побудові матеріально-технічної бази соціалізму і комунізму В. І. Ленін надавав науково-технічному прогресові, підвищенню освітнього й культурного рівня трудящих.

Серйозною перепорою на шляху створення матеріально-технічної бази соціалізму в перші роки соціалістичного будівництва була масова безграмотність народу. Досить сказати, що в царській Росії безграмотні становили понад 75% населення, а 40 національностей взагалі не мали своєї письменності. Саме на цю обставину в першу чергу звернув увагу В. І. Ленін. Він неодноразово підкреслював, що провести електрифікацію не можна, коли у нас є неписьменні, що для матеріально-технічної бази соціалізму мало однієї письменності; а потрібне величезне піднесення культури, потрібні культурні, свідомі, освічені трудящі, які вміють добре розбиратися в основах виробництва [див. 3, т. 31, с. 263; т. 30, с. 463].

Під керівництвом В. І. Леніна в країні була розпочата робота по ліквідації безграмотності та створенню нової системи навчання. Система народної освіти, за думкою Леніна, повинна була будуватися таким чином, щоб навчання і виховання підростаючого покоління тісно пов'язувалися з життям, продуктивною працею. Цю думку В. І. Ленін висловив у багатьох працях і доповідях. Нею був пройнятий його виступ на III з'їзді РКСМ у жовтні 1920 р., де він накреслив завдання молоді в комуністичному будівництві, закликавши її наполегливо оволоді-

вати знаннями. В ті роки навіть передова комсомольська молодь мала низький загальноосвітній рівень. Так, із 600 делегатів III з'їзду РКСМ з вищою освітою було всього 11 чоловік.

Особливо велику увагу звертав В. І. Ленін на необхідність підвищення загальноосвітнього, професійно-технічного та культурного рівня робітничого класу — провідної суспільної сили соціалістичної держави. У 1920 р. В. І. Ленін вказав на необхідність перетворення кожної фабрики, кожної електростанції в осередок освіти, щоб робітники мали змогу одержувати професійно-технічні знання безпосередньо на виробництві відповідно до особистого покликання і потреб суспільства [див. 3, т. 31, с. 464]. В тому ж таки 1920 р. був прийнятий декрет про учбовий професійно-технічний обов'язок, за яким усі робітники віком від 16 до 40 років підлягали загальному професійно-технічному обов'язкові та навчанню на короткострокових курсах.

Разом з тим В. І. Ленін вимагав, щоб кожен ремісник — столяр, тесляр чи слюсар — неодмінно здобував і більш широку загальну освіту і зміг би, коли треба, стати майстром [3, т. 31, с. 230]. У Програмі партії, прийнятій VIII з'їздом РКП(б), в зауваженнях на тези Н. К. Крупської «Про політичну освіту», в статті «Про роботу Наркомпросу» та ін. В. І. Ленін сформулював завдання професійно-технічної освіти та її зв'язок із загальними політехнічними знаннями. У поєднанні загальноосвітніх і професійно-технічних знань робітників В. І. Ленін вбачав надійний фундамент комуністичного світогляду, створення необхідних передумов для їх творчої праці та активної участі в громадській діяльності.

Завдяки послідовному втіленню в життя ленінської програми культурного будівництва в країні було досягнуто величезних успіхів у підвищенні загальноосвітнього рівня трудящих. Так, чисельність грамотних віком 9—49 років у 1972 р. становила 99,7%; більш як 100 мільйонів чоловік на кінець 1972 р. мали вищу і середню (повну і неповну) освіту, на кожному 1000 робітників, зайнятих в народному господарстві, вищу і середню (повну і неповну) освіту мало більше ніж 640 чоловік [4, с. 37]; чисельність спеціалістів, зайнятих у народному господарстві, підвищилася порівняно з 1913 р. більш, як у 90 разів і становила майже 18 мільйонів чоловік; число наукових працівників зросло порівняно з 1913 р. в 83 рази і становило на кінець 1971 р. більше ніж 1003 тис. чоловік [4, с. 103]. Мабуть, саме тому став можливим такий цікавий факт, наведений Л. І. Брежневим у доповіді на XXIV з'їзді КПРС: понад 80 процентів нинішніх секретарів ЦК Компартій союзних республік і голів Ради Міністрів, близько 70 процентів міністрів і голів державних комітетів СРСР починали свою діяльність робітниками й селянами. Більше половини директорів найкрупніших промислових підприємств країни в минулому теж були робітниками [5, с. 98—

99]. Це є яскравим свідченням переваг соціалізму перед капіталізмом.

В. І. Ленін завжди наголошував на тому, що кожне досягнення у справі підвищення культурно-технічного рівня трудящих, кожен «новий перехід до вищого ступеня культури і технічної освіти потрібен для успіху всього радянського будівництва» [3, т. 30, с. 343]. Особливого значення надавав В. І. Ленін зростанню продуктивності праці. Ленінська програма комуністичного будівництва передбачала необхідність могутнього піднесення продуктивності праці, з яким пов'язані не тільки перехід до комуністичного принципу розподілу, значне скорочення робочого дня, всебічний розвиток кожного члена суспільства і взагалі «остаточний перехід до комунізму», а й повна перемога комунізму в економічному змаганні з капіталізмом [див. 3, т. 29, с. 90].

Соціалізм відкриває широкий простір для підвищення продуктивності праці. Планомірна організація виробництва в масштабі всього народного господарства і колективна праця вже самі по собі створюють нову, додаткову продуктивну силу. Разом з тим, як підкреслював В. І. Ленін, підвищення продуктивності праці здійснюється при соціалізмі не тільки на основі загальних, а й за допомогою «своїх», «радянських методів» [3, т. 36, с. 187], під якими він розумів соціалістичне змагання, нові матеріальні й моральні стимули праці, високу свідомість, трудову активність робітників та ін.

Однією з умов досягнення вищої продуктивності праці В. І. Ленін у своїй роботі «Чергові завдання Радянської влади» називав «освітнє й культурне піднесення маси населення», а також дисципліну трудящих, їх уміння працювати, спористі, інтенсивність праці та її кращу організацію [див. 3, т. 27, с. 223—224]. За вченням К. Маркса і В. І. Леніна, продуктивність праці — це функція живої праці в її конкретній формі. Ось чому удосконалення фізичних та духовних здібностей працівника, підвищення рівня його знань і майстерності являє собою важливу умову розвитку вказаної функції.

Якісне зростання робочої сили, зайнятої у сфері матеріального виробництва, безпосередньо виявляється в підвищенні її кваліфікації, а більш кваліфікована праця створює в одиницю часу більшу вартість. Разом з тим зростання кваліфікаційного рівня трудящих сприяє скороченню браку, простоїв техніки, підвищенню якості та зниженню собівартості продукції. З підвищенням кваліфікації В. І. Ленін пов'язував розвиток форм технічної творчості та раціоналізаторства робітників, розвиток соціалістичного змагання та комуністичних форм праці.

Ефективність зростання кваліфікації знаходить вираження у піднесенні продуктивності праці. Остання є найбільш концентрованим виявом підвищення культурно-технічного рівня трудящих. Народногосподарською мірою ефективності підвищення

культурно-технічного рівня трудящих вважається приріст національного доходу.

Дореволюційна Росія за рівнем ефективності праці значно відставала від передових капіталістичних країн. Перед першою світовою війною рівень продуктивності праці в промисловості Росії був нижчий, ніж у промисловості США, майже в 9 разів, в Англії — в 4,9 раза, Німеччині — в 4,7 раза, Франції — в 3,3 раза. Причиною тому була загальна техніко-економічна відсталість Росії, високий процент безграмотного населення та низький рівень кваліфікації робітників. Отже, соціалізм успадкував від капіталізму дуже слабкі продуктивні сили. У 1926 р. лише 8% зайнятого населення мали професію [6, с. 76] і тільки 18,5% всіх зайнятих робітників були кваліфікованою робочою силою.

За роки соціалістичного будівництва під впливом технічного прогресу та невинного розвитку освітньої підготовки докорінно змінився як професійний склад, так і кваліфікаційний рівень трудящих. Так, за даними перепису населення 1959 р., питома вага людей, які мають професію, відносно всього зайнятого населення зросла з 8% в 1926 р. до 73% в 1959 р. [6, с. 76]. За той же період загальна чисельність робітників у промисловості країни збільшилася в 9 разів, а кількість робітників механізованої праці — в 16 разів [7, с. 15]. Особливо швидко зростала чисельність робітників кваліфікованої праці. Так, якщо в 1928 р. кваліфіковані й висококваліфіковані робітники становили 18,6%, а малокваліфіковані та некваліфіковані — 81,4% загальної кількості робітників промисловості, то в 1937 р. — відповідно 40,5 і 59,5%, у 1959 р. — 51,7 і 48,3%, а в 1965 р. — 65,2 і 34,8% [див. 8, с. 126; 9, с. 92]. До того ж за цей час значно підвищився загальноосвітній рівень трудівників, зайнятих переважно фізичною працею. Так, якщо в 1926 р. серед людей фізичної праці мали середню і вищу освіту лише 1,5%, у 1939 р. — 4,3%, то в 1959 р. — 32% [див. 10, с. 12, 16].

Поряд з цим виявляється тенденція випереджаючого збільшення числа інженерно-технічних працівників порівняно із зростанням промислово-виробничого персоналу в цілому. Так, з 1928 по 1967 рр. підвищення чисельності інженерно-технічних працівників відбувалося в 3,5 раза швидше, ніж зростання кількості промислово-виробничого персоналу [11, с. 81].

Досягнення в галузі підвищення кваліфікаційного рівня трудящих мають величезне народногосподарське значення. Так, за період з 1913 по 1971 рр. національний дохід СРСР зріс більш як у 48 разів [4, с. 359]. Якщо порівняти темпи збільшення національного доходу в промисловості СРСР за період 1958—1970 рр. з темпами підвищення промислово-виробничого персоналу, то вони співвідносяться як 2,3 : 1,5. Це свідчить про те, що приріст національного доходу, створеного в промисловості, забезпечувався головним чином за рахунок піднесення

продуктивності праці. Остання значною мірою залежала від кваліфікації.

За розрахунками радянських економістів, підвищення кваліфікаційного рівня трудящих сьогодні дає приблизно 0,2—0,3% на кожний процент приросту продуктивності праці [див. 12, с. 137]. За даними академіка С. І. Струмліна, співвідношення між затратами на освіту та економічним ефектом цих затрат в 1967 р. становило 1:3,6 [див. 14, с. 73].

За нашими розрахунками, в середньому за 1965—1970 рр. частка приросту національного доходу за рахунок підвищення кваліфікації трудящих становила в народному господарстві СРСР в цілому 23,7%, в тому числі у промисловості 28,3%, в сільському господарстві 23,1%. Коли врахувати, що в роки дев'ятої п'ятирічки внаслідок піднесення продуктивності праці буде одержано 87—90% всього приросту промислової продукції і 80—85% приросту національного доходу, то можна собі уявити народногосподарське значення зростання культурно-технічного рівня трудящих на сучасному етапі. Саме це мав на увазі В. І. Ленін, коли пов'язував розв'язання головного завдання комуністичного будівництва з підвищенням культурно-технічного рівня трудящих. Будучи взаємозв'язаними, піднесення культурно-технічного рівня трудящих і зростання продуктивності праці є умовою і результатом один одного.

З успіхами культурного будівництва та підвищення культурно-технічного рівня трудящих В. І. Ленін пов'язував успішне розв'язання і таких завдань, як налагодження контролю і обліку за мірою праці й споживання, підвищення трудової дисципліни і творчої активності мас, досягнення рівня кращих світових зразків у техніці й організації виробництва, піднесення політичної свідомості мас та забезпечення їх широкої участі в управлінні державою, ліквідація пережитків капіталізму в побуті та свідомості людей, викорінення зволікань і бюрократизму в роботі радянського апарату та багато ін. [див. 3, т. 26, с. 430; т. 27, с. 107—108, 223, 239, 366, 369—370; т. 29, с. 51—52, т. 33, с. 52—53].

Ще в 1918 р., тобто з самого початку соціалістичного будівництва, В. І. Ленін передбачав, що в нашій країні буде побудовано розвинене соціалістичне суспільство з високим рівнем народного господарства, соціалістичних суспільних відносин, культури й свідомості широких трудящих мас.

Вже сьогодні ми вправі сказати, що «героїчні зусилля радянського народу гідно вінчають побудову в СРСР розвиненого соціалістичного суспільства». Радянська держава володіє гігантським економічним і науково-технічним потенціалом, що зростає більш швидкими темпами, ніж в будь-якій з високорозвинених капіталістичних країн.

У галузі культури в цілому розвинене соціалістичне суспільство виграло змагання з капіталізмом.

ЛІТЕРАТУРА

1. Маркс К. і Енгельс Ф. Твори, т. 2, 3, 4, 13, 20, 22, 23, 26, ч. 1.
2. Из неопубликованных рукописей К. Маркса. — «Большевик», 1939, № 11—12.
3. Ленин В. И. Твори, т. 2, 6, 19, 27, 29, 30, 31, 32, 33.
4. «Народное хозяйство СССР 1922—1972 гг.» Юбилейный статистический ежегодник. М., «Статистика», 1972. 847 с.
5. Матеріали XXIV з'їзду КПРС. К., Політвидав України, 1971. 360 с.
6. Урланис Б. Ц. Статистика населения. М., «Статистика», 1971. 79 с.
7. Жамин В. А. Костанян С. Л. Экономика и образование. М., «Знание», 1970. 48 с.
8. Труд и заработная плата в СССР. М., «Экономика», 1968. 471 с.
9. Распределение численности рабочих промышленности и строительства по тарифным разрядам на I.VIII 1962 г. и I.VIII 1965 г. — «Вестник статистики», 1966, № 3, с. 92—94.
10. О распределении населения СССР по общественным группам, отраслям народного хозяйства и занятиям и об уровне образования работников физического и умственного труда. — «Вестник статистики», 1960, № 12, с. 3—21.
11. Труд в СССР, Статистический сборник. М., «Статистика», 1968. 342 с.
12. Комаров В. Е. Строительство коммунизма и профессиональная структура работников производства. М., «Экономика», 1965. 176 с.
13. Постановление ЦК КПСС «О подготовке к 50-летию образования Союза Советских Социалистических Республик». М., Политиздат, 1972. 30 с.
14. Струмилин С. Г. Общественный прогресс в СССР за 50 лет. — «Вопросы экономики», 1969, № 11, с. 57—74.

М. Т. ГОСТЕВ, канд. філософ. наук, М. В. АРТЕМЧУК

НАУКОВО-ТЕХНІЧНА РЕВОЛЮЦІЯ І СТРУКТУРНІ ЗМІНИ В РАДЯНСЬКОМУ РОБІТНИЧОМУ КЛАСІ

Характерною особливістю сучасної епохи є вступ людства в період науково-технічної революції, що охоплює науку і техніку, де відбуваються величезні кількісні й глибинні якісні зміни. Під впливом НТР радикально змінюються знаряддя і предмети праці, джерела енергії, перетворюються методи і технологія виробництва, виникають нові галузі останнього, посилюється ефективність всієї виробничої діяльності. Наука все далі проникає в структурні елементи процесу виробництва.

Разом з тим НТР впливає на суспільні відносини, на місце і роль людини у виробництві, на кількісний і професійно-кваліфікаційний склад робітничого класу, на його освітній рівень, на зростання елементів наукового мислення в його свідомості і т. д.

Під дією НТР і перш за все її складової частини — автоматизації — зв'язок між людиною і системою машин розвивається як у просторі, так і в часі. Автоматизація являє собою гігантський революційний стрибок у розвитку найбільш активної частини виробництва — знарядь праці. На відміну від машин старого класичного зразка, що складаються з трьох ланок (двигуна,

передаточного механізму і робочої машини), в автоматичних машинах з'являється четверта ланка — керуючий пристрій, що здійснює функції управління машиною, які раніше виконував робітник. Завдяки електронним, електричним, пневматичним та гідравлічним механізмам і пристроям процеси одержання, перетворення, передачі і використання енергії, матеріалу та інформації повністю механізуються, тобто протікають без впливу людини. Залишаючись визначальним елементом продуктивних сил, людина разом з тим виключається з безпосереднього виробничого процесу, стає поруч з ним, зберігаючи за собою функції контролю та спостереження. Завдяки цьому створюються необмежені можливості для дальшого удосконалення техніки незалежно від фізіологічних та психологічних особливостей людини.

Ступінь, повнота, усунення людини з безпосереднього процесу виробництва залежить від рівня автоматизації, від того, на якому етапі розвитку вона знаходиться. На початковій стадії, коли застосовуються тільки окремі автоматичні верстати, автоматичні лінії машин, електронно-обчислювальні або контрольно-керуючі машини, без безпосередньої участі людини здійснюються лише окремі операції по управлінню виробничим процесом. На стадії комплексної автоматизації і тим більше повної автоматизації готовий продукт виробляється повністю без участі людини. Але і в даному випадку роль і місце людини, значення живої праці в процесі виробництва не усуваються повністю. Науково-технічна революція обумовлює витіснення не взагалі праці, а тільки важкої ручної праці людини, одноманітних і стомлювальних розумових операцій. З розвитком техніки енергетичні й технологічні функції людини скорочуються або усуваються зовсім, тоді як логічні функції розширюються і змінюються в бік більш глибокого осмислення трудових процесів, їх регулювання та раціоналізації.

У даний час важко говорити в повному обсязі і деталях про техніку майбутнього та її вплив на зміну місця і ролі людини у виробництві. Але безумовним є той факт, що комплексна автоматизація виробництва є закономірною перспективою створення матеріально-технічної бази комунізму.

Науково-технічна революція викликає різке збільшення робітничого класу. Так, у 1972 р. чисельність робітників у народному господарстві зросла порівняно з 1913 р. більш ніж у 6 разів і становила 66,2 млн. чоловік, тобто понад 59,8% зайнятого населення країни [2, с. 345; 3, с. 23]. Таким чином, всупереч антимарксистським теоріям про те, що НТР приводить до кількісного зменшення робітничого класу, життя говорить про прямо протилежне. При цьому якщо з 1928 по 1940 рр. число робітників щороку збільшувалося на 1,2 млн. чоловік, то починаючи з 50-х років — більш як на 1,7 млн. чоловік за рік. Зростання чисельності робітників свідчить про дальше підвищення ролі робітничого класу — найбільш передового і організованого класу

нашого суспільства, а значить і про міцність соціалістичного ладу [1, с. 34—35]. Виробничо-економічна міць робітничого класу визначається не тільки його чисельністю, але й іншими якостями. Більше двох третин радянських робітників належить до загону індустріального робітничого класу [3, с. 177]. При цьому у виробництвах, від яких переважно залежить науково-технічний прогрес, — енергетиці, чорній металургії, хімії, нафтохімії, машинобудуванні та металообробці в 1950 р. було понад 44,7%, а в 1970 р. — більше 52% промислових робітників [4, с. 158]. Поряд з укрупненням виробництва, що відбувається під впливом НТР, посилюється концентрація робітників, процес їх зосередження на все більших підприємствах. За числом зайнятих середній розмір підприємства в СРСР становить 560 чоловік проти 50 чоловік у США [11, с. 44]. Концентрація робітників не тільки сприяє підвищенню ефективності праці, але й зростанню організованості, дисциплінованості, зміцненню відносин колективізму.

Докорінно змінилося територіальне розміщення робітничого класу, його географія. Глибокі зрушення у розвитку продуктивних сил та в структурі промисловості стали основою швидкого збільшення лав робітничого класу у всіх радянських республіках. У даний час кожна національна республіка має власний робітничий клас, причому у багатьох з них він зростає швидше, ніж в цілому по країні. Так, якщо чисельність робітників в СРСР за 1940—1970 рр. підвищилася більш як у 2,6 раза, то в Білоруській РСР — майже в 3 рази, Казахській — більш ніж в 5 разів, Литовській — в 6,5 раза, Молдавській — більш ніж у 9,8 раза [4, с. 513]. Саме робітничий клас як найбільш інтернаціоналістський клас за своєю природою завжди відігравав вирішальну роль у процесі зближення всіх націй і народностей нашої країни. Сьогодні тільки в трьох союзних республіках частка робітників у загальній чисельності зайнятих в суспільному виробництві становить менше половини: в Туркменській РСР — 44%, Молдавській — 47% і Таджикиській — 48%. Все більш однорідною стає соціально-класова структура радянського суспільства.

Одним з найбільших загонів робітничого класу СРСР є робітники України, загальна кількість яких тільки в промисловості становить понад 5 млн. чоловік. Особливо швидко росла чисельність робітничого класу в провідних галузях. Так, у машинобудуванні та металообробній промисловості робітничий клас України в 1970 р. становив близько 1,7 млн. чоловік, в чорній металургії — близько 430 тис., у вугільній промисловості — близько 460 тис., легкій — близько 690 тис. і харчовій — понад 520 тис. чоловік [13, с. 48].

Типовою рисою сучасного робітничого класу є те, що він «проник» у ті сфери людської діяльності, в яких раніше і згадки не було про прикладання робочої сили. Сьогодні без застосування праці робітників не можуть обійтися сфера обслуговуван-

ня та багато інших галузей духовного виробництва — наука, охорона здоров'я, управління і т. д.

Найпоказовішим в цьому відношенні є аграрний загін робітничого класу, який нараховує понад 9 млн. чоловік. Приблизно п'ята частина робітників радгоспів є механізаторами, тобто працівниками індустріального типу. З далшим перетворенням сільськогосподарської праці в різновид індустріальної ще більше зростатиме й загін робітничого класу в радгоспах, підсобних та інших виробничих підприємствах сільськогосподарського типу.

Провідна роль робітничого класу як будівника комунізму зміцнюється в міру того, як підвищуються його загальна культура, освіта, професійно-технічна підготовка. Сучасна науково-технічна революція сприяє далшому кількісному зростанню робітників, зайнятих найбільш кваліфікованою, найбільш складною і змістовною працею. Особливо швидко збільшується чисельність робітників за рахунок таких перспективних професій, як електромонтери, електрозварювальники, наладчики автоматів, апаратники, монтажники та ін. Тільки за 10 років (1959—1969 рр.) в УРСР кількість автоматників та апаратників підвищилася більш ніж втриє, наладчиків — майже втриє, машиністів, мотористів і їх помічників — у 1,5 рази. Значно збільшилося число робітників також інших провідних професій [5, с. 429—430].

У процесі механізації і особливо автоматизації виробництва безперервно зростає чисельність робітників високої кваліфікації і скорочується питома вага робітників низької професійної підготовки. Так, у машинобудуванні питома вага робітників V—VI розрядів за період з 1962 по 1971 рр. підвищилася з 8,6 до 12,7%, в тому числі в підйомно-транспортному машинобудуванні — з 7,7 до 15%, у дизелебудуванні — з 7,7 до 14%, у металургійному машинобудуванні — з 11,3 до 25%. Подібні зміни, що відбуваються під впливом науково-технічної революції, спостерігаються також в інших галузях народного господарства. Наприклад, у хімічній промисловості в 1962 р. потреба в робітниках V—VII розрядів становила 37,6%, а в 1970 р. вона зросла до 48% [14, с. 16].

Прогресивні зміни в професійно-кваліфікаційному складі робітничого класу під впливом автоматизованих методів праці та прогресивних технологічних процесів можна наочно продемонструвати на прикладі виготовлення і збирання головки циліндрів на харківському заводі «Серп і молот». У зв'язку з автоматизацією виробництва загальна чисельність робітників тут зменшилася в чотири рази (на 190 чоловік), а кількість наладчиків, які стали провідною професією на заводі, збільшилася вдвоє, їх частка в загальному складі робітників зросла з 6 до 46,1% [18]. Аналіз виробничої діяльності наладчика за умов автоматизації показує, що приблизно 70—80% його змінного фонду часу можна віднести до розумової праці (спостереження за

роботою автоматичної лінії, її наладка та підналадка, контроль та інструктаж робітників-верстатників і т. д.). При цьому розумова діяльність робітників автоматизованих ліній відзначається високим рівнем мислення, бо сам трудовий процес вимагає від робітника вміння аналізувати, синтезувати, абстрагувати, порівнювати, узагальнювати та виконувати інші складні розумові операції, що забезпечують розв'язання завдань, які виникають у процесі виробництва.

Науково-технічна революція виявляє все більший попит на освічених робітників. У даний час робітникам 290 професій потрібна середня освіта [9, с. 18]. Існують цілі галузі виробництва, наприклад, машинобудування, де 80% спеціальностей (а в чорній металургії близько 90%) потребують від робітника освітньої підготовки на рівні технікуму або середньої школи. За останні 30 з лишком років значно підвищився загальноосвітній рівень робітничого класу. У 1939 р. лише 8,4% робітників мали вищу, середню, включаючи неповну середню, освіту. У 1959 р. — вже 38,6, а до 1972 р. — 64%. При цьому робітники, зайняті у промисловості, завжди відзначалися більш високим рівнем грамотності. Так, у 1972 р. близько 70% робітників даної категорії мали вищу й середню (повну й неповну) освіту [2, с. 37]. У 1939 р. робітники з дипломом технікуму були поодинокими винятками, а робітники з вищою освітою були взагалі відсутні. Сьогодні картина різко змінилася. Сучасне становище радянського робітничого класу характеризується швидким зростанням в його середовищі робітників і інтелігентів, діяльність яких безпосередньо пов'язана з управлінням складною технікою, що ставить високі вимоги до їх розумового розвитку. Наприклад, в 1965 р. в промисловості працювало 307 тис. робітників з середньою спеціальною освітою, в 1970 р. — 613 тис. [17], а тепер — близько 700 тис. чоловік [10, с. 8]. Приблизно 25% техніків, зайнятих у промисловості, а також чимало інженерів працюють робітниками [16]. Здійснений нами аналіз свідчить, що в 1972 р. на харківських заводах «Серп і молот», тракторному, електромеханічному, «Кондиціонер» та ряді інших серед робітників понад 2 тис. чоловік мали середню спеціальну освіту. За підрахунками радянських вчених до 1990 р. число таких робітників у країні збільшиться до кількох мільйонів [10, с. 8].

Разом з тим слід зауважити, що процес формування шару робітників-інтелігентів пов'язаний з подоланням ряду суперечностей як об'єктивного, так і суб'єктивного характеру. Використання на місці робітника спеціаліста з дипломом техніка, а тим більше інженера виправдується тоді, коли воно обумовлено потребами виробництва, застосуванням нової техніки, управління якою вимагає високого рівня наукових знань, технічної та загальної культури робітників. Але на практиці зустрічається чимало випадків, коли використання спеціаліста на місці робітника не виправдується. Воно є результатом недоліків

в організації виробництва та оплаті праці, відхилення від науково обгрунтованої практики висунення і розстановки кадрів. Так, на ХТЗ 11 інженерів і 514 техніків працювали робітниками, хоч виробнича діяльність багатьох з них була пов'язана з технікою, яка не потребує такого високого рівня загальної і спеціальної освіти. Одночасно 1136 посад інженерно-технічних працівників займали практики, тобто особи, які не мають ні вищої, ні середньої спеціальної освіти. Подібне становище склалося і на інших заводах: на електроапаратному на місці робітників було зайнято 64 техніки та інженери, а серед інженерно-технічних працівників було 160 практиків, на електромеханічному — відповідно 310 і 721 [див. 18].

Тільки глибокий науково обгрунтований аналіз даних і вивчення ділових якостей робітників дасть змогу адміністрації та громадським організаціям підприємств вибрати більш оптимальні варіанти розстановки працівників з вищою та середньою освітою у відповідності з їх здібностями та освітою.

Науково-технічна революція викликає також ряд інших суперечностей. Швидкому зростанню технічної оснащеності, наприклад, не завжди відповідає таке ж підвищення чисельності робітників потрібної кваліфікації. Так, на початку 1965 р. в країні нараховувалося понад 2,5 млн. верстатів, в тому числі в машинобудуванні і металообробці — близько 1,7 млн. верстатів. Кількість же робітників-верстатників по металу становила приблизно 1,34 млн. чоловік [12, с. 120—121]. Невідповідність між кількістю техніки і числом робітників, потрібних для її обслуговування, спостерігається і в ряді інших галузей промисловості.

У ході науково-технічної революції вивільнюються великі маси людей. В СРСР щороку завдяки автоматизації в середньому вивільнюються 80—100 тис. чоловік. Так, внаслідок впровадження нової техніки та поліпшення організації робіт у вугільній промисловості в 1970 р. чисельність працюючих скоротилася майже на 30 тис. чоловік. У поточній п'ятиріччі число працівників у цій галузі зменшиться на 190 тис. чоловік при одночасному збільшенні видобутку вугілля. Виробнича потужність окремого і сукупного робітника, озброєного новою технікою, невпинно зростає. Наприклад, у хімічній промисловості випуск продукції за 30 років (1940—1970 рр.) зріс у 27 разів, а чисельність робітників-хіміків підвищилася тільки в 4,2 раза, в легкій промисловості при зростанні кількості робітників в 1,8 раза, випуск продукції збільшився в 4,8 раза *.

Отже, науково-технічна революція при соціалізмі відповідає корінним інтересам трудящих, є матеріальною основою підвищення культурно-технічного рівня робітників, створює передумови для ліквідації соціально-економічних та культурно-побу-

¹ Розраховано за [4, с. 158, 183, 236; 6, с. 51, 52, 63, 68; 7, с. 205; 8, с. 84; 12, с. 53].

тових відмінностей між містом і селом, істотних відмінностей між розумовою та фізичною працею, для перетворення останньої в першу життєву потребу, в усвідомлену необхідність.

ЛІТЕРАТУРА

1. Матеріали XXIII з'їзду КПРС. К., Політвидав України, 1966. 303 с.
2. Народное хозяйство СССР. 1922—1972 гг., М., 1972. 847 с.
3. СССР в цифрах в 1971 году. М., 1972. 240 с.
4. Народное хозяйство СССР в 1970 году. М., 1971, 823 с.
5. Народное хозяйство Украинской РСР в 1969 р. К., 1970. 610 с.
6. Страна Советов за 50 лет. М., 1967. 351 с.
7. Народное хозяйство СССР в 1967 году. М., 1969. 831 с.
8. Труд в СССР. М., 1968. 342 с.
9. Глезерман Г. Е. XXIV съезд КПСС и вопросы социальной политики партии. М., «Знание», 1971. 64 с.
10. Катушев К. Ф. Советский рабочий класс и партия в условиях развитого социализма. — «Рабочий класс и современный мир», 1973, № 5, с. 3—13.
11. Подмарков В. Г. Введение в промышленную социологию (Социальные проблемы социалистического промышленного производства). М., «Мысль», 1973. 317 с.
12. Логвинов Л. Д. Всеобщая занятость и разделение труда при социализме. М., «Мысль», 1972. 239 с.
13. Романцов О. В. Робітничий клас Української РСР (1946—1970 рр.). К., 1972. 212 с.
14. Карлик Е. С. Проблемы квалификации рабочей силы. (О влиянии научно-технической революции на рабочую силу). Л., «Знание», 1972. 32 с.
15. Марков Н. В. Научно-техническая революция: анализ, перспективы, последствия. М., 1971. 222 с.
16. «Правда», 14 сентября 1973 г.
17. «Известия», 22 мая 1971 г.
18. Материалы отделов кадров заводов «Серп и молот», ХТЗ, ХЭМЗ, электроаппаратный за 1972 год.

Є. М. СТЕБЛЯНКО

ШКОЛИ КОМУНІСТИЧНОЇ ПРАЦІ ЯК ОДНА З ФОРМ ПІДВИЩЕННЯ ТРУДОВОЇ АКТИВНОСТІ РОБІТНИЧОГО КЛАСУ

Грандіозні плани комуністичного будівництва не можна здійснити без ініціативи широких мас, без активного залучення їх до розв'язання назрілих політичних і господарських завдань. Особливо це стосується робітничого класу, який «був і лишається основною продуктивною силою суспільства» [3, с. 83].

В. І. Ленін не раз підкреслював, що нове суспільство успішніше розвиватиметься завдяки активності самих трудящих, «без пробудження активності широких мас, які досі спали, ні про яке революційне перетворення не може бути й мови» [1, с. 180].

Зростання активності трудящих і насамперед робітничого класу — не стихійний і не обмежений якимись часовими факторами, а об'єктивний, закономірний процес. Він є «результатом політики партії, спрямованої на всемірне прискорення науково-

технічного прогресу, на дальше підвищення культури й освіченості народу» [3, с. 85].

Проблемі розвитку соціальної активності робітників, шляхам і способам її підвищення в період комуністичного будівництва присвячені праці багатьох радянських філософів, соціологів, економістів та інших вчених. Як правило, в них розглядаються теоретичні питання соціальної активності, критерії її рівнів, організаційні форми підвищення активності, стиль і методи діяльності громадських організацій. Однак найважливіша, на наш погляд, форма розвитку трудової активності робітничого класу, а саме школи комуністичної праці, досі залишається мало вивченою.

Нині це питання набуває особливо великого значення, що пояснюється рядом причин. По-перше, характер і масштаби завдань комуністичного будівництва вимагають не тільки залучення трудящих до господарської діяльності, а й індивідуального творчого підходу до справи; високої трудової активності мас. По-друге, якісні зміни в характері виробництва, все зростаючий зв'язок його з наукою примушують готувати робітника, який відповідав би зростаючим потребам науково-технічної революції. В цьому плані доцільним є аналіз роботи шкіл комуністичної праці, які сприяють підвищенню трудової активності робітників.

Праця, що є обов'язковою для кожної людини при соціалізмі, сама по собі ще не прояв трудової активності. Ініціатива, творче ставлення до праці, перевиконання норм, участь у раціоналізації — ось ті моменти, які свідчать про працю, як трудову активність, бо в сфері праці активність — це посилені проти звичайної діяльності. Трудова активність передбачає особисту ініціативу, творчість, розуміння єдності особистих і громадських інтересів. Ці моменти свідчать про працю як свідому, вільну, ініціативну діяльність, самодіяльність, тобто активність [7, с. 31].

Свідоме, творче ставлення до праці не народжується, за виразом В. І. Леніна, з добреньких побажань [2, с. 373], а виростає з матеріальних умов під впливом цілеспрямованої організаторської і виховної роботи.

Однією з форм підвищення трудової активності, як особистої якості робітника, є школи комуністичної праці. Саме вони розвивають у робітника творче, ініціативне ставлення до праці, що сприяє підвищенню ефективності виробництва. Школи комуністичної праці виникли десять років тому за почином передових робітників Ленінграда. Їх популярність зросла після XXIV з'їзду КПРС. Тепер вони являють собою дійову форму пропаганди передового виробничого досвіду. Вони допомагають залучати робітників до соціалістичного змагання і руху за комуністичне ставлення до праці, виховувати високу трудову дисципліну. Комплектування шкіл проводиться залежно від специфіки

виробництва, зокрема за бригадами, змінами, цехами, відділеннями. При цьому враховується рівень загальноосвітньої і професіональної підготовки, що дозволяє диференційовано організувати навчання, зокрема вивчення економіки, на прикладі виробничої діяльності як підприємства в цілому, так і окремих цехів, дільниць, бригад, окремого працівника. Заняття проводяться два — три рази на місяць з жовтня по травень включно.

До недавнього часу робота шкіл комуністичної праці не регламентувалась спеціальним положенням. Це вносило різнобій у їх роботу, знижувало їх ефективність. З метою поліпшення роботи названих шкіл Секретаріат ВЦРПС 28 серпня 1972 р. затвердив для них програми, розраховані на два роки. Перший рік навчання показав, що багато шкіл переживали об'єктивні труднощі, пов'язані з переходом на нові типові програми відповідно до інтересів слухачів. На другому році навчання слухачі закріплювали і поглиблювали набуті знання з найважливіших проблем економіки, навчалися краще застосовувати їх на практиці.

Школи комуністичної праці стали справді масовими організаціями. За 1971/72 і 1972/73 роки їх число збільшилося в країні від 80 до 340 тис., а кількість слухачів зросла більш ніж у 3,5 рази і становить близько 9 млн. чол. Змінився і якісний склад останніх. Серед слухачів налічується 6 млн. ударників комуністичної праці і тих, хто бореться за це почесне звання. Понад третину слухачів становлять люди з закінченою середньою освітою; близько 3 млн. — робітники до 30 років [4].

На Україні в 1972/73 р. діяло 72 тис. шкіл комуністичної праці, де навчалось майже 2 млн. робітників (для порівняння необхідно підкреслити, що три роки тому було відповідно 21 тисяча шкіл і 75 тис. слухачів) [5]. У Харківській області кількість згаданих шкіл зросла проти 1970 р. в 10 з лишком разів [див. табл. 1].

Зростання, відбите в табл. 1, свідчить про життєздатність і популярність шкіл комуністичної праці серед робітників. З ча-

Таблиця 1

Кількісне зростання шкіл комуністичної праці та їх слухачів у Харківській області [8]

Р о к и	Школи комуністичної праці	Слухачі, чол.
1970/71	358	7343
1971/72	4276	117114
1972/73	4958	127469
1973/74	5042	131980

сом сталися не тільки кількісні, але й якісні зрушення в діяльності цих шкіл [див. табл. 2].

Як показує табл. 2, серед слухачів у 3 з лишком рази збільшилася кількість ударників комуністичної праці та тих, хто бо-

реться за це високе звання. Роль їх в роботі шкіл особлива. З одного боку, вони оволодівають основами економіки, а з другого — проводять заняття, передають свій досвід.

Якісні зміни у складі слухачів є доказом того, що ця дійова форма виховання відповідає зростаючим запитам робітників, допомагає їм підвищувати кваліфікацію, теоретичний рівень.

Таблиця 2

Зміни в якісному складі слухачів шкіл комуністичної праці
у Харківській області [8]

Р о к и	% ударників комуністичної праці і тих, хто бореться за це звання	% робітників до загальної кількості слухачів
1970/71	29	78
1971/72	60	90
1972/73	78	90
1973/74	80	91

Завдяки навчанню в школах комуністичної праці трудящі знаходять ефективніші шляхи виконання соціалістичних зобов'язань, виявляють і використовують все нові й нові резерви виробництва. На заняттях вивчаються різні форми соціалістичного змагання, починання передовиків, новаторів виробництва. До проведення занять залучають кваліфікованих спеціалістів. Практикується навчання прямо на робочому місці передовика з демонстрацією його методів роботи.

Школи комуністичної праці сприяють підвищенню кваліфікації слухачів, оволодінню суміжними професіями. В Москві, наприклад, у таких школах підвищили кваліфікацію 30 тис. чол., а 35 тис. чол. оволоділи суміжними професіями. Слухачі вказаних шкіл внесли 62 тис. раціоналізаторських пропозицій з умовною річною економією понад 20 млн. крб. [4, с. 26].

На київському заводі «Арсенал» більше 4 тис. робітників беруть участь у змаганні «п'ять за чотири», більше 1500 чол. виконують п'ятиденне завдання за чотири дні. Характерно, що половина учасників змагання — слухачі шкіл комуністичної праці [6, с. 29].

На харківському моторобудівному заводі «Серп і молот» школи комуністичної праці існують з 1970 року. Якщо тоді серед їх слухачів ударники комуністичної праці і ті, хто боровся за це звання, становили 31%, то в 1974 р. — 80%. З 1200 слухачів 700, або понад 60%, рапортували про дострокове виконання плану третього року п'ятирічки. В 1974 р. на 1000 учнів згаданих шкіл 60% оволоділи суміжними професіями, а в 1970 р. цей процент дорівнював 20. Число раціоналізаторів зросло майже в два рази. В 1973 р. 319 чол. внесли рацпропозиції, запровадження яких дало ефект 450 тис. крб. [11].

Програма шкіл комуністичної праці дає можливість поєднувати теоретичне і практичне навчання, засвоювати і впровад-

жувати передовий виробничий досвід кращих робітників, пере-
можців у соціалістичному змаганні. Форми і методи навчання
в школах різноманітні, що залежить від специфіки конкретного
виробництва, галузі та ін. У Харківській області, наприклад,
з жовтня 1972 р. по квітень 1973 р. працював обласний огляд-
конкурс на кращу організацію роботи шкіл комуністичної пра-
ці в галузі вивчення і передачі передового виробничого досвіду.
В конкурсі взяли участь понад 4 тис. шкіл комуністичної праці
: 114 тис. слухачів. Огляд сприяв поліпшенню роботи шкіл,
підвищенню творчої активності слухачів у пошуках ефективних
шляхів виконання взятих зобов'язань, допоміг виявити і вве-
сти в дію резерви зростання продуктивності праці та ефектив-
ності виробництва.

Наприклад, на харківському заводі «Електроважмаш» слу-
хачі шкіл обмотувально-заготовчого цеху в ході огляду за ко-
роткий строк вивчили і освоїли практично навички і прийоми
праці кращої ізолювальниці О. В. Величко. Це дало змогу під-
вищити в 1973 р. проти 1972 р. продуктивність праці на 15—18%.

У школі комуністичної праці харківського електровозного
депо «Жовтень» досвід економного витрачання електроенергії
на тягу поїздів передали слухачам машиністи П. І. Вольвач,
В. І. Цимбаренко. Внаслідок засвоєння їх досвіду за 5 місяців
1973 р. було зекономлено понад 300 тис. кіловат-годин електро-
енергії [10].

Отже, досвід роботи шкіл комуністичної праці в нашій краї-
ні дозволяє виявити велику різноманітність форм і методів під-
вищення трудової активності робітничого класу. Вдосконалю-
ючи цю дійову форму розвитку трудової активності трудящих,
треба домагатися впливу шкіл комуністичної праці на всі сто-
рони життя трудових колективів. На нашу думку, доцільно не
обмежувати існування шкіл трьома роками, а перетворити їх
у постійну діючі, програми ж при цьому необхідно змінювати.

Більше уваги потребує практичне оволодіння передовим ви-
робничим досвідом (в деяких школах цим зовсім не займаєть-
ся). Має стати правилом обов'язкове залучення новаторів ви-
робництва, кращих за професією, раціоналізаторів, спеціалістів
підприємства до роботи шкіл, широке розповсюдження і впро-
вадження їх досвіду.

Удосконалення роботи шкіл комуністичної праці сприятиме
дальшому підвищенню трудової активності робітничого класу,
зростанню його ролі у виробничому і соціально-політичному
житті нашого суспільства.

ЛІТЕРАТУРА

1. Ленін В. І. Первісний начерк статті «Чергові завдання Радянської влади». — Твори, т. 27, с. 173—188.
2. Ленін В. І. Великий почин. — Твори, т. 29, с. 363—386.
3. Матеріали XXIV з'їзду КПРС. К., Політвидав України, 1971. 360 с.

4. Материалы Всесоюзного совещания-семинара по работе школ коммунистического труда. М., 1973. 340 с.
5. Материалы профсоюзного актива по проблемам дальнейшего улучшения работы школ коммунистического труда. Харьков, 1973. 272 с.
6. Материалы республиканской научно-практической конференции по дальнейшему развитию и совершенствованию форм работы школ коммунистического труда. К., 1972. 315 с.
7. Мордкович В. Г. Развитие общественно-политической активности трудящихся. — Духовное развитие личности. Свердловск, 1967. 131 с.
8. Матеріали статистичних звітів роботи шкіл комуністичної праці шкіл Харківської обласної ради профспілок.
9. Никонов Н. Опыт, проблемы, перспективы. — «Советские профсоюзы», 1973, № 16, с. 13—17.
10. Поточний архів Харківської обласної ради профспілок.
11. Поточний архів Харківського обкому профспілок робітників машинобудування.
12. Поточний архів Української республіканської ради профспілок.

Б. Т. ЛИЧКО, канд. філософ. наук, *М. А. УСТИМЕНКО*

ЩОДО ФОРМУВАННЯ І ЗАКРІПЛЕННЯ КАДРІВ ПРИ ПЛАНУВАННІ СОЦІАЛЬНОГО РОЗВИТКУ КОЛГОСПІВ

Розробка і здійснення планів соціального розвитку окремих колективів є однією з форм втілення в життя закону планомірного, пропорціонального розвитку соціалістичного суспільства.

Планове вирішення соціальних проблем на рівні промислових підприємств, радгоспів, колгоспів обумовлено об'єктивними потребами. Ця вимога все більше виявляється при розвинутому соціалізмі, коли на основі потужного економічного і матеріально-технічного потенціалу країни відкрилися нові можливості для докорінних соціальних змін. Соціалізм, вказував В. І. Ленін, перетворює суспільні відносини «лише в міру вже досягнутого економічного перевороту» [1, т. 25, с. 424]. Багато важливих проблем соціального розвитку тепер більшою мірою, ніж раніше, можуть розв'язуватися безпосередньо виробничими колективами, їх зусиллями й засобами. На XXIV з'їзді КПРС підкреслювалося, що в центрі уваги колективів поряд з виробничими проблемами повинні перебувати також питання охорони праці, поліпшення побутових умов трудящих, підготовки кадрів і т. д. У зв'язку з цим «заслужовує підтримки практика складання планів соціального розвитку колективів» [3, с. 81].

У тому чи іншому вигляді вже розроблено плани соціального розвитку багатьох колгоспів і навіть сільських районів. Аналіз практичного досвіду складання цих планів та їх реалізації викликає великий теоретичний та практичний інтерес.

Перспективне планування соціального розвитку колгоспів має свою специфіку, що обумовлена як соціально-економічними факторами (характером колгоспно-кооперативної власності, особливостями праці, типом розселення, що історично склався,

умовами культури й побуту, міграційними процесами та ін.), так і особливою залежністю від законів природи сільськогосподарського виробництва. Однак в його основі (як і при плануванні інших ланок) знаходяться єдині для всього суспільства норми, правила й принципи. Колгоспний лад — невід'ємна частина радянського соціалістичного ладу. Колгоспні колективи у своїй діяльності керуються Програмою КПРС, Примірним статутом колгоспу, народногосподарськими планами. Від ефективності використання соціального планування як засобу всебічного й гармонічного розвитку колективів залежить успішне виконання великих завдань, що стоять перед нашим суспільством.

Одним з важливих напрямків соціального планування колгоспів є удосконалення структури колективів, формування, розподілу та закріплення кадрів у них.

Проблема кадрів, як і інші соціальні проблеми, при складанні планів потребує вивчення багатьох явищ соціального життя колгоспу, села. В. І. Ленін, підкреслюючи важливість достовірності фактичного матеріалу — основи наукового аналізу, — вимагав «брати не окремі факти, а *всю сукупність фактів*, які стосуються до даного питання, *без єдиного винятку*» [1, т. 23, с. 252]. Планове розв'язання проблеми кадрів у кожному колгоспі повинно перш за все виходити з перспектив розвитку матеріально-технічної бази господарства, відносин власності, організації виробництва та праці. Треба мати дані, що відображують не тільки виробничо-господарську діяльність колгоспу, його економічний стан, але й соціальну, професійно-кваліфікаційну, загальноосвітню, демографічну структуру, склад первинних виробничих підрозділів, запити колгоспників і т. д. Як свідчить практика, для одержання потрібної інформації, її обробки та аналізу слід застосовувати перш за все такі методи, як безпосереднє спостереження, вивчення службової документації і матеріалів громадських організацій, анкетний опит та взяття інтерв'ю, соціальний експеримент, порівняння статистичного матеріалу з результатами опиту.

Всебічна й повна інформація дозволяє виявити можливі суперечності між зростаючими вимогами до кадрів та їх якісним станом, визначити конкретні напрями і перспективи їх розвитку (необхідність зміни соціальних характеристик і структури), джерела поповнення та ін. Аналіз емпіричних даних, заснований на врахуванні тенденцій економічного і соціального розвитку колгоспів, вимог загальних законів і закономірностей суспільного розвитку, а також особливостей їх вияву всередині колективу колгоспників дає змогу спрямувати дію економічних, політичних, психологічних та інших факторів (які, звичайно, піддаються впливу планової діяльності колективу та органів управління колгоспу) на розвиток соціальних явищ і процесів у потрібному напрямку. В даному випадку йдеться про кадри

як об'єкт соціального регулювання. Засобами, що забезпечують здійснення цих змін, і є система заходів, закладена в плані соціального розвитку колгоспу.

У ході комуністичного будівництва партія велику увагу приділяє розвитку та удосконаленню продуктивних сил сільськогосподарства. Одним з важливих напрямків аграрної політики КПРС, як підкреслював тов. Л. І. Брежнєв на Урочистому засіданні, присвяченому 20-річчю освоєння цілини, є переведення сільського господарства на сучасну індустріальну базу, рішуче прискорення науково-технічного прогресу в цій галузі економіки [див. 4]. Колгоспи і радгоспи одержують від держави все більше досконалих технічних засобів. У поточній п'ятирічці сільське господарство матиме нових 1700 тис. тракторів, 1100 тис. вантажних автомашин, 541 тис. зернозбиральних, 230 тис. силосозбиральних, 66 тис. бурякозбиральних комбайнів та багато іншої техніки. Але сільськогосподарське виробництво залежить не тільки від рівня технічної оснащеності, а й від наявності кваліфікованих кадрів. *«Перша продуктивна сила всього людства є робітник, трудящий»* [1, т. 29, с. 321]. На будь-якому рівні розвитку техніки люди були і завжди будуть провідним фактором виробництва.

Застосування досягнень науково-технічного прогресу в практичній діяльності колгоспів приводить до деякого зменшення робочої сили. За підрахунками спеціалістів, чисельність працівників у сільському господарстві Української РСР за 1971—1975 рр. скоротиться на 12—13% [5, I, с. 48]. У комплексному плані соціально-економічного розвитку Краснокутського району Харківської області зазначається, що за період з 1971 по 1980 рр. кількість працівників землеробства і тваринництва за рахунок механізації виробництва зменшиться на 27%. Одночасно виникає необхідність у більш широкому застосуванні кваліфікованої праці. Число механізаторів у середньому по колгоспах району зростає на 39% [6, с. 53].

Розрахунки показують, що певна частина працівників, які вивільнилися внаслідок індустріалізації сільськогосподарської праці, раціональної організації управління, повинна залишатися в межах свого району. Адже розвиток нових галузей сільськогосподарського виробництва, створення підсобних промислових підприємств і промислів, розширення мережі міжколгоспних будівельних та інших організацій, комбінатів побутового обслуговування, дитячих закладів — все це потребує додаткової кваліфікованої робочої сили. Наприклад, у вже згаданому Краснокутському районі чисельність працівників підсобних підприємств збільшиться більш як удвоє, а робітників культурно-побутових закладів — на 30% [6, с. 53]. Разом з тим значна частина сільської молоді продовжує орієнтуватися на міський образ життя, промислову працю і залишає село. Близько 70% мігруючих з села становить молодь віком 16—29 років. Праце-

влаштування випускників восьмирічних і середніх шкіл у багатьох районах перебуває на низькому рівні. Так, по Харківській області воно дорівнює не більше 3% [10]. Об'єктивна цінність сільськогосподарської праці для дальшого розвитку країни ще не знайшла належного відображення у свідомості молоді. Це виявляється, зокрема, в низькій привабливості для неї сільськогосподарських професій.

У подоланні невідповідності, що намітилася, між перспективами розвитку колгоспів і забезпеченістю їх робочою силою важливу роль відіграють такі фактори, як індустріалізація та аграрно-промислове комбінування виробництва, зміна характеру й змісту праці, удосконалення її організації, поліпшення умов побуту та ін. Разом з тим тут потрібна активна, цілеспрямована виховна робота. У формуванні особи колгоспника, що відповідає вимогам сучасного сільськогосподарського виробництва, а також потребам сільського життя найближчого майбутнього, велику роль відіграє пропаганда перспектив розвитку села, розширення можливостей для прикладення здібностей сільського трудівника, його творчого зростання. Важливим елементом виховної роботи на селі мусить стати роз'яснення специфіки сільськогосподарської праці та її значення в житті народу.

У планах соціального розвитку доцільно також передбачати систему заходів з професіональної орієнтації, профосвіти, профдобору та професійної адаптації сільської молоді. До неї, як нам здається, слід віднести: створення виробничих учнівських бригад, організацію серед них конкурсів за сільськогосподарськими професіями, впровадження дослідницької роботи в школах, популяризації потомствених професій, проведення ритуалу посвячення в колгоспники і в робітники радгоспів, відкриття міжколгоспних літніх таборів праці і відпочинку для учнів старших класів і т. д. Велике значення має розробка і використання в практиці виховної роботи загальних принципів педагогічного впливу школи та колективу колгоспників на молодь з метою залучення її до сільськогосподарського виробництва і галузей, що його обслуговують. Для узгодження професіональної роботи в школах з потребами колгоспів і радгоспів у кадрах масових професій та спеціалістів при правліннях доцільно створювати оргкомітети з працевлаштування випускників шкіл, обов'язком яких повинно бути ознайомлення старшокласників та їх батьків з перспективним планом підготовки кадрів, систематичне видання бюлетенів про потреби в робочій силі та ін.

Важливою умовою підвищення сільськогосподарського виробництва є зростання культурно-технічного рівня колгоспників і працівників радгоспів. Як вказувалося у Звітній доповіді ЦК КПРС XXIV з'їздові партії, «сучасне виробництво ставить швидкозростаючі вимоги не до самих машин, техніки, але і на-

самперед до самих працівників» [3, с. 47]. Актуальність цього завдання в сільському господарстві обумовлена як переходом до інтенсифікації в цій галузі, так і тим, що специфіка сільськогосподарського виробництва потребує знання не тільки техніки, але й агробіологічних явищ та процесів.

Передумови для вирішення колгоспами вказаного завдання сприятливі. Підготовка кваліфікованої робочої сили здійснюється шляхом безперервного підвищення загальноосвітнього рівня сільської молоді. У відповідності з постановою Ради Міністрів СРСР «Про заходи по дальшому розширенню підготовки кадрів механізаторів для сільського господарства» (травень 1970 р.) створюються сприятливі умови для збільшення випуску кваліфікованих кадрів сільськими профтехучилищами. До 1975 р. заплановано довести їх щорічний випуск до 553 тис. чоловік [8, с. 132]. Одночасно посилюється роль самих колгоспів у підготовці кадрів, поліпшенні їх кваліфікаційної структури. На Третньому всесоюзному з'їзді колгоспників Л. І. Брежнев підкреслював, що для успішного вирішення поставлених завдань кожний колгосп повинен своєчасно і планомірно готувати механізаторів та інших спеціалістів, мати резерв цих кадрів. Нехильне підвищення кваліфікації кадрів — завдання перш за все самих колгоспів. Разом з цим ця робота не завжди здійснюється на потрібному рівні. В деяких колгоспах, наприклад, трактористи першого класу, продуктивність праці яких на 20—25% вище, ніж у трактористів третього класу, становлять лише 5—7% [9]. У планах соціального розвитку це завдання багато колгоспів збираються виконати шляхом розширення вступу сільської молоді до профтехучилищ, організації в господарствах спеціальних курсів. З цією метою виділяються великі кошти. Так, у 1972 р. колгоспи Української РСР витратили на вказані цілі майже 25 млн. крб., з них 10 млн. крб. — на виплату стипендій учням курсів, училищ, технікумів та студентам вузів [9].

Важливе значення у вирішенні завдання підвищення кваліфікації сільських кадрів матиме поліпшення умов та режиму праці й відпочинку (введення двохзмінної роботи, п'ятиденний робочий тиждень), організація вільного часу для його використання з метою піднесення культурного і професіонального рівня колгоспників. Разом з тим у планах соціального розвитку, як нам здається, доцільно передбачати і ряд спеціальних заходів, щоб стимулювали підвищення культурно-технічного рівня працівників: впровадження обов'язкової тарифікації з подальшим переглядом через кожні два—три роки, включення питань всеобуча в соціалістичні зобов'язання і врахування їх при підведенні підсумків, висвітлення стану навчання в наочній агітації та пропаганді.

Помітне місце в житті колгоспів і радгоспів займають спеціалісти й працівники управлінської праці. Завдання комуністичного будівництва висувають нові вимоги до цієї категорії

працівників. Успіх боротьби за технічний прогрес в колгоспах і радгоспах, послідовне здійснення політики партії на селі залежать саме від цих спеціалістів. Це обумовлено об'єктивними причинами. Сучасне велике колгоспно-радгоспне виробництво потребує наукового підходу до ведення всіх його галузей. Від кваліфікації, ініціативи, вміння спеціалістів багато в чому залежать організація виробництва і праці, застосування досягнень науки й передового досвіду, раціональне використання землі і техніки. Підрахунки економістів свідчать, що господарства, які ефективно застосовують знання і досвід спеціалістів, одержують більше продукції з нижчою собівартістю [7, с. 36—37]. Разом з тим знання спеціаліста дають позитивні результати тоді, коли він вміє виховати в колгоспників свідоме ставлення до суспільної праці, озброїти їх потрібними знаннями та передовим досвідом. Отже, поряд з підвищенням ролі спеціалістів як технологів і організаторів виробництва зростає їх значення як вихователів рядових колгоспників. Підготовка висококваліфікованих спеціалістів сільського господарства є однією з умов вирішення проблеми подолання істотних відмінностей між містом і селом.

Слід зауважити, що багато господарств ще не забезпечені повністю спеціалістами вищої та середньої кваліфікації. Так, у колгоспах Української РСР тільки 25% бригадирів виробничих бригад і 17% завідуючих фермами мають спеціальну освіту [5, V, с. 23]. Серед спеціалістів колгоспів Харківської області 36,7% є практиками [11, ф.—17—Т]. Разом з тим майже 60% спеціалістів сільського господарства зайнято в інших галузях [5, I, с. 25]. Масові опити спеціалістів показують, що вони відчують потребу в систематичному підвищенні кваліфікації, більш глибокому ознайомленні з досягненнями науки й техніки, передового досвіду і т. д. На думку спеціалістів, найбільший ефект матиме організація навчання безпосередньо в передових господарствах, які впровадили досягнення науки та передового досвіду в практику своєї роботи. Аналіз затрат робочого часу групи спеціалістів колгоспів показує, зокрема, що близько 40% їх робочого дня витрачається на виконання функцій, які не потребують високої кваліфікації.

У планах соціального розвитку колгоспів, поряд з регулярним направленням для навчання у вузи й середні учбові заклади, необхідно передбачати й такі заходи, як підвищення через кожні три-чотири роки кваліфікації спеціалістів, організацію семінарів спеціалістів за професіями, налагодження інформаційної служби, розвиток співробітництва спеціалістів господарств з вченими сільськогосподарських вузів, впровадження принципів наукової організації праці, розвиток дослідницької та раціоналізаторської діяльності спеціалістів, удосконалення моральних і матеріальних стимулів виробничої та громадської роботи спеціалістів, розповсюдження такої форми участі спе-

ціалістів у прискоренні науково-технічного прогресу, як особисті творчі плани, введення в практику конкурсів на заміщення вакантних посад головних спеціалістів господарств, а також щорічних переатестацій і т. д.

Важливе значення в стабілізації кадрів колгоспів і радгоспів має удосконалення відносин в колективі — розвиток суспільно-політичної активності колгоспників, підвищення рівня трудової дисципліни, поліпшення взаємовідносин та ін.

Знання усієї сукупності факторів, що впливають на формування і закріплення кадрів у сільському господарстві, а також свідоме регулювання їх дією через систему запланованих заходів підвищує рівень наукового керівництва цим процесом, а отже, сприяє здійсненню програмного завдання партії — створенню поряд з потужною промисловістю всебічно розвинутого та високопродуктивного сільського господарства [2, с. 371].

ЛІТЕРАТУРА

1. Ленін В. І. Твори, т. 23, 25, 27, 29.
2. Матеріали XXII з'їзду КПРС. К., Політвидав України, 1962, 462 с.
3. Матеріали XXIV з'їзду КПРС. К., Політвидав України, 1971, 360 с.
4. Брежнев Л. І. Промова на Урочистому засіданні, присвяченому 20-річчю освоєння цілини. «Радянська Україна», 17 березня 1974 р.
5. Проблемы повышения эффективности использования трудовых ресурсов в сельском хозяйстве Украинской ССР. — Материалы республиканской научно-экономической конференции. Секция 1, V. Полтава, 1972, 140 с.
6. Комплексный план социально-экономического развития Краснокутского района Харьковской области. Харьков. «Прапор», 1972, 35 с.
7. Афанасьев В. Г. Об интенсификации развития социалистического общества. М., «Мысль», 1969, 127 с.
8. Вибрик В. І. Кваліфікована робоча сила в колгоспах. К., 1972, 180 с.
9. Мороз М. Продуктивність праці в сільському господарстві. Газ. «Сільські вісті», 13 жовтня 1973 р.
10. Архив Харьковского облисполкома по использованию трудовых ресурсов, Харьков, 1972.

А. Д. ДМИТРИШИН

ІЛЮЗОРНА ОБ'ЄКТИВНІСТЬ ФРАНЦУЗЬКИХ «РАДЯНОЛОГІВ» У ТЛУМАЧЕННІ ПОЛІТИЧНИХ ПРАВ І СВОБОДИ СЕЛЯН ПРИ СОЦІАЛІЗМІ

Одним з найбільших завоювань соціалізму є докорінна зміна соціальної природи і обличчя селянства. На відміну від до-революційного селянства радянське колгоспне селянство, об'єднавшись у кооперативи, розвивається на міцному фундаменті суспільної власності на засоби виробництва. Остання, визначивши нову роль селян в суспільній організації праці та характер винагороди за цю працю, лягла в основу справжньої свободи і політичної рівноправності цього класу. Провідними рисами

духовного життя селянства при соціалізмі стають високий рівень культури, комуністична переконаність, нове, творче ставлення до праці і т. д. Ці глибокі зміни, будучи свідченням розквіту особи селянина-трудівника, ще більше посилюються з розгортанням науково-технічного прогресу, із застосуванням досягнень сучасної науки і техніки в сільському господарстві [аналіз цієї проблеми див. 8].

«Зростання продуктивних сил сільського господарства, поступове перетворення сільськогосподарської праці у різноманітність праці індустріальної, піднесення культури села і перебудова сільського побуту — все це веде до зміни соціального обличчя і психології селянина» [3, с. 84].

У зовсім іншому, спотвореному вигляді намагаються зобразити характер змін у соціальній природі та соціальному обличчі радянського колгоспного селянства за роки Радянської влади французькі дослідники. При цьому деякі з них прямо заявляють про своє прагнення до об'єктивного викладу становища селянства СРСР (наприклад, професор Р. Дюмон), а дехто таку неупередженість цілком неприховано має на увазі¹.

Разом з тим аналіз класової позиції та вихідних посилок досліджень французьких авторів примушує поставити під сумнів реальність виконання подібних заяв. Якими б не були суб'єктивні наміри радянологів з Франції, об'єктивно їх роботи спрямовані на зміцнення влади буржуазії, збереження її ідейного впливу на трудящі маси.

В. І. Ленін застерігав, що вірити на слово буржуазним вченим не можна, «бо «безсторонньої» соціальної науки не може бути в суспільстві, побудованому на класовій боротьбі» [2, т. 19, с. 3]. І далі:

«Люди завжди були і завжди будуть дурненькими жертвами обману і самообману в політиці, поки вони не навчаться за всякими нравственими, релігійними, політичними, соціальними фразами, заявами, обіцянками знаходити *інтереси* тих чи інших класів» [2, т. 19, с. 7]. Про свою політичну позицію, що обумовлює спрямованість радянознавчих робіт, буржуазні дослідники вважають за краще мовчати. Але уважне знайомство з розстановкою класових сил у Франції дає змогу заповнити цю прогалину.

Французька республіка — це країна, де можливість приходу до влади комуністів мирним шляхом є політичною реальністю. Небезпека втрати влади примушує буржуазію підтримувати ілюзії спільності її інтересів з інтересами трудящих, посилювати ідеологічну боротьбу. Так, генеральний секретар Союзу захисту нової республіки (ЮНР) А. Перфітт перед виборами до парламенту, обгрунтовуючи необхідність розгортання антикому-

¹ Англійський радянолог В. Френк стверджує, що пізнання істини як такої є одним з головних завдань радянознавства у Західній Європі [24, с. 93—94].

ністичної пропаганди, відверто заявив: «Антикомунізм стоїть на порядку денному сьогодні, оскільки комунізм може стати на порядку денному завтра» [22].

Особливе місце в цій боротьбі займає антирадянщина. Не в силі прямо заперечувати успіхи СРСР в справі творення нового суспільного ладу, буржуазні вчені і політики намагаються викликати сумнів щодо методів досягнення цих успіхів. Наприклад, проф. Р. Дюмон пише, що СРСР домогся безперечних успіхів у багатьох галузях, але такими спірними методами, що цей взірєць втрачає привабливість навіть для країн, які розвиваються [див. 18, с. 328].

Зрозуміло, що мова може йти не про констатацію факту, а про мету, яку ставлять перед собою радянологи, бо коли б справа стояла інакше, то в написанні багатьох робіт, присвячених СРСР, не було б ніякої потреби.

Одним з методів, завдяки якому, на думку французьких дослідників, Радянський Союз став другою промисловою державою світу і вийшов на перше місце в освоєнні космосу, було використання селянства як знаряддя побудови соціалізму, його експлуатація. «Створюється інколи враження, — зауважує проф. Р. Дюмон, — що тут (в СРСР — А. Д.) теж загальний розвиток був досягнутий за рахунок експлуатації селянина» [18, с. 307].

Ідеологічна спрямованість подібних тверджень є очевидною. Мета їх в тому, щоб, з одного боку, посіяти вагання в рядах радянського колгоспного селянства, викликати його незадоволення політикою КПРС та Радянського уряду, а, з другого, — не допустити союзу селянства з робітничим класом у Франції. відвернути ту частину сільських трудівників, яка йде за Французькою компартією, підвести їх під ідеологічний вплив буржуазії.

Характеризуючи Радянський Союз як гігантську лабораторію, де розробляються і перевіряються принципи нової цивілізації, проф. Ж. Шомбар де Лов зауважує, що шлях, пройдений СРСР (зокрема, в галузі сільського господарства), неминуче буде скопійований у всіх деталях у Франції (цю думку він приписує комуністам). Далі Шомбар де Лов стверджує, що французький селянин, який володіє дрібною власністю і сьогодні голосує за ФКП, не читав К. Маркса. Він сподівається, що з перемогою комуністів одержить землю. Але він втратить навіть те, що мав, і зазнає участі куркулів в СРСР [17, с. 71—72].

Наведені вище висловлювання свідчать, що їх автори займають класову позицію буржуазії. Що ж до заяв про власну «непричетність» і «об'єктивність» при дослідженні становища радянського колгоспного селянства за умов соціалізму, то, безперечно, вони розраховані тільки на довірливого, не спокушеного в політиці читача.

Однак це тільки перша причина, що обумовлює помилковість висновків французьких радянологів. Другою причиною є не-науковість вихідної тези, яка береться в основу досліджень, тези про незмінність людської природи [21. Критику цієї тези [див. 7, с. 3—45].

З перемогою соціалізму селянство не тільки нічого не втрачає, але вперше в багатовіковій історії цього класу створюються сприятливі умови для його розвитку. При розвинутому соціалізмі селянин не перестав бути власником (а отже, не експлуатується). Навпаки, колективно володіючи засобами виробництва, він у декілька разів збільшив свою власність, підвищився матеріальний добробут колгоспників. Цей клас почав відігравати велику роль в суспільній організації праці [докладніше про це див. 9].

При соціалізмі різко зростає роль селянства в політичному й духовному житті суспільства, в середовищі цього класу відбувається процес формування людини майбутнього. Цього намагаються не помічати французькі радянологи. Проф. Р. Дюмон, порівнявши становище селян у системі політичних відносин до і після соціалістичної революції, робить такий висновок: «Політично він (колгоспник 60-х років.— А. Д.) залишається громадянином другого сорту...» [18, с. 306]. Даний висновок для його автора є безперечною аксіомою, що не потребує доказів, бо комуністи, мовляв, завжди по-різному ставилися до робітничого класу і селянства.

Свій висновок проф. Р. Дюмон намагається обґрунтувати посиланням на В. І. Леніна, який заявляв, пише цей автор, що голос одного робітника вартий декількох голосів селян. Оскільки Р. Дюмон в даній нерівності й сьогодні вбачає головну причину труднощів у радянському сільському господарстві, то на розгляді цієї тези ми зупинимось докладніше [18, с. 32]. В. І. Леніну справді належить згадане висловлювання. Але чи можна даний факт розглядати як такий, що підтверджує позицію Р. Дюмона, розцінювати його як доказ недовір'я комуністів селянству, підходу до них як до «людей другого сорту», на що розраховує французький радянолог? Силкуючись подати ленінські слова за вияв принципу, яким керуються комуністи в їх ставленні до селянства, Р. Дюмон тим самим здійснює безсоромну фальсифікацію думки В. І. Леніна. У цьому легко переконатися, ознайомившись з повними текстами виступів В. І. Леніна на I Всеросійському з'їзді з позашкільної освіти (звідки й було взято назване висловлювання Р. Дюмоном) [див. 2, 29, с. 339], з роботами, присвяченими складанню проєкту програми РКП(б), з виступами вождя революції на VIII з'їзді партії і на VII Всеросійському з'їзді Рад. З вказаних робіт В. І. Леніна з усією очевидністю випливає ось що. По-перше, обмеження політичних прав селян і повне позбавлення виборних

прав буржуазії, що дістало закріплення в Конституції РРФСР 1918 р. та Конституції СРСР 1924 р., є відображенням соціально-економічних умов нашої країни і тому в інших країнах можна цілком уникнути таких обмежень. Це ленінське передбачення знайшло абсолютне підтвердження у практиці соціалістичного будівництва країн народної демократії. По-друге, політичне обмеження селян не можна вважати нормальним явищем для соціалізму. Воно може мати місце тільки в перехідний від капіталізму до соціалізму період, про що прямо говорив В. І. Ленін. «Наша Конституція... — зазначав він, — змушена була внести цю нерівність, тому що культурний рівень слабкий, тому що організація у нас слаба. Але ми не перетворюємо цього в ідеал, а, навпаки, в програмі партія зобов'язується систематично працювати над знищенням цієї нерівності більш організованого пролетаріату з селянством. Цю нерівність ми скасуємо, як тільки нам удасться підняти культурний рівень» [2, т. 29, с. 157]. Розкриваючи зміст культурної роботи серед селянства, В. І. Ленін вказував, що вона не зводиться до простого просвітництва, а «як економічна мета, переслідує якраз кооперування» [2, т. 33, с. 418]. Робітничий клас нашої країни під керівництвом Комуністичної партії дуже багато зробив для ліквідації неграмотності селян, залучення їх до передової культури, революційного світогляду. Поширення соціалізму на сільське господарство, створення колгоспної системи об'єднало селян організаційно.

Соціально-економічні зрушення на селі, що відбулися за два десятиріччя Радянської влади, стали необхідною передумовою для скасування наявних відмінностей, встановлення фактичної політичної рівноправності робітників і селян в СРСР. Це знайшло яскраве втілення в діючій сьогодні Конституції 1936 р. Прийняття нового конституційного закону виявилось в зближенні питомої ваги представників селян у вищих органах влади з питомою вагою цього класу в соціальній структурі населення країни. Так, якщо в 1937 р. колгоспники становили 30% депутатів Верховної Ради СРСР при частці цього класу в суспільстві 47,2% (1939 р.) [див. 6, с. 488], то в 1970 р. ці показники відповідно дорівнювали 18,6 та 20,0% [10; 4, с. 22]. У союзних республіках, де рівень сільського населення вище від країни в цілому, частка депутатів-колгоспників у Верховних Радах республік ще більша. Наприклад, у Білоруській РСР вона становила 24%, Грузинській — 23%, Киргизькій — 28,3%, Туркменській — 27,7% [11]. У місцевих Радах частка колгоспників у 1973 р. становила 28,0%, а в таких республіках, як Українська, Молдавська, Таджикицька і Туркменська — відповідно 41,5, 39,4, 39,7, і 43,3% [15, с. 15—16].

Ліквідація політичних привілеїв робітничого класу перед селянством, яке стало соціалістичним класом, виявилася також у встановленні єдиних з робітниками умов прийому колгоспни-

ків до партії. Внаслідок цього частка селян у партії помітно збільшилася, поступово наближаючись до частки колгоспного селянства в соціальній структурі. Так, якщо в 1937 р. питома вага колгоспників у складі ВКП(б) дорівнювала приблизно 9,4% [13, с. 91, 100. Підрахунок наш.— А. Д.] при 47,2% у 1939 р. [5, с. 35] у класовому складі населення, то в 1972 р.— відповідно 14,8 [14, с. 90] і 19,3% [5, с. 35]. Це значить, що в 1937 р., коли в СРСР в основному було побудовано соціалізм, частка селян у соціальній структурі населення в 5 разів перевищувала їх частку в партії, а в 1972 р., коли в країні вже було сформовано розвинуте соціалістичне суспільство, цей коефіцієнт переважання становив тільки 1,3. Коли ж взяти зайняте населення, то частка селянства в КПРС майже повністю збігається з його часткою серед цього населення.

Отже, ні теорія наукового комунізму, ні практика соціалістичного будівництва нічого спільного не мають з твердженням проф. Р. Дюмона про те, що селяни за умов розвинутого соціалізму залишаються політично нерівноправними подібно до того, як це мало місце у перехідний від капіталізму до соціалізму період, не говорячи вже про жалюгідне становище селянства до революції.

В основу зображення духовного життя радянських колгоспників французькі радянологи беруть згадану вже тезу про незмінність людської природи, однією з типових рис якої, нібито, є прагнення до володіння індивідуальною власністю. Скасування приватної і встановлення загальнонародної власності тотожні, на думку буржуазних вчених, позбавленню людини свободи, придушенню її ініціативи та енергійності [16; с. 17, 31; 18, с. 298]. Стосовно до колгоспного селянства ця загальна схема наповнюється таким конкретним змістом. Відмовляючи колгоспно-кооперативній власності в праві на самостійне існування, отожднюючи її, по суті, з державною власністю, французькі радянологи вважають, що колгоспне селянство за умов розвинутого соціалізму позбавлено засобів виробництва і тому до нього з деякими обмеженнями можна застосувати термін «пролетаріат».

Колгоспне селянство СРСР, за твердженням радянологів, пасивно чинить опір політиці КПРС. Відсутність ентузіазму в будівництві соціалізму в досить значної частини селянства (Р. Дюмон) виявляється в негативному ставленні колгоспників до праці в суспільному господарстві. «Створюється враження,— пише Р. Дюмон,— що повільні темпи праці в 1913—1928 рр., коли робітники працювали на хазяїна або куркуля (в яких вони бачили ворогів), збереглися і тепер: психологія найманого робітника залишається» [18, с. 72]. І далі: «Досить подивитися, як працюють колгоспники, щоб зрозуміти, що для багатьох з них колгосп є не їх власною справою, а справою влади, якій треба підкоритися і яка керує всією роботою» [18, с. 201].

Радянський колгоспник — власник. Цього можна не побачити, (до чого саме й прагнуть радянологи), коли як метод взяти правовий підхід до аналізу колгоспно-кооперативної власності. Раніше ми вказували на неприпустимість такого підходу до аналізу відносин власності, що впливає з доведеної К. Марксом і Ф. Енгельсом наукової неспроможності правової концепції власності. Але останню і сьогодні як вихідну посилку дослідження продовжують використовувати буржуазні вчені, обгрутовуючи відсутність у колгоспника статусу власника [див. 9]. Селянин-колгоспник і при соціалізмі залишається власником. Але якщо при капіталізмі він є дрібним приватним власником, то з встановленням нового суспільного ладу він виступає колективним власником, якому належить сучасне велике сільськогосподарське виробництво. Цього не можуть і не хочуть зрозуміти французькі радянологи, які видають себе захисниками селян, а насправді виходять з інтересів панівного класу — буржуазії. Доказом цього можуть бути такі міркування М. Буше. Орієнтуючись на приватновласницькі настрої селян, він пише: «Сільські жителі далекі від втрати смаку індивідуальної власності. І до того ж цей смак узгоджується з їх здоровим глуздом і... інтересами країни» (читай: буржуазної держави. — А. Д.) [16, с. 31].

Проте, якими б прийомами не користувалися буржуазні вчені для доказу спільності інтересів буржуазії (концентрованим виразом яких є держава) і трудящих селян, вони не можуть приховати того факту, що, незважаючи на широку антикомуністичну та антирадянську пропаганду, все більше сільських трудівників Франції починають усвідомлювати, що їх майбутнє не з буржуазією, а з робітничим класом. Про це свідчить зростання в сільських районах країни впливу ФКП, збільшення чисельності тих, хто підтримує аграрну програму французьких комуністів [див. 20].

Селянин при соціалізмі — вільна людина. Його свобода з перемогою нового ладу не тільки не придушується, а навпаки, розширюється, здобуваючи вияв у всіх галузях суспільного життя. До чого при капіталізмі зводиться «можливість робити те, що захочеться, коли захочеться і як захочеться», як характеризують поняття свободи буржуазні політики й вчені, для селянина на практиці? [див. 23]. Відповісти на це питання допоможе стислий аналіз матеріальних умов діяльності селянства, від яких «залежить всяка інша діяльність: розумова, політична, релігійна і т. д.» [1, т. 3, с. 66].

За визнанням самих буржуазних вчених, сільський трудівник в сучасній Франції, щоб вижити як дрібний власник, повинен працювати стільки, скільки працювали робітники на заводах у ХІХ ст., а саме: 3500—4000 годин на рік. Сьогодні тривалість трудового дня селянина вдвічі перебільшує робочий день службовця або робітника промислового підприємства [17, с. 9].

Низькі закупочні ціни на сільськогосподарську продукцію і високі—на товари промислового виробництва зводять нанівець зусилля селян. Перебуваючи на грані розорення, вони виражають своє незадоволення політикою, яку проводить уряд країни по відношенню до сільського господарства. Протестувати, критикувати, висловлювати свою незгоду з рішеннями уряду — ось до чого зводиться «наявність можливості робити те, що хочеться» для селянина. На цій стороні свободи найчастіше наголошують буржуазні політики і вчені. Позсякденному, ідеалістичному тлумаченню свободи комуністи протиставляють її наукове розуміння. «Свобода, за нашим переконанням, — пише Генеральний секретар ФКП Ж. Марше, — це не тільки можливість «протестувати». Нею є перш за все можливість для людини реалізувати себе, виявити себе найповніше» [19, с. 4].

Людина — суспільна істота. Будучи в своїй сутності, за словами К. Маркса, сукупністю всіх суспільних відносин, вона не може реалізувати себе, виявити повною мірою інакше, як у колективі. Бо «тільки в колективі індивід дістає засоби, що дають йому можливість всебічно розвивати свої задатки, і, значить, тільки в колективі можлива особиста свобода» [1, т. 3, с. 70]. Отже, не поза колективом можлива свобода селянина, а в самому колективі і закладена ця можливість. Разом з тим в умовах не всякої колективності ця можливість стає дійсністю. За визначенням класиків марксизму, класово-антагоністичне суспільство є тільки «сурогатом колективності», об'єднання одного класу проти іншого. Нарікання Р. Дюмона на те, що французький уряд дуже неохоче допомагає виробничим колективам, створюваним за ініціативою селян, тільки ще раз підтверджує цю істину.

Перехід до соціалізму означає кінець ілюзорної і початок встановлення справжньої колективності. Перемога комунізму стане торжеством свободи людей. К. Маркс і Ф. Енгельс вказували: «В умовах дійсної колективності індивіди знаходять свободу у своїй асоціації і через неї» [1, т. 3, с. 70].

Шлях до свободи прокладає праця. Разом з тим визвольна функція праці у всіх антагоністичних формаціях має одnobічний характер. Визволення людини виражається у зростанні ступеня її панування над силами природи, що досягається завдяки прогресивним змінам в техніко-організаційному змістові праці. Що ж до панування людини над законами суспільного розвитку (і над собою), то це стає можливим тільки з настанням якісних змін у соціально-економічному змістові праці (тобто її характері), які є результатом докорінних змін у відносинах власності.

Соціалістичне суспільство, засноване на колективній власності, знаменує собою досягнення якісно нового ступеня свободи. Свобода тут полягає в тому, що пізнано не тільки об'єктивні закони природи, але й об'єктивні закони розвитку суспільства. Поставивши на місце роз'єднання людей приватною власністю

їх об'єднання власністю суспільною, люди здобули можливість використовувати пізнані закони для того, щоб свідомо управляти розвитком продуктивних сил та виробничих відносин в інтересах суспільства в цілому і кожного індивіда зокрема.

Таким чином, спроба французьких радянологів показати зміну соціального обличчя колгоспного селянства в СРСР як його пролетаризацію, що виявляється в позбавленні власності та обмеженні свободи, а це, мовляв, знаходить вираження у негативному ставленні до праці в колгоспах, є теоретично неспроможною. За нею приховано намір перенести на розвинутий соціалізм закономірності розвитку, властиві сучасному капіталізмові — ладові, де підневільна праця на приватно-власницьких підприємствах міста і села придушує в трудівників будь-яку творчу ініціативу. В. І. Ленін зазначав, що в старому капіталістичному суспільстві, де дисципліна трудящих забезпечується голодом, де робітники усвідомлюють, що працюють не на себе, а на експлуататорів, обстановка праці перетворилася в боротьбу величезної більшості трудящих проти керівників виробництва. На цьому ґрунті, вказував він, обов'язковим було виникнення такої психології, що громадська думка трудящих не тільки не переслідувала погану роботу, а навпаки, бачила в цьому неминучий протест проти експлуатації [див. 2, т. 27, с. 226].

Для сучасного колгоспника, дійсно вільної людини, властиве зовсім інше, нове ставлення до праці, що дістало вияв у широкому соціалістичному змаганні, масовій творчості, зростанні продуктивності праці та ін.

Багатомільйонне колгоспне селянство разом з робітниками, з усім народом наполегливо працює над виконанням грандіозних завдань комуністичного будівництва. Тисячі кращих представників сільськогосподарської праці нагороджено орденами й медалями, а ті, хто найбільше відзначився своєю працею, удостоєні почесного звання Героя Соціалістичної Праці. Характерним в цьому відношенні є склад учасників Третього всесоюзного з'їзду колгоспників. Серед посланців радянського села на з'їзді було 23 двічі Герої Соціалістичної Праці, 639 Героїв Соціалістичної Праці, 2401 нагороджених орденами і медалями, 7 лауреатів Ленінської і державної премій [12]. Цей приклад показує творче ставлення селян до праці в колгоспах, що здобуло визнання й високу оцінку з боку соціалістичного суспільства. Чи існує подібна оцінка праці селян у Франції? Ясним є одне, що французькому «вільному» селянинові залишається поки що тільки мріяти про ту свободу і вільну працю, що так переконливо характеризує новий образ життя селян у нашій Радянській країні.

ЛІТЕРАТУРА

1. Маркс К. і Енгельс Ф. Твори, т. 3.
2. Ленін В. І. Твори, т. 19, 27, 29, 33.

3. XXIV з'їзд Комуністичної партії Радянського Союзу. К., Політвидав України, 1971. 360 с.
4. Народное хозяйство СССР в 1970 г. М., «Статистика», 1971. 710 с.
5. Народное хозяйство СССР, 1922—1972. М., «Статистика» 1972. 690 с.
6. История СССР. Эпоха социализма (1917—1957). М., Госполитиздат, 1957. 772 с.
7. Ковалев С. М. О человеке, его порабощении и освобождении. М., 1970. 303 с.
8. Сазонов М. І. Зміна соціальної природи селянства СРСР. Харків, 1972. 250 с.
9. Сазонов М. І., Дмитришин А. Д. Проти перекинувань соціальної природи колгоспного селянства французькою буржуазною соціологією.— «Вісник ХДУ, № 114, Науковий комунізм, вип. 9». Харків, 1974. 84 с.
10. «Известия», 17 июня 1971 г.
11. «Правда», 17 июня 1971 г.
12. «Правда», 27 ноября 1969 г.
13. «Коммунист», 1967, № 15.
14. «Проблемы мира и социализма», 1973, № 1.
15. «Советы депутатов трудящихся», 1973, № 8.
16. M. Boucher. Socialistes et communistes contre la propriété paysanne. 3-e éd. Paris, Edition Spes, s. a. (Collection «Peuple de France» N 3), 31 p.
17. Chombart de Lauwe (Jean). Les paysans soviétiques, Paris, Le Seuil, 1961, 427 p.
18. Dumont (René). Sovkhoz, kolkhoz ou le problematique communisme, Paris, Le Seuil, 1964, 330 p.
19. «France nouvelle», 16—22 janvier 1974.
20. «L'Humanité», 31 mars 1973.
21. «La Nation», 11 décembre 1972.
22. «La Nation», 20 décembre 1972.
23. «La Nation», 9—10 février 1973.
24. «Survey», N 50, January 1964.

М. Ф. НІКОЛАЄВСЬКИЙ, канд. філософ. наук

ВПЛИВ НАУКОВО-ТЕХНІЧНОЇ РЕВОЛЮЦІЇ НА ІДЕЙНЕ ВИХОВАННЯ СПЕЦІАЛІСТІВ

Розпочавшись як об'єктивно обумовлений стрибок у розвитку продуктивних сил на тій стадії, коли механізовані системи виробництва «визріли» для їх заміни автоматизованими, науково-технічна революція (НТР) швидко «переросла» вузьковиробничу сферу, ставши потужним, багат шаровим і одночасно відносно самостійним історичним процесом. Стосовно до системи людина — суспільство — НТР можна розглядати декілька досить автономних ліній і «вузлів». Нас тут цікавить духовно-ідеологічний аспект, тобто загальний характер впливу НТР на духовний світ особи.

Саме ці проблеми сьогодні, мабуть, найбільше фальсифікуються буржуазними ідеологами. Не маючи ні теоретичної, ні соціально-емпіричної бази для дискредитації марксистсько-ленінської теорії, буржуазні соціологи використовують прийом, зміст якого стисло можна охарактеризувати як «паразиткування

на зрушеннях». Здійснюється спроба за допомогою різних соціологічних вправ створити в широких мас населення капіталістичних країн (а коли буде можливість — і в трудящих країн соціалізму) ілюзії породжених НТР глобальних зрушень, змін, по суті, не підвладних і таких, що не піддаються управлінню. Разом з тим стверджується думка про неправомірність існування будь-яких закономірностей суспільного розвитку, а тому про марність, непотрібність їх пізнання. У цьому зв'язку, на нашу думку, можна виділити два більш-менш концентрованих напрямки. Перший — це глобальне гіпертрофування впливу НТР, коли до неї зводяться буквально всі зрушення в суспільстві. Другий — це підхід до НТР як до якогось автономного, майже містичного функціонального феномена, що діє як зовнішній фактор при відсутності в особи адекватного інструментарію для сприйняття всіх змін в матеріальній та соціальній дійсності. Для першого напрямку характерні думки, висловлені групою відомих американських соціологів у колективному збірнику «За межами правих і лівих» [10, XVIII]. Автори цього збірника активно пропагують можливі варіанти майбутнього суспільства, «яке створюється в ході науково-технічної революції і буде настільки несхожим, що сучасні радикальні теорії — марксистські, анархічні, консервативні — виявляться марними. Тільки мислення, що виходить за межі старих і лівих вірувань, зможе, формувати ідеї» [10, XVIII]. У цьому містичному суспільстві, нібито, зміниться все: і співвідношення роботи й відпочинку, і соціальні функції громадських організацій та окремої людини, і її образ життя [10, с. 321].

Найбільш типовими для другого напрямку є висловлювання М. Маклюена, який весь духовний розвиток поставив у тісний функціональний зв'язок із зрушеннями в засобах масової пропаганди. За Маклюеном (на близьких позиціях з ним стоїть З. Бжезинський — див. 11, с. 110—112), НТР внесла такі зміни в пропаганду, що були буквально зметені письмові форми комунікації, поховані під радіотелевізійним феноменом. Зміна інформації по радіо-телевізійних каналах настільки швидка, запевняє Маклюен, що світ перетворюється у «всезагальну сиюминутність», а людина, позбавлена індивідуально-орієнтованого сприйняття, має можливість зайняти яку-небудь позицію лише на одну мить. А тому чи не простішим буде в цю епоху «колективного безсвідомого» (дане поняття є винаходом Маклюена) взагалі відмовитися від будь-якої думки? — питає Маклюен [6, с. 199].

Не ставлячи перед собою мету широкого критичного аналізу подібних концепцій, вкажемо тільки на те принципове, що зближує їх як якийсь гносеологічний знаменник, — це версія про все більше збіднення духовного світу людини, твердження про її безсилля в пізнанні суспільного життя та впливу на нього, тобто в наявності вихідна хибність всього підходу буржуазних

соціологів до можливостей і наслідків НТР. Разом з тим НТР об'єктивно розширює горизонти бачення людиною світу, підвищує її знання на нову висоту і тоді навіть американський телевізор, якого «фетишизує» Маклюен, перетворюється в «ящик бунтів» і замість придушеності «схвильованої людини» породжує, за точним зауваженням американського професора Ч. Рейча, бурю незадоволеності навколишньою дійсністю [12, с. 117].

Наша точка зору полягає в тому, що НТР не може самостійно і автоматично вирішувати проблеми, які стоять перед суспільством. Провідну роль тут відіграють соціальні фактори, загальносоціальний прогрес в цілому. Саме від соціальної обстановки залежить і темп, і компоненти процесу реалізації можливостей НТР. Життя переконливо показує, що саме соціалізм та комунізм можуть забезпечити таке соціальне середовище, такий соціальний клімат. Дуже точно про це було сказано на XXIV з'їзді КПРС: «Саме завдяки соціалізму і тільки в рамках нашого суспільного ладу науково-технічна революція набирає повного і всебічного розвитку, результати якого є надбанням усіх трудящих» [3, с. 157].

Далі. Принципова різниця в оцінці впливу НТР марксистами і буржуазними філософами полягає в тому, що останні штучно розривають людину і суспільство, в кращому разі допускаючи їх незалежний розвиток, тоді як марксисты виходять за все більш інтенсивного їх зв'язку, посилення громадської активності людини в умовах НТР. Відоме висловлювання К. Маркса: «Яка життєдіяльність індивідів, такі вони і самі. Те, що вони собою являють, збігається, таким чином, з їх виробництвом — збігається як з тим, що вони виробляють, так і з тим, як вони виробляють. Отже, що являють собою індивіди, — це залежить від матеріальних умов їх виробництва» [1, т. 3, с. 19], — точно відображує роль реальних зрушень, які вносить НТР в людську практику.

Звичайно, в умовах соціалізму вплив НТР викликає деякі суперечності при виборі і освоєнні спеціальності, у моральних відносинах, а також в цілому у процесі соціалізації. Наше суспільство переживає ту стадію НТР, коли її дія ще нерівномірно виявляється як у галузях і колективах, так і по відношенню до окремих людей. А це викликає складну шкалу запитів, нових традицій на фоні існуючих норм та цінностей у проведенні змагання, виховної роботи і відпочинку. Подекуди має місце явна неоднаковість і в інших напрямках: в онучуванні праці та математичному її оснащенні, впровадженні творчого начала, в забезпеченні праці спеціалістів обчислювальною технікою, нарешті, в масштабах і завданнях конкретних колективів. Однією з суперечностей в цьому зв'язку є те, що зрушення в самій людині як цілісній системі, що споживає інформацію, відбуваються повільніше, ніж «рух» інформації. Виникає «подрібнення» знань і за відсутності належної теоретичної підготовки осо-

би може створитися гносеологічний плюралізм. Об'єктивна необхідність творчого аналізу та вибору оптимальних варіантів, що набагато посилюється впливом НТР, часто навіть в інженерних колективах вступає в суперечність з психологічною інерцією, технологічним консерватизмом, породжуючи ґрунт для погіршення духовної атмосфери спільної праці. Ці особливості потребують внесення відповідних якісних корективів у постановку ідейного виховання. Завдання полягає в тому, щоб ідеологічними засобами озброїти людину методологією пізнання, вмінням філософського осмислення дійсності, класовим підходом до оцінки складних явищ життя.

Зростає обсяг також інших, можна сказати, «часткових» (специфічних для кожного колективу) завдань, суть яких зводиться до необхідності усувати диспропорції в споживанні різних потоків інформації та кординувати цю багатопланову діяльність, формувати здоровий моральний клімат і новаторські інтереси членів колективу. Отже, нові моменти в ідеологічній роботі в колективі, що виникають під впливом НТР, зводяться до двох напрямків: компенсувати витрати і акумулювати, розвивати позитивні сторони НТР.

У цьому зв'язку відповідальними є завдання, поставлені ЦК КПРС перед суспільними науками в справі комплексного дослідження соціальних результатів НТР, аналізу змісту та форм комуністичного виховання трудящих [4, с. 390—391]. Закономірною є та велика робота, яку було виконано по теоретичному узагальненню та вивченню місцевого практичного досвіду в останні роки. Характерно, що число досліджень, в яких вивчається проблема «людина і НТР», неухильно збільшується, але слід зауважити, що тільки в окремих роботах міститься перехід від теоретичного аналізу до конкретних практичних рекомендацій по удосконаленню ідеологічної роботи в трудових колективах, тобто немовби відсутній «погляд зсередини», належним чином не вивчається внутрішній механізм споживання, перерозподілу і засвоєння інформації.

Виходячи з актуальності названих проблем, ми здійснили спробу на основі досить тривалого (1959—1973 рр.) досвіду соціологічних спостережень з'ясувати деякі явища в системі «джерело інформації — соціальне середовище — організація пропаганди — її ефективність», що виникають під впливом НТР. Зокрема, було встановлено, що вплив НТР окрім загальної активізації пізнавальної діяльності всіх категорій спеціалістів обумовлює неоднакове, а подекуди і далеко від оптимального співвідношення споживання професіональних (природничонаукових і технічних) і політичних, культурно-естетичних знань. Прямо залежать від цього зрушення у проведенні вільного часу, в оцінці значущості різних каналів інформації, що здійснюється в колективі та в більш широкому соціальному середовищі. Дослідження, проведене в 1971—1973 рр. в трьох групах інженерних колективів

(у трьох НДІ — Науково-дослідний інститут металів, НДІ основної хімії і ВНДІ організації праці в чорній металургії, трьох проектних інститутах — інституті проектно-конструкторської технології машинобудування, Укрдіпрокомунбуді, Діпрококсі та трьох конструкторських бюро — при заводах ХЕЛЗ, ХЕМЗ і «Серп і молот»), дозволило зареєструвати такі явища.

Ускладнення професіональних завдань, посилення творчого характеру праці спеціалістів обумовили збільшення часу на підвищення їх кваліфікації. Систематично витрачають значну частину вільного часу на поповнення професіональних знань 78,5—81% (різні вікові групи) працівників КБ і відповідно 86,5—90% їх колег у НДІ. Більше того, приблизно кожний третій керівний працівник і 18,6% рядових спеціалістів зазначили, що саме за останні 5—7 років різко зросли «професіональні часові затрати», а 42,4% з них при цьому переконані, що при певному зафіксованому рівні гранично можливої інформації перевагу слід віддати споживанню професіональних знань. Для з'ясування «виходу» цих міркувань на практичну роботу в колективі ми провели двоступінчате дослідження. Спочатку в бесідах з 5% спеціалістів названих колективів, що проходили у вільній, нерегламентованій варіантними виборами формі, вивчалася (або, точніше, обговорювалося) питання про вплив НТР на організацію і зміст ідеологічної роботи в їх колективах. Узагальнені думки зводилися до декількох типових напрямків, не позбавлених, однак, певної суперечливості. Частина спеціалістів визнає реальне кількісне зростання інформації і неоднаковий рівень теоретичної підготовки слухачів, вказує на необхідність впровадження диференційованої подачі усної пропаганди. Були й такі, хто бачив вихід у скороченні обсягу політичної інформації за рахунок збільшення часу на підвищення професіональних знань. Але ця позиція не здобула підтримки. Всупереч їй більшість спеціалістів підкреслюють необхідність посилення методологічної сторони пропаганди, більш широкого впровадження теоретико-філософського змісту в професіональну й політичну інформацію.

Дещо суперечливою виявилася оцінка спеціалістами взаємодії змісту масової інформації та усної пропаганди в колективі. Значне число слухачів, визнаючи пріоритет широкої соціальної інформації, бачить призначення усної пропаганди в колективі в доповненні, коментуванні подій та явищ, про які повідомлялося по радіо, телебаченню, в пресі. Деякі спеціалісти виступають за розширення індивідуального підходу до кожної соціально-демографічної групи, а також до окремих членів інженерного колективу. Досить широко були представлені думки відносно необхідності піднесення морального та естетичного виховання.

Далі, на другому етапі вивчалася кількісна впровадженість наведених вище думок у колективах (опитували приблизно

20% спеціалістів). Результати дослідження наведено в таблиці.

При всій обмеженості здобутих даних вони все ж дозволяють накреслити деякі тенденції, що потребують свого осмислення. Значно меншим, ніж ми сподівалися, виявився процент спеціалістів, які висловилися за методологічні аспекти пізнання. У Харкові, здається, раніше, ніж в інших містах, почалося і вже має свої традиції впровадження методологічних семінарів як однієї з оптимальних форм ідейного загартування кадрів. Досить сказати, що тільки за період 1970—1972 рр. кіль-

**Пропозиції спеціалістів щодо проведення масово-політичної роботи
(в % до числа опитаних)**

Зміст пропозицій і побажань	Групи колективів			Вік спеціалістів		
	Проектні інститути	Науково-дослідні інститути	Заводські КБ	до 30 років	31—40 років	понад 40 років
1. Необхідно ширше впроваджувати диференційовану подачу матеріалу з урахуванням рівня підготовки слухачів	37,8	34,8	18,6	24,2	25,8	34,1
2. Слід скоротити обсяг інформації, що виходить за професіональну сферу	20,3	13,6	13,9	16,4	17,0	14,8
3. Доцільно посилити методологічну, філософсько-теоретичну сторону пропаганди	16,7	8,2	6,9	5,1	8,2	16,3
4. Треба більше пов'язувати зміст інформації з ідеологічною роботою в колективі, робити наголос на коментованому поглибленому розкритті актуальних явищ	47,4	44,6	43,4	37,7	45,5	44,7
5. Слід удосконалювати індивідуальні форми інформації (консультації, бесіди) та виховання в цілому	32,5	20,3	25,0	19,7	25,0	25,6
6. Необхідно збільшити обсяг і зміст морального виховання	31,5	39,2	23,3	27,9	33,1	27,7
7. Треба поліпшити естетичне виховання	21,8	24,4	14,1	23,0	12,5	17,1

кість таких семінарів у Харкові зростає втричі і охоплює 16 тис. дослідників, проектувальників, заводських спеціалістів [див. 9]. Разом з тим теоретичний рівень цих семінарів не завжди високий, подекуди вони близько підходять до виробничої тематики, практично зливаючись з засіданнями науково-технічних рад.

Значне число спеціалістів висловлювалося за більшу диференціацію виховної роботи. І це закономірно. Зростання джерел інформації викликає глибокі індивідуальні відмінності в їх засвоєнні, авторитетності і т. д. В. І. Ленін рекомендував партійним працівникам працювати в масах з урахуванням їх со-

ціальної психології, «вміти зрозуміти особливості, своєрідні риси психології кожної верстви, професії і т. п.» [2, т. 31, с. 162]. НТР, збільшивши і знаменник, і чисельник у своєрідному відношенні людина — інформація, загострила необхідність врахування як групових, так і індивідуальних особливостей особи. У зв'язку з цим треба залучити до розробки структури ідеологічної роботи (в розумінні її обсягу, інтенсивності, тематики) досягнення соціальної психології і навіть різних галузей медицини. Вже сьогодні, виходячи з уявлень медичної кібернетики, людину можна розглядати як «систему, здатну сприймати зовнішні впливи, виділяти з них інформацію, переробляти її з формуванням численних... моделей» [5, с. 95] і відповідно намічати якісні етапи, що обумовлюють «проходження» політичної інформації та перетворення її переконань і вчинків.

Велику роль відіграє з'ясування функціонального значення різних ділянок мозку в перерозподілі інформації. Так, у статті «Чому математики віддають перевагу Бахові?», вміщеній в журналі американських комуністів «Уорлд меґезин» наводяться цікаві думки про відкриття вчених у галузі соціальної психології. Зміст їх зводиться до того, що ліва півкуля мозку більше орієнтована на логічний аналіз, а права — на сприйняття музики. Тому завантаження правої півкулі дозволяє відпочивати лівій, тобто музика, а не живопис, читання художньої літератури є оптимальними для математика [13, с. 11]. Наслідуючи цю лінію, можна відшукати найкращі компоненти для такого «чередування» щодо спеціалістів інших галузей.

У цілому ж пропозиції спеціалістів сходяться на удосконаленні наявної масово-політичної роботи. При відвідуванні лекцій, бесід, занять у системі партнавчання та комсомольської освіти в інженерних колективах ми зафіксували 85 думок організаторів ідейного виховання та 168 слухачів. 85,1% перших і 78,1% других переконані, що дана система роботи сприяє успішному формуванню світогляду, решта висловила сумнів з цього приводу. 76,2% слухачів першої групи і тільки 47,8% другої задоволені тим, що названа робота проводиться, відповідно 18,1 і 27,8% зайняли нечітку позицію, решта висловилася негативно. Ще більше розійшлися думки з приводу типових недоліків, які стримують підвищення ефективності ідейного виховання. 48,1% організаторів ідеологічної роботи вважають, що кількість заходів треба збільшити, 37,5% займають протилежну позицію, у другої групи — відповідно 17,2 і 63,8%. 72,6% опитаних з першої групи стверджують, що організаційна структура заходів (тобто традиційні форми їх проведення в колективі) відповідає запитам, 55,1% рядових слухачів підтримали цю думку. Головною хобою проведення лекцій 60,8% перших вважають їх низький якісний рівень, а 68,2% других — тематику.

Аналіз виконаних спостережень дає змогу зробити деякі висновки. По-перше, важливість масово-політичної роботи як діалектичної єдності заходів, що підвищують теоретичні знання і щоденно націлюють людину на конкретний вклад у загальну справу, визнається і схвалюється широкою масою спеціалістів. По-друге, для удосконалення цієї роботи треба поліпшити декілька ланок, перш за все, тематику, якість та організаційні форми. По-третє, необхідно подолати своєрідну інерцію в окремих організаторів виховної роботи, що виявляється в гіпертрофуванні старих віджилих форм та безініціативності в творчому пошукові нових.

Нам здається, що вже назріло питання про посилення координації масово-політичної роботи. Ідейне виховання в будь-якому інженерному колективі реалізується у вигляді складної системи розгалужених форм та методів. У первинному колективі (відділ, лабораторія) щомісяця проводиться дві-три лекції, три-чотири політінформації, два-три заняття теоретичного семінару і т. д. У масштабах навіть середнього за розмірами інституту (10—15 первинних підрозділів) це нараховує 150 різних заходів на місяць, не рахуючи загальноколективних. Природно, що для поліпшення їх ідейно-теоретичного рівня та координації тематики (інакше втрачається дієвість) керівництво цією системою повинні здійснювати не тільки відповідальні особи, а колектив партійних і комсомольських працівників (ідеологічна комісія при парткомі). Цей колектив складається з декількох секцій за основними напрямками виховання, в тому числі з секції громадської думки (виявлення оцінки слухачами різних заходів, збирання попередніх заявок та рекомендацій) і проблемної групи, укомплектованої найбільш творчими спеціалістами, ентузіастами, які активно шукають нові форми виховної роботи і шляхом соціологічних досліджень перевіряють їх на практиці (такі групи можна створювати як при одному, так і при цілій групі однотипних колективів).

Потребує удосконалення система підготовки «пропагандистського корпусу»: лекторів, політінформаторів і т. д. На нашу думку, серед них слід ввести більш широкую диференціацію, присвоюючи на підставі громадської атестації чи конкурсу відповідні звання — найбільш досвідченим та авторитетним вищу ознаку пропагандистської класності «Лектор вищого класу», «Політінформатор першого розряду» та ін. (можна продумати також інші громадські звання та систему творчого заохочення спеціалістів).

Отже, НТР справляє багатоплановий і глибокий вплив на ідеологічне життя інженерних колективів. Практика переконує, що НТР ні в якій мірі не збіднює людину, не посилює її відчуженість, а навпаки, підвищує пізнавальну і в цілому соціальну активність, що обумовлює необхідність постійного удосконалення ідеологічної роботи.

ЛІТЕРАТУРА

1. Маркс К. і Енгельс Ф. Твори, т. 3.
2. Ленін В. І. Твори, т. 31.
3. Матеріали XXIV з'їзду КПРС. К., Політвидав України, 1971. 360 с.
4. Вопросы идеологической работы КПСС.—Сборник важнейших решений КПСС (1960—1972 гг.). М., 1972. 568 с.
5. Амосов Н. А. Моделирование мышления и психики. К., «Наукова думка», 1965. 304 с.
6. Давыдов Н. Маршал Маклюэн как мифотворец.— «Звезда», 1973, № 4, с. 197—212.
7. Современная научно-техническая революция и гуманизм. Кемерово, 1968. 198 с.
8. Научно-техническая революция и строительство коммунизма. — Тезисы межвузовской научной конференции. Л., 1969. 328 с.
9. Архив Харьковского горкома партии. Материалы пленума горкома от 5.VI. 1973 г.
10. Beyond Zeff and Right. Radical Thought for our times. N. Y., «Morrow», 1968. 415 p.
11. К. Дарковски. Технотронното общество на Збигнев Бжежински и съдбата на идеологията», «Ново време», 1972, № 2, с. 109—124.
12. Рейч Ч. Молодая Америка. — «Мировая экономика и международные отношения», 1971, № 10, с. 113—120.
13. T. Foley. Decoding the peptide or why mathematicians prefer Bach. «World Magazine», 1973, 9 June, p. 11.

М. Ф. НІКОЛАЄВСЬКИЙ, канд. філософ. наук

А. М. ПЕРЕПЕЛИЦЯ канд. іст. наук

ШЛЯХИ ОРГАНІЗАЦІЙНОГО УДОСКОНАЛЕННЯ ІДЕОЛОГІЧНОЇ РОБОТИ В ІНЖЕНЕРНИХ КОЛЕКТИВАХ ЗА УМОВ НАУКОВО-ТЕХНІЧНОЇ РЕВОЛЮЦІЇ

Історичне завдання, поставлене XXIV з'їздом КПРС, — органічно поєднати досягнення науково-технічної революції з перевагами соціалістичної системи господарства — вирішується радянським народом не тільки в галузі економіки, а комплексно, у всіх сферах суспільного життя. У зв'язку з цим нашому суспільству треба багато зробити в духовній сфері, у виробленні та приведенні в дію механізму виховного впливу, здатного піднести невичерпні могутні сили, закладені в радянській людині. І це закономірно. Адже між розвитком виробничих відносин як прямого результату прогресу в системі продуктивних сил і прогресом у вихованні (за змістом, обсягом та структурою) існує нерозривний двохсторонній зв'язок. Великі зрушення у розвитку виробництва збагачують і доповнюють виховання, додаючи до нього нові елементи і відповідно змінюючи існуючі.

Наша партія особливо важливу роль відводить методологічному положенню марксизму-ленінізму про те, що виховання — це перш за все процес самозміни людей в їх трудовій і громадській діяльності. Щоб не втратити свою матеріальну основу, не

бути зведеним до абстрактного просвітництва, виховання повинно тісно пов'язуватися із завданнями, які розв'язуються суспільством на даному, конкретно-історичному етапі його розвитку. «Наша партія постійно підкреслює необхідність органічної єдності вирішення господарсько-політичних питань та ідейно-виховної роботи» [див. 2, с. 264].

Стосовно до конкретного суб'єкта впливу — науково-технічної революції (НТР) — у практиці повсякденної ідеологічної діяльності партійних організацій виникають нові специфічні завдання, що потребують ґрунтовного дослідження, осмислення та реалізації. Вирішення цих завдань здійснюється не тільки широким фронтом при спільній участі партійних працівників, вчених-суспільствознавців, соціологічних колективів, але й при чіткому диференційованому врахуванні духовних, соціально-психологічних та інших характеристик об'єкта виховання (соціальні, соціально-демографічні, професіональні групи трудящих).

Комуністична партія, радянський народ виявляють глибоку заінтересованість в посиленні соціальної активності та формуванні комуністичного світогляду науково-технічної інтелігенції. Свідченням цього є докладний аналіз комплексної роботи з спеціалістами, здійснений у постановах «Про участь керівних та інженерно-технічних працівників Череповецького металургійного заводу в ідейно-політичному вихованні членів колективу» [2, с. 297], «Про роботу партійної організації Мінського тракторного заводу по підвищенню виробничої і суспільно-політичної активності трудового колективу» [2, с. 202], «Про роботу партійного комітету Фізичного інституту імені П. І. Лебедєва» [2, с. 461], а також в ряді інших документів, що стали програмою дії для партійних організацій в удосконаленні ідейного виховання науково-технічних працівників.

В останні роки з вказаних вище проблем зібрано значний науково-практичний матеріал. Більше 50 доповідей було підготовлено й обговорено з проблеми впливу науково-технічної революції на соціально-ідеологічний розвиток суспільства на об'єднаному засіданні наукової сесії АН СРСР та Горьковського університету в 1972 р. [7, с. 159—161]. Багато корисних узагальнень і висновків зроблено в ряді статей партійних працівників, які безпосередньо займаються ідейним загартуванням кадрів. Так, перший секретар Донецького обкому України В. Дегтярьов аналізує доцільні форми виховання інженерів шляхом посилення їх ролі в боротьбі за науково-технічний прогрес [див. 6]. Секретар Харківського міськкому КП України О. Ярмолович зосереджує увагу на удосконаленні методології пізнання спеціалістами, на впровадженні у зв'язку з цим нової форми теоретичного навчання дослідників і проектувальників, що добре зарекомендувала себе, а саме: методологічних семінарів [див. 3]. А. Кокорев пропонує поліпшувати економічну освіту спеціалістів через курсові форми перепідготовки [див. 4].

Цікаві пропозиції для поліпшення теоретичного навчання вечніх та інженерів подає М. Алфьоров [див. 5].

Разом з тим ще далеко не всі ланки складного механізму ідеологічного впливу розкрито повністю. Ще мало досліджено такі сторони, як діалектика співвідношення обсягу інформації та інформованості, взаємовплив процесу одержання природничонаукових та технічних знань і ідейного загартування, роль масових засобів інформації та пропагандистської роботи в трудовому колективі, авторитет наявних форм ідеологічного впливу і необхідність пошуку нових, тобто доцільність оновлення організаційних засобів. В останньому випадку постає надто складне завдання визначення ступеня впливу наявних засобів пропагандистської роботи на підсумковий результат ідеологічної дії.

Дослідницький матеріал, зібраний нами протягом 1968 — 1973 рр. (соціологічні опити, що охоплювали понад 1500 дослідників та проєктувальників, спеціалізовані інтерв'ю — 271 чоловік, читання лекцій в НДІ та КБ, пропагандистська робота в інженерних колективах і узагальнення питань слухачів та ін), дозволив більш докладно розглянути організаційний механізм ідеологічної роботи в інженерних колективах і сформулювати деякі рекомендації для її оптимізації.

Як показали наші дослідження, НТР різнопланово впливає на структуру і ефективність ідеологічної роботи. По-перше, вона посилює пізнавальну активність спеціалістів, що «підштовхується» потужним розвитком інформаційних джерел. По-друге, відбувається розширення діапазону духовних запитів при не завжди оптимальному їх співвідношенні. Зокрема, виникає певна небезпека абсолютизування науково-інженерними кадрами природничонаукових та технічних знань на шкоду політичним, естетичним знанням і т. д.

Ми виявили щонайменше два вузли, в яких сконцентровано організаційні труднощі, що заважають максимальному використанню можливостей НТР для удосконалення ідеологічного впливу. Перший вузол лежить в невідповідності (його характеристики істотно відрізняються в різних колективах) між тематико-організаційними запитами спеціалістів до пропаганди та її конкретною реалізацією. Другий «вузол» полягає в ступені забезпечення ідеологічним вихованням почуття причетності до загальної справи, тобто компенсації об'єктивно обумовленого НТР поділу праці, що все більше поглиблюється.

Наше досить тривале дослідження свідчить, що вплив НТР виявляється в розширенні діапазону запитів до тематичної сторони лекційної пропаганди. Аналіз тематичних запитів великої групи трудящих (580 робітників, 411 колгоспників, 872 інженерно-технічних працівників і 350 службовців) дозволив встановити таку категоричність «симпатій» у балах (10 — максимальний бал). Науково-технічні працівники, маючи сумарний бал

лекційних інтересів дещо нижчий (67,31), ніж у робітничої молоді (80,2) та службовців (71,83), виявляють велике прагнення слухати лекції з міжнародного становища, комуністичного руху, проблем науково-технічного прогресу і мистецтва. Значно нижчим є рівень їх запитів з проблем ідеологічної боротьби та історико-філософської тематики. Як показують додаткові дослідження, останнє пояснюється не стільки внутрішньою установкою на дані лекції, скільки частотою подібних тем у щоденній лекційній роботі.

Розгляд тематичної структури лекцій у двох проектних інститутах м. Харкова в 1968—1973 рр. свідчить, що світоглядні дисципліни, проблеми мистецтвознавства, ідеологічної боротьби та ряд інших, які неминуче впливають з детермінованих НТР, запитів, належним чином не задовольняються (див. табл. 1).

Таблиця 1

Тематична структура лекцій в інститутах «Укргідропроєкт» та «Промбудніпроєкт» (у % до загального числа лекцій)

Показники	„Укргідропроєкт“		„Промбудніпроєкт“	
	1968 р. 67 лекцій	1973 р. 117 лекцій	1968 р. 45 лекцій	1973 р. 110 лекцій
Партійно-політична тематика (історія КПРС, актуальні питання комуністичного будівництва)	6,0	1,7	8,9	18,2
Проблеми міжнародного комуністичного і робітничого руху	10,4	—	19,5	—
Світоглядні дисципліни (історія, філософія, політекономія, науковий комунізм)	4,5	12,0	13,4	10,0
Економіка і науково-технічний прогрес	60,6	14,5	30,7	12,8
Військово-патріотичне виховання	—	0,85	—	5,2
Питання літератури, мистецтва, кіно	—	2,4	—	2,1
Молодіжні теми	3,0	—	4,5	—
Міжнародне становище	20,0	68,6	18,1	52,1

Чимало питань треба вирішити для посилення ефективності ідеологічної роботи. У табл. 2 сконцентровано думки 257 спеціалістів інститутів «Південдіпроруда» та ВНДІ «Електроапарат», висловлені щодо удосконалення шляхів впливу виховання на творчу активність.

Спроба дещо інакше визначити ефективність ідеологічної роботи виявила подібні недоліки. 50 спеціалістів, які працюють на промислових підприємствах (переважно керівники інженерних служб) і 65 керівних працівників НДІ повинні були оцінити рівень ідеологічного забезпечення виконання виробничих завдань. 56% заводських працівників і 49,2% їх колег з НДІ

Відповіли, що вплив виховної роботи на економічну діяльність є відчутним, відповідно 42 і 43% вказали на недостатній рівень ідеологічного виховання, решта нічого не змогла відповісти.

Таблиця 2

Недоліки, що знижують ефективність впливу масово-політичної роботи на творчу активність трудящих (у % до числа опитаних)

Недоліки	Посада		Вік			
	Керівні працівники	Рядові працівники	до 30 років	31—40	41—50	понад 50
1. Ідеологічна робота часто відстає від актуальних подій, якими цікавляться спеціалісти від рівня підготовки слухачів	15,2	9,8	11,4	10,9	11,2	19,5
2. У постановці ідеологічної роботи немає належної системи: лекції і бесіди проводяться на малоцікаві, «розірвані» за змістом теми, без їх глибокого аналізу	11,5	20,5	29,6	14,6	17,8	12,2
3. Слабко впроваджуються такі сучасні форми роботи, як диспути, творче обговорення складних і «неусталених» проблем, що впливають з соціальних наслідків НТР	28,6	38,4	50,0	30,9	30	43,9
4. У лекціях та бесідах мало розкривається механізм соціальної творчості, недостатньо говориться про соціальне обличчя сучасного спеціаліста і т. д.	18,1	14,6	9,1	23,7	11,2	12,2
5. До виховної роботи, слабо залучаються керівні працівники, найбільш авторитетні спеціалісти	12,4	17,3	11,4	14,5	16,7	24,5
6. При організації ідеологічної роботи не зважають на запити, думки і побажання слухачів, не враховують рівень різних категорій спеціалістів	20,0	35,6	45,4	30,8	26,7	21,9

Розмірковуючи над шляхами удосконалення засобів виховання, вони висловили такі думки: відповідно 40 і 55,4% підкреслили необхідність посилення зв'язку ідеологічної роботи з виробництвом, 52,2 і 27,7% вказали, що важливо розширити сферу виховання, охопивши ним всіх членів колективу, бо, на

їх думку, кожний п'ятий спеціаліст тільки зрідка або взагалі не бере участі в політмасових заходах. Близько половини керівних працівників внесли пропозиції для поліпшення теоретичного рівня лекцій та політінформацій.

Отже, треба вносити обов'язкові корективи в ідеологічну роботу в двох напрямках: а) в плані змісту інформації, тобто на основі диференційованого врахування того, що в інженерному колективі далеко не всі мають політичні знання на рівні наукових, але не менше 15—20% спеціалістів володіють низькою теоретичною підготовкою, б) в організаційному, де необхідно знайти доцільні форми проведення заходів з урахуванням рівня підготовки слухачів, їх виробничої структури та ін.

Поки що не зовсім досконалими і змістовними є політінформації. Як правило, в інженерних колективах практикуються оглядові прийоми подачі матеріалу (події за певний період). Разом з тим, не виключаючи зовсім оглядових інформацій, доцільно в науково-інженерній аудиторії наводити більш широкий методичний арсенал з наголосом на активні дискусійні форми як популярні серед інженерів.

Ігнорування організаційних форм, шаблонне нетворче ставлення до масово-політичних заходів призводить до того, що тільки незначна частина спеціалістів усвідомлює практичну значущість політінформацій, лекцій, тематичних вечорів¹.

У зв'язку з цим зростає «відповідальність» організаційних форм проведення ідеологічної роботи. В останні 5—6 років вони зазнали значних позитивних змін завдяки доцільній подачі теоретичного та практичного матеріалу. Однак в цій важливій справі заповнено не всі вузькі місця, причому характерним є ось що. Ставлення аудиторії до тих чи інших форм визначається не тільки суб'єктивно (через специфіку індивідуальної думки), але й об'єктивно, відтворюючи існуючу практику. Наприклад, в 1967—1968 рр. більшість спеціалістів (79—85% по різних групах) віддавали перевагу епізодичним лекціям як оптимальній формі, за цикли лекцій висловилося всього 25—30%, за університетські форми — 16—18%, за клуби на підставі інтересів — 13—19%. Але вже через декілька років картина змінилася. Підготовка до 50-річчя Великого Жовтня і 100-річчя з дня народження В. І. Леніна сприяли тому, що в практику парторганізацій надійно увійшли цикли лекцій та вечорів з марксистсько-ленінської теорії, науково-теоретичні конференції, університети молодого марксиста, інтернаціональні клуби. Це не могло не позначитися на думці вчених-інженерів. У 1971 р. на користь циклів лекцій та постійно діючих лекторіїв висло-

¹ Наприклад, тільки 26,0% працівників НДІ і КБ, а також 27,3% інженерів заводів (проти 32,1% робітників) вважають, що політінформації допомогли глибше усвідомити практичні завдання.

вилось 48,6%, дискусійних заходів — 47,2, тоді як за епізодичну лекцію «проголосувало» тільки 31,5%.

Позитивним наслідком всебічного врахування запитів спеціалістів було створення в харківських НДІ та КБ (спочатку в 1969 р. в «Діпросталі», а потім в 26 інших інженерних колективах з охопленням 3 тис. чоловік) такої ефективної форми виховання, як Ленінський університет політичних знань, де добре поєднуються стабільна аудиторія, циклова подача матеріалу і органічний зв'язок теоретичного та емоційного впливу. Ми вважаємо, що циклові форми вже «пережили» сферу лекційної пропаганди. Їх треба впроваджувати в проведення інших політичних заходів (конференції, політінформації та ін.). Якщо в колективах Птімашу, НДІметрології політінформації проводяться з універсальних позицій, тобто однією людиною, на будь-які теми, що є неглибоким, нецікавим і, головне, погано управляється, то в інститутах Теплоелектропроект, Важпромавтоматика політичні інформації зробили якісний крок вперед: вони тепер здійснюються у вигляді циклів за затвердженням партбюро планом з ретельною підготовкою та контролем. У період святкування 100-річчя з дня народження В. І. Леніна в цих колективах були проведені цикли по 15—20 політінформацій, присвячені окремим роботам вождя революції. Під час підготовки святкування 50-річчя утворення СРСР відбулися цикли лекцій та бесід, присвячені радянським республікам.

Ефективність виховної роботи прямо залежить від її якісного рівня та «коефіцієнта зв'язку» з практикою. Слід зазначити, що тут велику роль мають відіграти керівні кадри. У проектних і науково-дослідних організаціях в їх особі втілено не тільки високу політичну свідомість та професійну ерудицію, але й такі якості, як почуття нового, передового, здатність оцінити ті вузлові проблеми, вирішення яких виявиться більш плідним у майбутньому. Активна участь керівників у виховній роботі, постійне спілкування з членами свого колективу створюють своєрідний місток між теоретичними знаннями і тими практичними напрямками, де вони в даний момент можуть бути прикладені. Разом з тим такі контакти не тільки підвищують авторитет керівника, але й знімають багато штучно створених «відцентрових тенденцій» у колективі, поліпшуючи його соціально-психологічний клімат.

Крім традиційних форм участі керівників у виховній роботі (лекції, доповіді, конференції, збори) добре зарекомендували себе такі форми, як постійні контакти партійних і керівних працівників з молоддю — ленінські п'ятниці.

В. І. Ленін вчив партію так виховувати маси, щоб «наситити» всіх трудящих «духом комунізму», добиватися такої єдності теорії і практики, щоб для кожної людини комунізм став доступним «як власна справа» [1, с. 331]. У зв'язку з цим відзначимо, що економічні знання є прискорювачем трансформації

теоретичного потенціалу в переконання і дії на користь суспільства. Саме тому в постанові ЦК КПРС «Про поліпшення економічної освіти кадрів» підкреслюється, що економічна підготовка сьогодні є важливою умовою піднесення наукового рівня господарювання, зростання ініціативи й активності трудящих [2]. Втілюючи в життя постанову ЦК, партійні організації багато зробили для удосконалення всіх ланок економічного навчання. Так, у Харківській області в 1972 р. економічним навчанням було охоплено 502 тис. чоловік, що в 2,5 рази більше, ніж у 1971 р., причому згідно з перспективним планом на 1972—1976 рр. систематичні економічні знання здобудуть 1,2 млн. чоловік [9]. Успіх в цій роботі був забезпечений завдяки обґрунтованому диференційованому підходу до кожної категорії трудящих. У відповідності з розробленим і вже діючим планом керівні кадри промисловості пройдуть навчання за 120-годинною програмою, рядові спеціалісти науки й техніки — за 90-годинною, а робітники й колгоспники — за 60-годинною. Дослідники та проектувальники вивчають соціально-економічні проблеми НТР, їх заводські колеги — теоретичні основи господарської діяльності, проблеми організації та управління в соціалістичній промисловості. Всього в області на початку 1972 р. працювало 734 економічних семінари з 17 тис. слухачами [9]. Разом з тим розмах ідеологічної роботи не у всіх колективах «матеріалізувався» в ефективну її постановку. Вважаємо, що:

1) успіхові навчання сприяла б організація (1—2 рази на квартал) спільних семінарів проектувальників та дослідників з спеціалістами тих підприємств, де впроваджуються розробки перших. Це надало б семінарам практичної корисності, розширило б «горизонт бачення» нерозв'язаних проблем;

2) більш доцільним було б планувати проведення проблемних семінарів на 2—3 роки, а не на один рік, що дозволило б поєднувати теоретичні заняття з реферативною формою навчання, практичними заняттями;

3) оскільки пропаганда економічних знань здійснюється в двох аспектах (роз'яснення економічної політики партії і практичні питання конкретного господарського організму), то треба паралельно з семінарами, гуртками і т. д. проводити теоретичні читання з економіки для окремих груп однотипних інститутів, які будуть здійснюватися з періодичністю 8—10 раз на рік.

Ідейне виховання, про яке неухильно дбає Комуністична партія, безперервно збагачуючи і удосконалюючи його форми, підносить творчу енергію трудящих в ім'я виконання величних завдань будівництва комунізму.

ЛІТЕРАТУРА

1. Ленін В. І. Твори, т. 31.
2. «Вопросы идеологической работы КПСС». — Сборник важнейших решений КПСС. М., Политиздат, 1972. 568 с.

3. Ярмолевич О. Идейная закалка научно-технической интеллигенции.— «Партийная жизнь», 1970, № 16, с. 53—58.
4. Кокорев А. Работа с инженерно-техническими кадрами.— «Партийная жизнь», 1971, № 13, с. 53—59.
5. Алферов М. Идейная закалка научных кадров.— «Партийная жизнь», 1972, № 15, с. 54—60.
6. Дегтярев В. Идейное воспитание научных и инженерно-технических кадров.— «Политическое сомообразование», 1971, № 1, с. 28—34.
7. Чичерина Н. Г. Идеологические проблемы научно-технической революции.— «Вопросы философии», 1973, № 3, с. 159—161.
8. Поточний архів Харківського обкому КП України. Матеріали відділу пропаганди і агітації, 1971.
9. Поточний архів Харківського обкому КП України. Довідка відділу агітації і пропаганди «Про економічне навчання та економічне виховання трудящих», лютий 1972 р.

Є. Г. ГОНЧАРОВА

ДО ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ «СУСПІЛЬНА ОРГАНІЗАЦІЯ ПРАЦІ»

Необхідність всебічного вивчення категорії «суспільна організація праці» виникла в ході закономірного розвитку соціальної структури соціалістичного суспільства в період переходу до комунізму. Без глибокого розуміння цієї категорії не можна правильно передбачати, планувати зміни в соціальній структурі суспільства, керувати цим процесом.

Суспільна організація праці досліджена в роботах [10; 12; 17], якоюсь мірою її торкаються автори праць [4; 8; 13; 14; 18]. Про неї написано статті [5; 9; 11; 19] та ін. Але й досі правомірним залишається такий висновок А. Г. Здравомислова і В. О. Ядова: «...Було б передчасним говорити про те, що ми вже маємо теорію, яка охоплює абсолютно всі істотні зв'язки в процесі трудової діяльності людини і формулює ступінь тісноти цих зв'язків» [6, с. 4].

Ми не претендуємо на всеохоплюючу характеристику категорії «суспільна організація праці». Наша мета — дослідження лише окремих її аспектів.

Категорія «суспільна організація праці» відбиває складне явище суспільного життя. Суть суспільної організації праці, як і будь-якої іншої організації, можна розкрити через дослідження її в цілому, через аналіз всієї різноманітності зв'язків між структурними елементами, їх взаємодії, через вивчення змісту і спрямованості цього явища.

У працях із загальної теорії систем зазначається, що «цільність об'єкта як системи означає принципову незводимість його властивостей до суми властивостей елементів, з яких він складається, і невиводимість із останніх властивостей цілого» [16, с. 87]. Ось чому систему слід розглядати, по-перше, з точки зору притаманних їй властивостей, по-друге, з точки зору її внутрішньої побудови та «вкладу» її компонентів у формування ці-

лісних властивостей системи і, по-третє, як підпорядковану ширшій системі [16, с. 87].

Крім того, суспільну організацію праці необхідно вивчати в її предметному бутті, в статичі, а також в динаміці, через її функціонування і розвиток (виникнення, становлення, еволюціонування, руйнування). Потреба аналізувати нерозривно в статичі й динаміці викликана тим, що в реальному житті окремо взята організаційна структура чи процеси, відірвані від своєї бази, як такі не існують.

Носієм праці є людина. Процес праці з самого початку має суспільний характер. У ході суспільного прогресу складається і розвивається природно-історична диференціація сукупного суспільного продукту на його окремі види. Така диференціація праці властива будь-якій суспільній формації, в тому числі комуністичній. З розвитком суспільного прогресу вона поступово ускладнюється. Щоб одержати від праці всіх учасників трудового процесу найбільший ефект, суспільство мусить оптимально організувати і впорядкувати їх трудову діяльність у всіх сферах суспільного життя — економічній, політичній, духовній, причому найважливіше значення має організація праці в економічній сфері.

Трудова діяльність людей виконується у певних трудових колективах, організаціях і їх структурних елементах. Трудові об'єднання діляться на виробничі, управлінські, учбово-виховні, науково-дослідні, оборонні, художньо-творчі та ін. [7, с. 159].

Суспільна організація праці як структура характеризується складними і різноманітними зв'язками між людьми (ці зв'язки підпорядковані дії об'єктивних законів). Відносини в кооперації трудової діяльності і зумовлюють появу особливого режиму праці. Місце кожного працівника у виробничому процесі, перелік виконуваних функцій, комплекс пред'явлених до нього вимог визначені чітко і однозначно. Функції і обов'язки кожного працівника відбивають не тільки специфіку окремих видів робіт, а й інтереси трудового колективу в цілому. Тому вони не ізольовані один від одного, а об'єднані в структуру зв'язків і відносин. Це зв'язки між окремими трудівниками, між підсистемами всередині колективу [бригадами, цехами і т. д.], між трудівником і підсистемою, між трудівником і колективом в цілому, між трудівником і спеціальним органом управління, органом управління і колективом і т. д.

Чим розвинутіше суспільство, чим глибше пізнані закони суспільного розвитку, тим уміліше враховується їх дія, тим більше можливостей для свідомого формування зв'язків, для встановлення найдоцільніших відносин. Поява нових типів зв'язків, нових форм функціонування і розвитку свідчить про більш високий рівень суспільної організації праці.

Через те, що праця являє собою цілеспрямовану діяльність, суспільна організація праці має сприяти досягненню мети, яку

ставить перед собою суспільство. Мета і сукупність засобів її досягнення і характеризують орієнтацію суспільної організації праці.

Таким чином, суспільна організація праці — це система, елементами якої є види трудової діяльності у всіх сферах суспільного життя, оптимально впорядковані відповідно до цілей, що стоять перед суспільством, а зв'язки даної системи — це сукупність відносин між людьми в процесі праці.

Кожній суспільно-економічній формації, кожному ступеневі суспільного прогресу відповідає свій тип суспільної організації праці. Рівень розвитку продуктивних сил, спосіб поєднання працівника з засобами виробництва насамперед вимагають певної форми суспільної організації праці.

Можливість створити дійсно раціональну організацію праці в інтересах всього суспільства з'являється тільки за умов соціалізму. Створити раціональну суспільну організацію праці — значить здійснити планомірну кооперацію праці в масштабах всього суспільства, розподілити трудові ресурси суспільства відповідно до вимог об'єктивних законів суспільного розвитку, забезпечити повну зайнятість працездатного населення, правильно розподілити функції, забезпечити підготовку необхідних кадрів, правильно поєднати суспільні й особисті інтереси, встановити науково обґрунтовані зв'язки.

При капіталізмі суспільна організація праці підпорядкована основній меті класу-власника, а саме: досягненню максимального прибутку. Експлуатація найманої праці капіталом зумовлює протиріччя у способах організації праці. У масштабах всього суспільства панують стихійний поділ праці і конкуренція, всередині окремих структурних елементів (підприємств, капіталістичних об'єднань) розвивається планомірна організація праці, але вона відносна, бо постійно порушується під впливом анархії суспільного виробництва. Трудящі, об'єднані для спільної праці капіталом, ставляться до кооперації праці як до об'єднання, нав'язаного відносинами капіталістичної експлуатації.

Властива капіталістичному суспільству організація праці не відповідає інтересам трудящих, тому завдання соціалістичної революції — зруйнувати капіталістичну і створити нову впорядкованість, нову, соціалістичну організацію. При цьому необхідно звернути увагу на те, що за умов монополістичного капіталізму поряд із стихійно-ринковим механізмом регулювання суспільного виробництва виникають елементи нового, свідомого керування економічними процесами. Буржуазна держава втручається в процес капіталістичного відтворення, посилюється централізоване регулювання капіталістичного виробництва.

Соціалістичне суспільство успадковує від капіталізму елементи системи великого виробництва, розвиває їх далі. Набувши за соціалізму дальшого зміцнення і розвитку, основи системи великого машинного виробництва є матеріальною базою від-

носин співробітництва. Цим і пояснюється те, що деякі елементи організаційних відносин, форми функціонування великого машинного виробництва, котрі з'явилися за капіталізму, зберігаються і під час переходу до соціалізму. Соціалістичне суспільство успадковує ті елементи капіталістичної організаційної системи, які зумовлені характером великого машинного виробництва, є завоюванням наукової, технічної, організаційної думки, забезпечують ефективне функціонування цього виробництва. В. І. Ленін підкреслював, що нова суспільна організація праці «поєднає останнє слово науки і капіталістичної техніки з масовим об'єднанням свідомих працівників» [3, с. 375]. Перехід до всього народу засобів виробництва дозволяє повністю реалізувати ті потреби й можливості планового керівництва економікою, які визрівають ще в надрах капіталізму на основі розвитку продуктивних сил і усупільнення виробництва.

За соціалізму створюється вища суспільна організація праці. Це неодноразово підкреслював В. І. Ленін: «Пролетаріат представляє і здійснює вищий тип суспільної організації праці, в порівнянні з капіталізмом» [3, с. 372—373].

Соціалістична суспільна власність на засоби виробництва дозволяє враховувати дію об'єктивних закономірностей, планомірно усувати протиріччя, що виникають між продуктивними силами і виробничими відносинами. В. І. Ленін говорив на VII з'їзді РКП(б), що гігантським організаційним завданням пролетаріату є «перетворення всього державного економічного механізму в єдину велику машину, в господарський механізм, який працює так, щоб сотні мільйонів людей керувалися одним планом» [2, с. 66]. Саме за умов суспільної власності на засоби виробництва можлива планомірна і раціональна координація трудових зусиль всього суспільства, яка виключає вплив стихії та анархії виробництва.

На відміну від капіталістичного соціалістичне суспільство своєчасно і свідомо, відповідно до конкретних умов удосконалює свої суспільні відносини, форми організації та управління господарством, пристосовуючи їх до потреб дальшого розвитку. На основі пізнаних об'єктивних закономірностей установлюються науково обгрунтовані економічні зв'язки, регламентується їх функціонування. Планомірність стає всезагальною формою руху суспільної праці.

При соціалізмі суспільна власність на засоби виробництва об'єднує працю індивідів і виробничих колективів в єдину, безпосередньо суспільну сукупну працю. Становлення безпосередньо суспільної трудової діяльності, що відповідає відносинам власності, є головним змістом соціалістичного усупільнення, якісно новою рисою у розвитку суспільної організації праці.

В економічній літературі підкреслюється, що на зміну відносинам експлуатації найманої праці капіталом приходить безпосереднє співробітництво як спосіб здійснення повної економічної

рівності, що «перехід до соціалістичної організації праці означає формування і становлення спільного в масштабах всього суспільства характеру праці, тобто загальнонародної кооперації праці» [13, с. 83], але цей процес ще не завершено. Рівень соціалістичного усупільнення праці та характер суспільного поділу її на нижчій фазі комунізму ще не дозволяють остаточно усунути елементи відносної відокремленості праці. Перетворення праці в безпосередньо суспільну створює основи для єдності виробничо-трудових інтересів всіх членів соціалістичного суспільства. Виникає можливість спільної цілеспрямованої діяльності в межах всього суспільства. Виробництво організовують, виходячи з інтересів усіх його членів. Планомірна організація колективної праці створює додаткову продуктивну силу [8, с. 18].

На етапі зрілого соціалізму нового ступеня досягає і планомірна організація праці. Вона ґрунтується на дальшому розвитку продуктивних сил, на перетворенні всієї економіки в організм, що гармонійно розвивається. В період розвинутого соціалізму з'являються сприятливі умови для посилення свідомого спрямування суспільної організації праці відповідно до потреб об'єктивних законів.

Існуючі в сучасній дійсності зародки нових форм суспільної організації праці дають можливість уявити основні риси її на вищій фазі комуністичного суспільства.

При комунізмі значення суспільної організації праці зростає ще більше. Це пов'язано з ускладненням суспільного організму, дальшою диференціацією праці, ускладненням економічного життя, розвитком суспільних відносин.

На вищій фазі комуністичної формації дійсно раціональна організація праці охоплюватиме всі галузі людської діяльності на всіх рівнях. Планомірна кооперація праці за єдиним планом в масштабі всього суспільства викличе заміну існуючого при соціалізмі суспільного поділу праці всезагальним її поділом на науковій основі. Внаслідок подолання відмінностей між містом і селом, розумовою і фізичною, управлінською і виконавською працею буде досягнуто такої організації, коли не існуватиме соціального закріплення людини за певним родом занять, зникне односторонність людської діяльності. Це стане одним з найважливіших показників соціальної однорідності і рівності всіх членів суспільства.

Найвищою метою праці в комуністичному суспільстві, як підкреслював К. Маркс, є всебічний гармонійний розвиток людини [див. 1, с. 355]. Організація праці в комуністичному суспільстві має забезпечити досягнення цієї мети. Високий всебічний розвиток особистості і спільність наукових основ усіх видів виробництва відкривають можливість для того, щоб змінити працю, для повної реалізації сил кожної людини. Узгоджений свідомий суспільний поділ праці перебуватиме в динамічній гармонії з свідомим індивідуальним вибором кожною людиною сфери застосування своїх здібностей.

Від соціалістичної комуністична організація праці відрізнятиметься такими особливостями: праця суспільства будуватиметься на єдиній суспільній власності на засоби виробництва, на комплексно-механізованому виробництві; добровільна, без розрахунку на винагороду, праця стане потребою кожної людини; праця будь-якого виду матиме творчий характер; не буде ніяких соціальних відмінностей у праці; принципово зміниться спосіб розподілу вироблених всім суспільством матеріальних і духовних благ; розвиток науки, глибоке пізнання законів суспільного розвитку дозволить раціонально змінювати організацію праці відповідно до нового рівня розвитку продуктивних сил.

Комуністична організація праці — найгуманніша організація, бо вона підпорядкована такій меті, як всебічний розвиток особистості.

Вияснення суті категорії «суспільна організація праці» має велике значення для правильного розуміння ролі класів соціалістичного суспільства в організації праці і для визначення шляхів ліквідації відмінностей між ними.

Соціалістичні класи — особливі класи. Вони відбивають перехід суспільства від класової диференціації до соціальної однорідності. Робітничий клас і колгоспне селянство — дружні класи, що прагнуть до єдиної мети — побудови комуністичного суспільства.

У становищі кожного з них в економічній, соціально-політичній і духовній сферах є багато спільного поряд з певними відмінностями.

Соціалістичне суспільство цілеспрямовано просувається по шляху ліквідації ще існуючих в ньому соціально-класових відмінностей. Праця робітничого класу і колгоспного селянства ґрунтується на двох, що історично склалися, формах соціалістичної власності. Але зближення класів соціалістичного суспільства відбувається не тільки шляхом зближення двох форм соціалістичної власності, але й шляхом подолання відмінностей щодо ролі в суспільній організації праці і розподілі виробленого суспільством продукту.

Роль в суспільній організації праці, як ознака класу, тісно пов'язана з іншими класоутворюючими ознаками і насамперед такими, як відношення до власності. За умов зближення двох форм соціалістичної власності відбувається зближення класів і щодо ролі в суспільній організації праці. Через це неправомірним здається твердження, висунуте в деяких роботах [1, с. 37; 15, с. 6], що в сучасних умовах така ознака класу, як роль у суспільній організації праці, висувається на перший план.

Тип ролі робітничого класу і колгоспного селянства в суспільній організації праці один і той же, але певні відмінності між ними за цією ознакою є. Робітничий клас відіграє керівну роль в соціалістичному суспільстві, що зумовлено об'єктивними причинами і насамперед рівнем розвитку продуктивних сил,

а також поділом праці на промислову і сільськогосподарську. Праця промислова має більше суспільне значення, бо вона створює засоби виробництва і для промисловості, і для сільського господарства. Крім того, праця робітничого класу ґрунтується на загальнонародній соціалістичній власності, а колгоспного селянства ще й на кооперативній власності.

Піднесення сільського господарства до рівня індустріальної галузі, ліквідація відмінностей між двома формами соціалістичної власності приведуть до того, що колгоспне селянство матиме з загальнонародною власністю не опосередкований, а безпосередній зв'язок. У кінцевому підсумку це зумовить ліквідацію відмінностей щодо ролі в суспільній організації праці, а також досягнення соціальної однорідності безкласового суспільства.

ЛІТЕРАТУРА

1. Маркс К. і Енгельс Ф. Твори, т. 25, ч. II. 513 с.
2. Ленін В. І. Сьомий з'їзд РКП(б), 6—8 березня 1918 р. — Твори, т. 27. с. 61—129.
3. Ленін В. І. Великий почин. — Твори, т. 29, с. 363—386.
4. Ельмеев В. Я. Коммунизм и развитие человека как производственной силы. М., «Мысль», 1964. 317 с.
5. Еремін А. М. Производственные связи в социалистическом обществе. — «Вопросы философии», 1966, № 7, с. 25—32.
6. Здравомыслов А. Г., Ядов А. А. Об изучении трудовой деятельности человека. — В кн.: Труд и развитие личности. Лениздат, 1965, с. 3—15.
7. Кривушин Л. Т. Социалистический трудовой коллектив как целостное социальное образование. — В кн.: Труд и личность при социализме. Пермь. 1972, с. 156—167.
8. Козлов Г. А. Основные черты экономики развитого социализма. М., «Мысль», 1973, 104 с.
9. Леонтьев Л. Ленинские принципы хозяйственного строительства. — «Коммунист», 1966, № 6, с. 26—38.
10. Маневич Е. Л. Проблемы общественного труда в СССР. М., «Экономика», 1966, 190 с.
11. Оконская Н. Б. Общественная организация труда и социальная структура общества. — В кн.: Проблемы развития социалистических производственных отношений. Свердловск, 1970, с. 37—46.
12. Подмарков В. Г. Социальные проблемы организации труда, М., «Мысль», 1969, 214 с.
13. Покрытан А. К. Производственные отношения и экономические законы социализма. М., «Мысль», 1971. 248 с.
14. Сазонов М. І. Зміна соціальної природи селянства СРСР, Харків, 1972. 250 с.
15. Скворцов В. В. Социальные различия и социальные перемещения в советском рабочем классе. Свердловск, 1973. 250 с.
16. Садовский В. Н. Общая теория систем как метатеория. — «Вопросы философии», 1972, № 4, с. 78—89.
17. Тяпкин Н. К. Коммунистическая организация общественного труда. М., Изд-во Моск. ун-та, 1970. 283 с.
18. Федотов В. П. В. И. Ленин об организационных отношениях экономики переходного к социализму общества. Л., Изд-во Ленинградск. ун-та, 1969, 90 с.
19. Шамов С. А. Предмет науки об организации труда. — В кн.: Научное управление обществом. М., «Мысль», 1970, с. 232—253.

ПРО ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ «ЗАГАЛЬНОНАРОДНА ДЕРЖАВА»

Проблемі розвитку Радянської соціалістичної держави приділено багато уваги в літературі. Філософи, юристи, історики всебічно досліджують різнобічну діяльність нашої багатонаціональної країни.

За останні десять років з друку вийшло чимало праць, що висвітлюють цю проблему [див. 10, 11, 12, 13 та ін.]. І це не випадково. Радянський Союз, братні соціалістичні країни мають великий досвід державного розвитку¹, який є надбанням не тільки комуністичних і робітничих партій соціалістичних країн, але і всього міжнародного комуністичного та робітничого руху. Глибоке вивчення і узагальнення цього досвіду має важливе значення як для розвитку теорії соціалістичної держави, так і для її захисту від буржуазних нападок та вигадок ревізіоністів.

У працях, які відображують теорію і практику соціалістичної держави подається аналіз її загальнонародного етапу, а також порушується питання про визначення самого поняття «загальнонародна держава». Зрозуміло, що перед авторами стоїть нелегке завдання: у стислому обсягу, керуючись загальнометодологічними положеннями марксизму-ленізму, і перш за все ознаками держави [див. 1, с. 164 та 3, с. 10] передати її сутність на сучасному етапі розвитку.

У цій статті здійснено спробу показати, як розкривається поняття «загальнонародна держава» у працях вітчизняних авторів, а також викласти власну точку зору з даного питання.

Складність встановлення поняття «загальнонародна держава» полягає в тому, що етап загальнонародної держави є більш високим ступенем в розвитку соціалістичної держави, що він не має вигляду держави в класичному розумінні цього слова, що він також відрізняється від першого етапу розвитку соціалістичної держави — держави диктатури пролетаріату². Загальнонародна держава, втративши ряд рис держави, наприклад, насильство одного класу над іншими, є державою періоду будівництва комунізму і переходу до комуністичного самоуправління.

Аналізуючи роботи, в яких дається визначення поняття «загальнонародна держава», ми вважаємо за можливе виділити такі критерії (крім ознак, даних Ф. Енгельсом), з яких виходили автори при розкритті цього поняття: 1) сутність загально-

¹ На значення досвіду СРСР в державному будівництві вказувалося в постанові ЦК КПРС «Про підготовку до 50-річчя утворення СРСР» [9].

² Ми додержуємося думки, що соціалістична держава проходить два етапи розвитку. Ряд авторів [11] як другий етап самостійно виділяють етап переростання держави диктатури пролетаріату в загальнонародну державу.

народної держави; 2) соціальна основа загальнонародної держави; 3) політична основа загальнонародної держави; 4) історичні передумови, такі, як наявність класів та їх місце в загальнонародній державі; 5) інтернаціональна основа загальнонародної держави; 6) наявність керівної і спрямовуючої сили соціалістичної держави — Комуністичної партії. Врахування цих критеріїв для встановлення поняття «загальнонародна держава» викликано тим, що в нашій літературі ще зустрічаються висновки, з якими важко погодитися. Наприклад, А. Г. Лашин пише, що з виникненням загальнонародної держави змінюється сутність держави соціалістичної. При цьому він посилається на зникнення старих функцій, властивих державі диктатури пролетаріату, і появу нових, типових для загальнонародної держави [14, с. 293]. Коли виходити з цього, то можна, як зауважує К. О. Байрачний, дійти неправильного висновку про те, що держава диктатури пролетаріату мала одну сутність, а загальнонародна — другу, тоді як їх сутність єдина [10, с. 114]. Думка про сутність соціалістичної держави тільки на основі таких функцій, як насильство на етапі диктатури пролетаріату, що відпала із знищенням експлуататорських класів, буде невірною. Відомо, що В. І. Ленін наголошував не на насильстві пролетаріату над іншими класами, а на керівництві робітничого класу всіма трудящими для побудови соціалізму. Він писав, що мета пролетаріату — «створити соціалізм, знищити поділ суспільства на класи, зробити всіх членів суспільства трудящими» [4, с. 373]. Цій меті підпорядкована і диктатура пролетаріату, і загальнонародна держава. Єдність сутності полягає також в тому, що на всіх етапах свого розвитку соціалістична держава є виразником інтересів всього суспільства — робітничого класу і всіх трудящих, для яких властива соціально-політична та ідейна єдність. А хіба найважливіший принцип диктатури пролетаріату — союз робітничого класу і селянства, де керівна роль належить робітничому класові, не є найважливішим принципом загальнонародної держави? Безумовно, є, тільки розширилася і зміцніла соціальна база соціалістичної держави.

Виявляючи соціальну та політичну основу соціалістичної держави, дослідники підходять до питання, що становить політичну основу соціалістичної держави? У відповідях на нього також немає єдиного погляду. Так, Ф. М. Бурлацький пише: «До найважливіших змін державної системи відноситься перебудова політичної основи держави — Рад [11, с. 100], вказуючи тим самим, що Ради є політичною основою соціалістичної держави. У той же час А. П. Косіцин зауважує: «Ради становлять форму організації населення за територіальним принципом» [13, с. 40]. З ним можна погодитися. Історія виникнення і розвитку соціалістичного типу держави знає декілька форм: Паризька комуна, республіка Рад, народна демократія. В. І. Ленін, узагальнивши досвід двох революцій в Росії, у квітні 1917 р. дійшов

висновку, що республіка Рад є політичною формою диктатури пролетаріату [2, с. 111]. Далі він зазначив: «Ради — значно вища, значно досконаліша, значно доцільніша форма демократії, демократії трудящих» [5, с. 286]. Отже, про Ради треба говорити як про політичну форму держави, а не про її політичну основу. Відомо, що історія держави тісно пов'язана з історією суспільства і залежить від неї. Соціальну базу (основу) соціалістичного суспільства складає союз робітничого класу і селянства, а він, в свою чергу, становить політичну основу соціалістичної держави. Саме про це говорив і В. І. Ленін, підкреслюючи, що наша держава основана на співробітництві, союзі двох класів пролетаріату і селянства і що цей союз є найвищим принципом диктатури пролетаріату [6, с. 452]. Висновок XXIV з'їзду КПРС про те, що «основу нашої держави складають органи народної влади — Ради депутатів трудящих» [7, с. 73], слід розуміти як основу державної влади СРСР, тобто радянської демократії. І це дійсно так. Адже для країн соціалізму, де немає Рад, і для Радянського Союзу політична основа держави буде одна й та сама — союз робітничого класу і селянства, а державна влада буде різною. На загальнонародному етапі розвитку соціалістичної держави, в зв'язку з розширенням соціальної бази суспільства, розширюється і політична основа — союз робітничого класу і селянства, навколо якого об'єднуються інтелігенція, службовці, всі трудящі при провідній ролі робітничого класу.

Даючи визначення загальнонародної держави, дослідники вказують на місце і роль класів у соціалістичному суспільстві на сучасному етапі. І це правильно, бо загальнонародна держава, як і держава диктатури пролетаріату, має класовий характер, причому головна роль у всіх сферах суспільного життя як в якісному, так і в кількісному відношенні належить робітничо-му класові. Це виводить його в становище керівної сили загальнонародної держави на чолі з авангардом — Комуністичною партією.

Висвітлюючи питання розвитку соціалістичної держави, дослідники звертають увагу на місце і роль націй у системі держави. Це необхідно, бо диктатура пролетаріату, встановивши рівноправність націй, зробила тільки перший крок по шляху їх відмирання, а загальнонародна держава, створивши нову історичну спільність людей в СРСР, «радянський народ» просунулася в цьому напрямку ще далі.

Врахування перелічених вище ознак дає змогу сформулювати поняття «загальнонародна держава». Одне з них буде таким: «Загальнонародна держава є орган влади всього народу. Народ — єдине джерело влади, верховний законодавець, верховний виконавець, верховний суддя в державі. Вся система органів влади і управління повинна будуватися таким чином, щоб максимально забезпечити втілення в життя волі народу і його участі

в управлінні державою» [11, с. 123]. Автор цього визначення має на увазі загальнонародну державу як форму організації влади, не показуючи її змісту, основу якого, за його твердженням, становлять Ради. Нам здається, що таке визначення випереджає історичний хід подій. З цього не можна зробити висновку про те, що загальнонародна держава є класовою організацією влади під керівництвом робітничого класу на чолі з Комуністичною партією.

Ф. М. Лиходєдов трактує поняття «загальнонародна держава» як політичну організацію всього народу, що здійснює свій суверенітет в повному обсязі без будь-яких обмежень [15, с. 148]. Таке формулювання також неточне. По-перше, не ясно, по відношенню до кого здійснює народ свій суверенітет. По-друге, в умовах розвинутого соціалізму, коли поняття «народ» стало синонімом поняття «суспільство», можна трактувати загальнонародну державу як політичну організацію соціалістичного суспільства, яка є ширшим поняттям і включає в себе поняття «загальнонародна держава». Таку ж неточність має і визначення А. П. Косіцина: «Загальнонародна держава — це політична організація всього народу, що виникла в суспільстві, яке звільнилося від класових антагонізмів і класової боротьби. Тільки в такому суспільстві держава перестає бути знаряддям класового панування і служить виразником загальної всенародної волі» [12, с. 298]. Таке формулювання більшою мірою, на наш погляд, відповідає вимогам, хоч воно більше відображує історію становлення загальнонародної держави, ніж її характерні риси.

Розглядаючи питання про визначення поняття «загальнонародна держава», слід звернути увагу на визначення, яке дає К. О. Байрачний: загальнонародна «соціалістична держава — це форма організації трудящих під керівництвом робітничого класу, яка характеризується наявністю публічної влади і розділення підданих за територіальною ознакою, для будівництва соціалізму і комунізму» [10, с. 121]. З цим визначенням треба погодитися, додавши при цьому слова «політична форма» і опустивши слова «для будівництва соціалізму і комунізму», які тут зайві, бо розкривають і завдання загальнонародної соціалістичної держави, суть яких достатньо викладена у Програмі КПРС.

Отже, виходячи з наведених вище визначень, ми запропонуємо таку формулу розглядуваного поняття: «Соціалістична загальнонародна держава — це політична форма організації влади трудящих під керівництвом робітничого класу на чолі з Комуністичною партією, що характеризується некласовою владою і розподілом громадян за територіальною ознакою».

Безумовно, що таке формулювання поняття «загальнонародна

держава» не може бути вичерпним, та ми й не претендуємо на це, оскільки нові визначення ще повніше розкриють його сутність.

ЛІТЕРАТУРА

1. Енгельс Ф. Походження сім'ї, приватної власності і держави.— К. Маркс і Ф. Енгельс. Твори, т. 21, с. 23—171.
2. Ленін В. І. Про завдання пролетаріату в даній революції.— Повн. збір. тв., т. 31, с. 110—114.
3. Ленін В. І. Держава і революція.— Повн. збір. тв., т. 33, с. 1—115.
4. Ленін В. І. Привіт угорським робітникам.— Повн. збір. тв., т. 38, с. 372—376.
5. Ленін В. І. Надзвичайний всеросійський залізничний з'їзд.— Повн. збір. тв., т. 35, с. 280—292.
6. Ленін В. І. III Конгрес Комуністичного Інтернаціоналу. Твори, т. 32, с. 415—458.
7. Матеріали XXIV з'їзду КПРС. К., Політвидав України, 1971. 360 с.
8. Програма Комуністичної партії Радянського Союзу. К., Політвидав України, 1961, 126 с.
9. Постанова ЦК КПРС «Про підготовку до 50-річчя утворення СРСР». — «Комуніст України», 1972, № 3, с. 3—17.
10. Байрачний К. А. В. И. Ленин о диалектике развития Советского государства и современность. Харьков, 1970. 132 с.
11. Бурлацкий Ф. М. Государство и коммунизм. М., 1963. 247 с.
12. Косицын А. П. Социалистическое государство. М., 1970. 415 с.
13. Косицын А. П. Советское государство — главное орудие строительства коммунизма. М., 1972. 64 с.
14. Лашин А. Г. Возникновение и развитие форм социалистического государства. М., 1965. 417 с.
15. Лиходедов Ф. М. Государство и построение коммунизма. М., 1968. 415 с.

Л. Л. ТАРАСОВА

ПРО СПІВВІДНОШЕННЯ КУЛЬТУРНОЇ РЕВОЛЮЦІЇ І КУЛЬТУРНО-ОСВІТНЬОЇ РОБОТИ

Будівництво соціалізму — цілісний процес, що вимагає перетворення всіх сторін суспільного життя, як матеріального, так і духовного.

Визначаючи джерело могутності соціалістичної держави, В. І. Ленін вказував: «Держава сильна свідомістю мас» [3, с. 220]. Ось чому з перших днів революції формування політичної свідомості трудящих, підвищення їх культурно-освітнього рівня стало найважливішим завданням нової державної влади. Виховна роль диктатури пролетаріату висувається на перший план, бо треба було «підготувати маси до соціалістичного будівництва» [8, с. 324].

Виховні і культурні завдання пролетаріату В. І. Ленін називав основними для всього соціалістичного перетворення. У боротьбі з експлуататорами в середині країни і в боротьбі з світовою буржуазією, говорив він, «ми повинні відстоювати

революційне будівництво, боротися проти буржуазії і військовим шляхом, і ще більше шляхом ідейним, шляхом виховання» [8, с. 325]. Не випадково вже на першому етапі соціалістичного розвитку Радянська держава мусила розв'язати ряд питань культурної революції.

У рамках Радянської держави особливого значення набула культурно-освітня робота. Як складова частина культурної революції і один з каналів реалізації останньої, вона тісно з нею пов'язана. Від правильної постановки і розв'язання завдань культурної революції на всіх етапах її розвитку залежав і зміст культосвітньої роботи.

Темі культури і культурної революції у нашій літературі відводиться значне місце. Їй присвячені монографії, збірники статей радянських і зарубіжних вчених [11—13; 15—17; 21—25; 31, 33]. Автори розглядають або культурну революцію в цілому, або окремі її аспекти. Не досліджується механізм здійснення культурної революції, який є наслідком органічного переплетення, взаємовпливу різноманітних самостійних, але взаємопов'язаних процесів. Не ставиться питання про зв'язок культурної революції з каналами реалізації її завдань.

Чимало цікавих і змістовних праць написано про культурно-освітню роботу на різних етапах соціалістичного будівництва [13, 15—17, 21—25, 33].

Дослідники торкаються багатьох аспектів цієї діяльності. Проте найчастіше проблема розглядається без зв'язку з основними завданнями культурної революції. Це — один з недоліків, на нашу думку, бо становлення і розвиток радянської культосвітньої роботи відбувалися за умов культурної революції і визначалися нею. В той же час культурна революція, що являє собою корінний переворот у свідомості, ідеології, культурі мас, яка висуває завдання загальної освіти і комуністичного виховання, теж неможлива без культурно-освітньої роботи. Адже в процесі її через культурно-освітні установи і розв'язуються завдання культурної революції.

Враховуючи це, автор даної статті і робить спробу показати діалектичний зв'язок двох згаданих суспільних явищ.

Теоретичні основи наукового розуміння культурного та ідеологічного розвитку суспільства розробили основоположники наукового комунізму К. Маркс і Ф. Енгельс. «Духовне виробництво, — зазначали вони в «Маніфесті», — перетворюється разом з матеріальним... Комуністична революція є найрішучіший розрив з успадкованими від минулого відносинами власності; недивно, що в ході свого розвитку вона якнайрішучіше пориває з ідеями, успадкованими від минулого» [1, с. 428—429]. Це положення — методологічна основа необхідності й суті культурного будівництва в епоху соціалізму. Дальший розвиток вчення про соціалістичну культуру і шляхи її створення дістало в працях В. І. Леніна. У В. І. Леніна ми бачимо розгорнутий виклад

теорії, програми, обґрунтування об'єктивної необхідності і суті культурної революції як складової частини побудови соціалізму і комунізму.

В розумінні суті культурної революції важливим є лєнінське положення про об'єктивну закономірність спадковості в розвитку соціалістичної культури [9, с. 321], про якісну зміну суб'єкта культурно-історичного процесу [див. 2, с. 428—429], про залучення мас до творчості. Найважливіше для культурної революції, говорив В. І. Ленін, вже є: це пробудження мас, прагнення до культури. Ростуть нові люди, створені новим суспільним ладом і які творять цей лад [35, с. 68—69]. На думку В. І. Леніна, культурна революція повинна торкнутися своїми змінами всіх трудящих, тобто має бути не верховою, а справді народною.

Отже, під суттю культурної революції В. І. Ленін розумів корінний переворот в культурному житті суспільства, в галузі освіти, у всій системі світогляду, в психології, зміні в характері творчої діяльності, виховання всебічно розвинутої людини.

Питання про суть культурної революції широко висвітлене в спеціальній літературі, хоч і є дискусійним. Ми не маємо на меті розглядати різні точки зору і полемізувати з різними авторами. У визначенні суті культурної революції ми поділяємо погляди Е. О. Баллера і М. Є. Злобіна, а вони пишуть, що «суть культурної революції не можна розкривати шляхом простого перераховування навіть найяскравіших факторів і найпереконливіших статистичних даних... кількісні показники набувають того чи іншого смислу тільки в якісному аналізі» [20, с. 74]. Як бачимо, ці автори пропонують брати до уваги не лише такі критерії, як споживання культури масами, засвоєння її, а насамперед творчість мас, залучення трудящих до неї на всіх ділянках культурного будівництва.

На нашу думку, це розуміння суті культурної революції є глибоким, має важливе методологічне значення для дальшого дослідження не тільки основних її напрямків, але й найважливіших каналів здійснення. Воно цілком відповідає марксистсько-лєнінському вченню про культуру і культурну революцію, згідно з яким в центрі уваги — людина, що перетворює світ і саму себе. Відповідає воно і програмним документам КПРС, де передбачено всебічний розвиток людини [30, с. 55].

Отже, культурна революція має дві сторони: перша — залучення мас до культури, підвищення їх культурного рівня; друга — втягнення кожного індивіда в активний процес її формування.

Завдання поєднати культуру з масами дуже складне. Недостатньо мати ідеї, найпрогресивнішу культуру. Потрібні канали і певні засоби поширення ідей, всього багатства культури.

Одним з таких каналів і стала культурно-освітня робота. Це була найважливіша ділянка культурного будівництва —

створення нових соціалістичних відносин на місцях, знизу, в глибинах народного побуту.

В. І. Ленін, вказуючи на виключно велике значення культурно-освітньої роботи у проведенні культурної революції, писав: «Позашкільна освіта важлива для перебудови всього життя» [5, с. 401]. Це значення посилювалося ще й тому, що зростання культури, на думку В. І. Леніна, «досягається найчастіше позашкільним шляхом» [6, с. 155]. Звертаючись до працівників позашкільної освіти, В. І. Ленін підкреслював, що «потреба населення дістати освіту поза встановленою шкільною системою і потреба в працівниках у цій галузі надзвичайно сильно зростають» [7, с. 341].

Через це Радянська держава з перших днів існування взяла на себе піклування про політико-освітнє виховання мас, очоливши могутній культурно-освітній рух. Вона створила Головополітосвіту — орган керівництва культосвітроботою — включивши її тим самим у державну систему. Таким чином було покладено початок систематичній освітній діяльності в країні і показано, що вона є органічною складовою частиною культурної революції, де знайшли свій вияв як кількісні, так і якісні показники.

Кількісні показники представлені в культосвітній роботі зростанням мережі її установ, котрі є матеріальною базою культури. В. І. Ленін завжди піклувався про розвиток в країні матеріальної бази культури. В грудні 1921 р. в листі до А. В. Луначарського та інших товаришів він просить дані про кількість хат-читалень, бібліотек, клубів, які б характеризували зростання та залучення трудящих до освіти.

Комуністична партія і Радянська держава, керуючись вказівками В. І. Леніна, вжили ряд заходів для розширення мережі культосвітніх установ. Так, на 1937 р. країна мала 70 тисяч масових бібліотек, 95,6 тис. клубів, 40,5 тис. хат-читалень [34, с. 711, 716, 724]. До кінця перехідного періоду було створено могутню мережу установ культури, що були опорними пунктами комуністичного виховання та ідейного впливу на маси.

Перемога соціалізму і в зв'язку з цим назрілі завдання культурної революції вимагали ще більшого розмаху культурно-освітньої роботи в масах, що теж позначилося на кількісному зростанні культосвітніх установ. Про це свідчать такі цифри. Бібліотек на початок періоду побудови соціалізму стало 382 тис., клубних установ — 128,6 тис., музеїв — 929 [28, с. 447—450].

Характерно, що із зміцненням матеріально-технічної бази соціалізму створюються і досконаліші державні культурно-освітні установи. Народження будинків і палаців культури, університетів культури дозволило не тільки задовольняти культурні запити трудящих, а й поліпшити якість культурно-освітньої роботи. Діяльність всіх радянських культурно-освітніх установ була підпорядкована одному завданню — задоволенню потреб

особистості, формуванню світогляду трудящих. Їх функціонування є одним із суб'єктивних факторів процесу суспільного розвитку. Головне завдання радянських установ культури полягає в тому, щоб завжди бути нерозривно пов'язаними з життям народу, правдиво відображати багатство і різноманітність соціалістичної дійсності, яскраво і переконливо показувати велику творчу роботу радянського народу.

Розширення мережі установ культури, вдосконалення їх сприяло розвитку ініціативи і творчості мас. Тобто здійсненню другої, найбільш важливої, якісної сторони культурної революції — необмеженому розширенню творчих сил народу.

«Жива творчість мас» — ці лєнінські слова розкривають не тільки суть культурної революції, а й найважливішу особливість культурно-освітньої роботи.

Творчість як одна з характерних рис радянської культосвітньої діяльності, що визначається корінними інтересами робітничого класу і всіх трудящих, інтересами будівництва соціалізму і комунізму, — це широкий простір для виявлення організаторських здібностей народу. В культурно-освітній роботі, як ніде, виявилися всі види художньої творчості і самодіяльності. Вона є конкретним втіленням ідей В. І. Леніна про те, що центральну роль у здійсненні культурної революції відіграють самі маси, бо «ніде народні маси не зацікавлені так справжньою культурою, як у нас; ніде питання цієї культури не ставляться так глибоко і послідовно, як у нас» [10, с. 408].

Саме в культурно-освітній роботі особливо виявилось лєнінське положення про те, що треба не тільки створювати культуру для мас, але й формувати та утверджувати культуру самих мас. Культурно-освітня робота на практиці довела, що культурні перетворення досягнуть мети тільки тоді, коли супроводжуватимуться зростаючою участю мас у творчому збагаченні й розвитку культури.

В. І. Ленін, вказуючи на цю специфіку радянської культурно-освітньої роботи, яка була втіленням не тільки можливості, а й потреби брати участь у створенні культурних цінностей, вважав ініціативу, творчість і самодіяльність мас одним з найважливіших принципів культурно-освітньої діяльності.

Говорячи про якісний процес культурної революції, не слід забувати про безпосередній зв'язок її з суспільним вихованням. Система суспільного виховання склалася у нас не відразу, а в ході культурної революції на підставі утвердження соціалістичних суспільних відносин.

Культурно-освітня робота і стала одним з напрямків суспільного виховання, охопивши практично всі верстви трудящих, незалежно від віку, освіти, партійності, роду занять. Її перевагами є безпосереднє спілкування, прямий контакт з масами, органічне поєднання логічного та емоціонального впливу, широке використання різних методів виховання, таких як переконання,

приклад, заохочення, і засобів, зокрема бесід, лекцій. До переваг слід віднести і практичну організацію суспільно-політичної діяльності трудящих, тобто участі самих мас у здійсненні заходів. Широке залучення трудящих до громадської, пропагандистської, організаційної роботи — особливість виховання через культосвітні установи.

Широко залучаючи трудящих до виконання тих чи інших заходів, культурно-освітні установи перетворюють людину з об'єкта виховання в суб'єкт його. Під впливом свідомої цілеспрямованої виховної діяльності формується громадський настрій, який спонукає людей до участі в політичних кампаніях, до публічних виступів.

Завдяки культурно-освітній роботі у людини формується ряд колективних якостей, наприклад, почуття громадського обов'язку, цілеспрямованість, принциповість, товариська взаємодопомога, підпорядкування інтересів особистості громадським та ін.

Щоденний специфічний виховний вплив через культосвітні установи — клуби, бібліотеки, будинки і палаци культури як місце постійного спілкування з масами, є необхідною передумовою для формування нової людини.

Ця виховна сторона культурно-освітньої роботи має вирішальне значення у здійсненні культурної революції. «Без книг, без бібліотек, без умілого використання книг читачами, — говорила Н. К. Крупська, — не може бути культурної революції» [19, с. 210].

Значить, центральне завдання соціалістичної культурної революції — перетворити культуру у всенародний здобуток, залучити до активної участі в її розвитку найширші народні маси, виховати нову людину — є одночасно і найважливішим завданням культурно-освітньої роботи.

На час повної і остаточної перемоги соціалізму в нашій країні існувало 204 608 гуртків художньої самодіяльності, де брало участь 2918,5 тис. чол., а музеї відвідувало 50 млн. чол. [29, с. 449—450]. Масові бібліотеки нараховували тоді 53 014 тис. читачів, а в середньому на кожну бібліотеку припадав 771 читач [28, с. 294].

Найяскравіше виявлення цієї якісної сторони культурної революції ми бачимо сьогодні, в період побудови комуністичного суспільства, коли творча активність мас є провідною силою в культурному будівництві. І в цьому величезну роль відіграє культурно-освітня робота, за допомогою якої через систему установ культури відбувається дальший розвиток творчої активності мас.

На одного оплачуваного працівника клубу, будинку культури, бібліотеки припадають десятки активістів, що працюють на громадських началах. Завдяки їх активній діяльності культосвітні установи ще більше наблизилися до мас. Сотні тисяч біб-

ліотечних активістів добровільно й безплатно обслуговують бібліотеки і пункти видачі книг. Вони успішно пропагують політичну і науково-технічну літературу.

У процесі будівництва комунізму чимале значення для залучення мас до культури, для розвитку їх творчої діяльності має художня самодіяльність. У Звітній доповіді ЦК КПРС XXIV з'їздові партії говориться: «Соціалізм не тільки відкрив трудящим масам широкий доступ до духовних цінностей, а й зробив їх безпосередніми творцями культури. Одне з яскравих свідчень цього — незвичайний розмах художньої народної творчості. Тепер у колективах художньої самодіяльності беруть участь 13 млн. дорослих і 10 млн. школярів. Художня творчість народу — одна з характерних рис нашої радянської дійсності, нашого життя» [30, с. 102].

Все це свідчить про успішне здійснення ленінського передбачення про те, що «всі здобутки культури стануть загальнонародним добром» [4, с. 430]. Творчість та ініціатива мас є в нашій країні певною формою безпосередньої участі мас у створенні культурних цінностей, їх впливу на діяльність органів управління і установ культури з метою їх дальшої демократизації.

Таким чином, тенденція розвитку культурної революції така, що з поступальним рухом до комунізму творча активність мас в організації культурного життя країни постійно зростатиме. У цьому й полягає основне завдання завершального етапу культурної революції і культурно-освітньої роботи як одного з каналів реалізації її завдань.

ЛІТЕРАТУРА

1. Маркс і Енгельс Ф. Маніфест Комуністичної партії.— Твори, т. 4, с. 405—441.
2. Ленін В. І. Держава і революція. — Твори, т. 25, с. 343—447.
3. Ленін В. І. Другий Всеросійський з'їзд Рад робітничих і солдатських депутатів, 25—26 жовтня (7—8 листопада) 1917 р.—Твори, т. 26, с. 207—227.
4. Ленін В. І. Третій Всеросійський з'їзд Рад робітничих, солдатських і селянських депутатів, 10—18 (23—31) січня 1918 р.—Твори, т. 26, с. 405—431.
5. Ленін В. І. Промова на II нараді завідуючих позашкільними підвідділами губернських відділів народної освіти 24 січня 1919 р.—Твори, т. 28, с. 401—402.
6. Ленін В. І. VIII з'їзд РКП(б) 18—23 березня 1919 р. — Твори, т. 29, с. 117—193.
7. Ленін В. І. Промова на III Всеросійській нараді завідуючих позашкільними підвідділами губернських відділів народної освіти 25 лютого 1920 р.—Твори, т. 30, с. 340—344.
8. Ленін В. І. Промова на Всеросійській нараді політосвіт губернських і повітових відділів народної освіти 3 листопада 1920 р.—Твори, т. 31, с. 323—332.
9. Ленін В. І. Ложка дьогтю в бочці меду.—Твори, т. 33, с. 321—322.
10. Ленін В. І. Сторінки з щоденника.— Твори, т. 33, с. 407—411.
11. Арнольд А. И. Социализм и культура. М., 1962. 430 с.
12. Арнольд А. И. Социализм и культурный прогресс. М., 1968. 32 с.
13. Арнольд А. И. Культура и современность. М., 1973. 159 с.

14. Андреева М. С. Коммунистическая партия — организатор культурно-просветительной работы в СССР. 1917—1933. М., 1963. 49 с.
15. Баллер Э. А. О преемственности в развитии культуры. М., 1969. 293 с.
16. Васина Э. Л. Культурная революция — закономерность социалистического и коммунистического строительства. М., 1973. 64 с.
17. Злобин Н. С. О сущности культурной революции. — «Ученые записки МГИК», вып. 14. М., 1967. 67 с.
18. Крупская Н. К. Педагогические сочинения, т. 2, М., 1959, 735 с.; т. 7, М., 1959. 751 с.
19. Крупская Н. К. Ленинские установки в области культуры. М., 1937. 375 с.
20. Культура, творчество, человек. М., 1970. 46 с.
21. Культурная революция в СССР. 1917—1965., М., 1967. 340 с.
22. КПСС во главе культурной революции в СССР. М., 1973. 420 с.
23. Карпов Г. Г. Партия и культурная революция в СССР, М., 1957. 72 с.
24. Ким М. П. Коммунистическая партия — организатор культурной революции в СССР. М., 1955. 340 с.
25. Ким М. П. Великий Октябрь и культурная революция в СССР. М., 1967. 48 с.
26. Матеріали ХХІV з'їзду КПРС. К., Політвидав України, 1971. 320 с.
27. Народное хозяйство СССР за 1962 г. Статсборник. М., 1963. 735 с.
28. Народное строительство, наука и техника в СССР. Статсборник, М., 1971. 403 с.
29. Народное образование в СССР. Юбилейный статсборник, 1922—1972. М., 1973. 847 с.
30. Програма Комуністичної партії Радянського Союзу. К., Політвидав України, 1971. 128 с.
31. Ремизова Т. А. Культурно-просветительная работа (1917—1925), М., 1968. 102 с.
32. Савченко А. М. История культурно-просветительной работы в СССР. М., 1970. 169 с.
33. Строительство коммунизма и духовный мир человека. М., 1966. 640 с.
34. Фрид Л. С. Очерки по истории культурно-просветительной работы в РСФСР. 1917—1922. Л., 1941. 218 с.
35. Цеткин К. Воспоминания о В. И. Ленине. М., 1970, 64 с.

В. О. ЛОЗОВОЙ

ДО ВИВЧЕННЯ ПРОБЛЕМИ САМОВИХОВАННЯ СТУДЕНТІВ

Зростання ролі суб'єктивного фактора в житті соціалістичного суспільства, необхідність виховання нових поколінь, розвиток і збагачення світогляду робить проблему комуністичного виховання мас дуже актуальною. У системі комуністичного виховання органічною частиною є самовиховання.

За умов будівництва комунізму стихійний економічний, соціальний, духовний розвиток поступився місцем свідомій організації виробництва, всього соціального життя, важливого значення набула творча, високосвідомо діяльність людей в інтересах суспільства. ХХІV з'їзд КПРС вказав на посилення ролі суб'єктивного фактора у формуванні нової людини. Ця тенденція стала закономірністю соціалістичного й комуністичного будівництва. «Велику справу — будівництво комунізму, — гово-

рється у Звітній доповіді ЦК XXIV з'їздові КПРС, — неможливо рухати вперед без всебічного розвитку самої людини. Без високого рівня культури, освіти, суспільної свідомості, внутрішньої зрілості людей комунізм неможливий, як неможливий він і без відповідної матеріально-технічної бази» [4, с. 94].

Розв'язуючи завдання формування нової людини, партія велику увагу приділяє вихованню підростаючого покоління. У Звітній доповіді вказувалося на необхідність вивчення особливостей різних груп молоді, щоб «вміти працювати з кожною з таких груп» [4, с. 91]. У молодому віці, як відомо, відбувається становлення особи, вибір нею життєвого шляху, здійснюється перехід до соціальної зрілості, підготовка до вступу в суспільне життя, прийняття на себе відповідної соціальної ролі.

Значення комуністичного самовиховання у формуванні особи студента — майбутнього спеціаліста важко переоцінити. Виховання не матиме ефекту, коли воно не підсилюється зустрічним зусиллям того, хто виховується, коли об'єкт виховання не стає його суб'єктом. Справедливо вказує Ю. О. Самарін, що проблема самовиховання повинна стати ядром виховної роботи серед студентської молоді, оскільки людина в цьому віці і практично, і юридично є самостійною [12, с. 19]. Виховання у студентів творчого ставлення до навчання, до своєї професії, до всього оточуючого в поєднанні з високими духовними якостями не може здійснюватися без творчого підходу до самого себе, тобто без самовиховання.

Комуністичне самовиховання ми розуміємо як детерміновану суспільними умовами і моральною позицією особи вільну, доцільну, активну діяльність, спрямовану на вироблення і удосконалення своїх духовних і фізичних якостей у відповідності з комуністичним суспільним ідеалом.

Важливим засобом наукового пізнання і керівництва процесом комуністичного самовиховання студентів є марксистсько-ленінська соціологія, її діалектико-матеріалістичний метод. Підкреслюючи значення соціології, академік Ф. В. Константинов вказував, що чим складнішим є суспільно-історичний розвиток, чим різноманітніші проблеми й завдання, які стоять перед суспільством, народом, передовим класом, тим гострішою стає потреба в науковій соціології, потреба в правильному тлумаченні процесів, явищ, подій, що відбуваються в світі і в кожній країні [9, с. 86]. Відповідне філософське осмислення самовиховання як соціального явища створює необхідну основу для його дальшого дослідження.

Соціологічний аналіз проблеми комуністичного самовиховання передбачає з'ясування її конкретно-історичної, класової суті, виявлення взаємозв'язків з іншими суспільними явищами, суспільної доцільності розвитку. Ці завдання у своїй сукупності і становлять основні методологічні принципи дослідження проблеми самовиховання студентів.

Формування особи спеціаліста, встановлення ролі комуністичного самовиховання у цьому процесі, певна річ, обумовлює як важливу теоретичну передумову наукове обґрунтування та розкриття категорії студентства. Аналіз цієї категорії дає змогу виявити безпосереднє соціальне середовище, яке значною мірою впливає на процес формування студента — майбутнього спеціаліста, і на цьому ґрунті усвідомити типологічні риси його особи.

При характеристиці студентства як соціальної групи треба виділити моменти, що мають загальне значення для досліджуваної проблеми. Студентство — частина молоді з точки зору віку, а за характером своєї діяльності воно є частиною інтелігенції. Отже, характерні вікові особливості, що визначають молодь як соціальну групу суспільства, властиві й студентству. Одночасно для нього є типовими й деякі риси інтелігенції. Студентство — проміжна, перехідна соціально-демографічна група. Нетривале перебування в ній (в середньому чотири—шість років) є однією з форм соціального просування і служить своєрідним етапом переходу молоді з різних класів і соціальних груп до інтелігенції. Слід зауважити, що студентство — це одна з груп суспільства, входження і перебування в якій, в зв'язку із сказаним вище, чітко регламентується державою. Таким чином, наявна соціально-демографічна структура не може не відбитися на своєрідності адаптації різних груп студентів до умов вузу та соціалізації в цілому і потребує диференційованого підходу до них у процесі формування майбутнього спеціаліста.

Складний соціально-демографічний склад студентства вказує на його тісний зв'язок за походженням з усіма класами й соціальними групами суспільства і свідчить, що воно є невід'ємною частиною останнього, одним із загонів молоді. «Наше радянське студентство,— говорив на Всесоюзному з'їзді студентів Л. І. Брежнев,— це плоть від плоті, кров від крові робітників, селян, трудової інтелігенції — словом, тих, хто своєю працею робить можливим прилучення молоді до висот знань» [5, с. 405].

Студентство характеризується відносно однаковим освітнім рівнем. Це особи, що мають загальну або спеціальну середню освіту. Це є, як відомо, головною умовою входження в дану соціальну групу, а характер праці, що обумовлюється змістом соціальних функцій, якраз і потребує високого рівня інтелектуальної активності.

Студентство як центральна категорія вищої школи виконує ряд соціально значущих функцій. Домінуюча його функція — набуття, опанування і нагромадження знань, всебічна підготовка до майбутньої соціальної ролі інтелігенції, тобто до майбутньої висококваліфікованої праці в різних галузях науки, техніки, управління, культури і т. ін. Якщо перша частина цієї функції пов'язана переважно з пізнавальною діяльністю, в ці-

лому реалізується у процесі навчання, освіти, то друга передбачає, разом з професійним становленням, широку діяльність, спрямовану на формування якостей громадянина, організатора, керівника і т. ін., тобто інтелігента в повному розумінні цього слова. Тому інші функції, які виконує студентство, в тій чи іншій мірі обумовлюються головною, доповнюючи, розширюючи її. У процесі навчання, що займає провідне місце в учбово-виховному процесі, відбувається формування наукового світогляду, нагромадження знань як майбутньої професійної функції, розвивається етична й естетична культура і т. д. Основним критерієм, що визначає ставлення студентів до навчання (виконання головної функції), є рівень академічної успішності.

Другою важливою функцією радянського студентства, яка невіддільна від першої, є громадсько-політична діяльність у різних формах. Вона пов'язана з роботою в громадських і самодіяльних організаціях, з виконанням суспільно важливих заходів (лекційна пропаганда, шефська робота, участь в народній дружині тощо). У процесі її реалізації найповніше виявляється соціально-політична активність студентської молоді.

Важливою функцією студентства є трудове виховання. Хоч трудова діяльність для основної маси студентів не має постійного характеру, проте в останні роки праця, перш за все фізична, стала невід'ємним супутником навчально-виховного процесу. Дальше підвищення і зміцнення ролі трудового виховання студентства базується на тому ленінському положенні, що «тільки в праці разом з робітниками і селянами можна стати справжніми комуністами» [2, т. 31, с. 261]. Велику участь беруть студенти і в науково-дослідній роботі [7, с. 10].

Аналіз сфер діяльності студентської молоді свідчить, що вона, навчаючись, виконує соціальні функції інтелігенції, виступає носієм високої духовної культури, робить чималий внесок у будівництво комунізму. Це характеризує студентство як соціально-професійну групу суспільства. Ми поділяємо точку зору Ф. Г. Хайрулліна [14, с. 8—9], що студентство — не тільки проміжна, перехідна соціально-професійна група, яка готується до майбутнього виконання соціальних і функціональних ролей інтелігенції, її резерв, а, в певному розумінні, вона вже тепер є частиною інтелігенції, причому, за словами В. І. Леніна, «самою чутливою» внаслідок вікових особливостей.

Місце і роль студентства не обмежуються тільки переліченими вище соціальними функціями. Як і на інші загони молоді, на нього покладено багато соціальних функцій [10, с. 80—81]. Всі вони, і перш за все основна, виступають умовами існування студентства, в них реалізується його соціальна сутність.

Головним призначенням студентства як соціальної групи суспільства є поповнення армії представників розумової праці вищої кваліфікації. Виконуючи цю свою головну функцію, студентство займається переважно розумовою працею у сфері ду-

ховного виробництва. Аналіз змісту соціальних функцій свідчить про велику питому вагу в життєдіяльності студентської молоді предметної діяльності в різних формах її вираження. Співвідношення предметної і пізнавальної діяльності на користь останньої відображує специфічні риси праці студентів. Незважаючи на перевагу пізнавальної діяльності в цілому, питома вага предметної діяльності диференціюється залежно від вузу, курсу, фаху, активності студента тощо. Як зазначають дослідники, студентство відрізняється різноманітністю колективних форм життєдіяльності [11, с. 152—173].

Формуючись з різних класів і соціальних груп суспільства, студентство диференційовано зберігає в собі їх властивості та якості. Зникнення останніх і привнесення нових, пов'язаних з соціальним статусом студентства, — складний і тривалий процес. Діалектика його обумовлюється зменшенням обсягу перших в міру входження в соціальну групу (тобто в процесі адаптації до умов вузу) і зростанням обсягу других. Тимчасовий характер перебування в цій соціальній групі вказує на короткочасовість, нестабільність окремих з цих рис, що зникають або видозмінюються з переходом до складу інтелігенції.

Все це дозволяє розглядати студентство як суспільно-діяльну групу, що формується з різних соціальних утворень, як перехідну соціально-демографічну групу молоді, резерв і частину інтелігенції, що виконує допоміжну соціально-класову роль і відзначається особливостями соціально-психологічної характеристики.

Важливою теоретичною основою дослідження проблеми комуністичного самовиховання студентів є марксистсько-ленінське вчення про особу, умови, шляхи і засоби її формування та розвитку, типології і структури.

Класики марксизму-ленінізму розглядають сутність особи як сукупність конкретно-історичних суспільних відносин. Суспільні відносини — це не потойбічна для людини реальність, а та специфічна дійсність, що є продуктом людської творчості і не існує незалежно від діяльності людини. Засвоєння суспільного досвіду і реалізація сутності здійснюється людиною через виконання тієї чи іншої соціальної ролі в процесі діяльності. Остання розуміється як відносини між людиною і природою, а також між самими людьми. Вона входить у саму сутність людини.

За допомогою різних форм соціальної діяльності, через які людина безпосередньо включається в систему відносин, відбувається формування особи, її соціальне визрівання. Поза працею, поза практичною діяльністю неможливе становлення соціально активної особи.

Категорія діяльності стосовно до проблеми самовиховання виконує методологічну функцію, тому що діяльність, перш за все трудова, є найважливішою і єдиною умовою та засобом самовиховання особи, студента, зокрема. До того ж будь-яка мо-

дифікація діяльності не може не позначитися на самовихованні особи. Всебічна діяльність — основа для самовиховання гармонійної особи, а діяльність часткова, епізодична, часом однобічна є, як правило, запорукою потворного самовиховання. «Яка життєдіяльність індивідів, такі і вони самі» [1, с. 19], — писав К. Маркс.

Разом з тим самовиховання як одна з форм, говорячи словами К. Маркса, *«оброблення людей людьми»*, являє собою специфічний вид соціальної діяльності. Тільки в цьому випадку діяльність і форми активності спрямовуються на перетворення не навколишнього світу, а самої людини, оскільки вона виступає не тільки як суб'єкт, але й об'єкт праці [8, с. 45—46]. Це передбачає своєрідне «роздвоєння особи», яка виступає одночасно в двох планах — суб'єкта й об'єкта праці [8, с. 45—46]. Та чи інша діяльність є реалізацією вже усвідомлених потреб та інтересів особи. Вона можлива лише за наявності відповідних знань про суб'єкт і об'єкт праці. Самовиховання як специфічний вид діяльності неможливе без знання особою своїх позитивних і негативних якостей, без усвідомлення того, які якості у відповідності з вимогами до тієї чи іншої соціальної ролі треба виробляти. Л. І. Брежнев у промові на Всесоюзному зльоті студентів наголосив на вимогах, які висуває життя до радянського спеціаліста, активного учасника комуністичного будівництва, вказавши, зокрема, на ті якості, які необхідно виробляти студентам, щоб стати гарними спеціалістами [5, с. 407—408].

Важливе теоретичне значення для підтвердження наших висновків має марксистсько-ленінське вчення про соціальну типологію особи, зведення індивідуального до соціального як методу пізнання особи.

Ленінське вчення про соціальну типологію особи докладно розкрито в дослідженнях радянських філософів Г. Л. Смирнова, М. Я. Корнеєва, Х. Ф. Сабирова, Б. К. Лебедева та ін. Під соціальним типом Г. Л. Смирнов розуміє спосіб виконання людиною різних видів діяльності, сукупність властивостей особи, що визначають приналежність її до соціальної групи. В основу визначення соціальних типів особи взято такі моменти: 1) приналежність до класу, соціальної групи; 2) сукупність соціальних ролей, що обумовлюють місце і роль людини в суспільстві; 3) спрямованість особи, тобто систему її потреб, інтересів, поглядів, ідеалів, що виступають як мотиви індивідуальної поведінки. Спрямованість, є головне в типі [13, с. 53—63].

Становлячи сукупність суспільних відносин соціалізму, соціалістичний тип особи знаходить конкретний вияв у класових, групових, професійних типах. Одним з його конкретних виявів є особа студента. Вона виступає носієм не всієї сукупності суспільних відносин соціалізму, а лише її частини. Свою суспільну сутність ця особа реалізує не через всі форми соціальної діяльності, а тільки через відповідні, «закріплені» за соціальною гру-

пою студентства згідно з його місцем і роллю в системі суспільного виробництва.

Приналежність до соціальної групи встановлює як провідну функцію, у процесі якої виробляється стереотип діяльності й поведінки, так і характер та зміст цієї діяльності, що в сукупності й визначає типові риси і властивості особи. «Кожна соціальна функція,— підкреслює Л. П. Буюєва,— справді нібито «диктує» особі відповідну систему дій та поведінки. Її виконання, з одного боку, передбачає наявність в особи необхідних якостей і властивостей, з другого—є засобом їх формування і закріплення в особі» [6, с. 52].

Діяльність студента здебільшого являє собою другу сторону людської діяльності. (К. Маркс і Ф. Енгельс, як відомо, поставили питання про дві сторони людської діяльності, з яких одну вони розуміли як *«оброблення природи людьми»* [1, с. 33]). Незважаючи на значущість усіх сфер, найбільш важливою для становлення особи студента — майбутнього спеціаліста, про що вже говорилося, є пізнавальна діяльність у її різних формах, оскільки знання — головний фактор формування спеціаліста вищої кваліфікації. Пізнавальна діяльність студентів має репродуктивно-творчий характер. Процес її опредметнення і розпредметнення не завершується повністю, а реалізується тільки частково. Тут відбувається перетворення матеріального в ідеальне, тобто студент маніпулює не з матеріальним світом, а з його ідеальними копіями. Така діяльність виявляється у почуттєво-емпіричних, абстрактно-теоретичних зв'язках з дійсністю. «Пізнавальна діяльність суб'єкта,— пише С. М. Каган,— є, власне, духовна діяльність, хоч вона і зумовлена потребами матеріальної практики й обслуговує її, перетворюючись, в кінцевому підсумку, в своєрідну продуктивну силу» [8, с. 46]. Поза зв'язком з предметною діяльністю вона втратила б своє значення як фактор соціалізації особи студента. Але життєдіяльність студента, про що вже говорилося, не обмежується тільки пізнавальною діяльністю. Студент об'єктивно зайнятий у різних видах трудової і комунікативної діяльності. В межах соціальної ролі вони стають умовами й засобами комуністичного самовиховання студента — майбутнього спеціаліста, модель якого докладно охарактеризована Л. І. Брежневим у промові на Всесоюзному зльоті студентів [5, с. 407—408]. У людини взагалі, студента зокрема, немає іншого засобу до самопізнання, самовираження, самореалізації, самовиховання, окрім творчої діяльності, що є результатом складного синтезу праці, спілкування і пізнання.

«Справжнє виховання мас, — підкреслював В. І. Ленін, — ніколи не може бути відокремлене від самостійної політичної і особливо від революційної боротьби самої маси. Тільки боротьба виховує експлуатований клас, тільки боротьба відкриває йому міру його

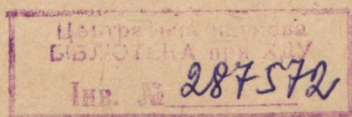
сил, розширяє його кругозір, підносить його здібності, проявляє його розум, виконує його волю» [2, т. 23, с. 222]. І це не просто констатація факту, а найважливіше методологічне положення, що впливає з філософського аналізу діяльної суті людини. В цих словах у концентрованій формі сформульовано ленінську концепцію сутності процесу виховання і самовиховання. Тільки в діяльності, в історично набутому досвіді особа розвиває і пізнає себе, тільки в поєднанні теоретичних знань з досвідом реальних відносин, через критичне усвідомлення цих знань і відносин особа виробляє свої переконання.

Визначаючи провідну роль соціального середовища у формуванні особи, важливо також враховувати і активне місце самої особи в цьому процесі. Тут, так би мовити, йдеться про соціалістичну спрямованість особи як головну рису соціального типу. Ця спрямованість знаходить вияв у активності особи при виконанні соціальних функцій, які їй диктує суспільство. У цьому зв'язку Л. П. Буюєва справедливо зазначає, що особи різняться не тільки їх суспільним становищем й соціальними функціями, а й тим, як вони ці функції виконують, вкладаючи в цю роботу свій розум, здібності, талант, волю, як вони ставляться до свого становища та до виконуваних функцій [6, с.57].

Соціалістичні суспільні відносини як джерело становлення особи не утворюють з кожного індивіда нової людини. Потрібна велика внутрішня активність самої особи, її безпосередня участь у суспільній праці, в будівництві комунізму.

ЛІТЕРАТУРА

1. Маркс К. і Енгельс Ф. Твори, т. 3.
2. Ленін В. І. Твори, т. 23, 31.
3. Програма Комуністичної партії Радянського Союзу. К., Політвидав України, 1961. 126 с.
4. Матеріали XXIV з'їзду КПРС. К., Політвидав України, 1972. 360 с.
5. Брежнев Л. І. Ленінським курсом, т. 3. К., Політвидав України, 1972. 512 с.
6. Буюєва Л. П. Социальная среда и сознание личности. М., 1968. 268 с.
7. Елютин В. П. Высшая школа Советского Союза.— «Вестник высшей школы», 1972, № 12, с. 3—12.
8. Каган С. М. Опыт системного анализа человеческой деятельности.— «Философские науки», 1970, № 5, с. 43—53.
9. Константинов Ф. В. Социология и политика.— В кн. «Социология в СССР», т. 1. М., «Мысль», 1966, с. 85—102.
10. Пути формирования социальной активности личности при социализме, М., «Мысль», 1972. 141 с.
11. Рубин Б., Колесников Ю. Студент глазами социолога. Изд-во Ростовск. ун-та, Ростов-на-Дону, 1968. 277 с.
12. Самарин Ю. А. Психология студенческого возраста и становление специалиста. — «Вестник высшей школы», 1969, № 8, с. 16—21.
13. Смирнов Г. Л. Советский человек М., Политиздат, 1973. 415 с.
14. Хайруллин Ф. Г. Некоторые социальные проблемы формирования студенчества и адаптации студентов к вузу. Автореф. канд. дис., Саратов, 1972. 18 с.

З М І С Т

Шевелєв Н. С. Ф. Енгельс про пролетарський інтернаціоналізм як принцип побудови і діяльності партії робітничого класу	3
Олійник К. М. В. І. Ленін про роль культурно-технічного рівня трудящих у господарському будівництві	13
Гостєв М. Т., Артемчук М. В. Науково-технічна революція і структурні зміни в радянському робітничому класі	21
Стеблякко Є. М. Школи комуністичної праці як одна з форм підвищення трудової активності робітничого класу	27
Личко Б. Т., Устименко М. А. Щодо формування і закріплення кадрів при плануванні соціального розвитку колгоспів	32
Дмитришин А. Д. Ілюзорна об'єктивність французьких «радянологів» у тлумаченні політичних прав і свободи селян при соціалізмі	38
Ніколаєвський М. Ф. Вплив науково-технічної революції на ідейне виховання спеціалістів	47
Ніколаєвський М. Ф., Перепелиця А. М. Шляхи організаційного удосконалення ідеологічної роботи в інженерних колективах за умов науково-технічної революції	55
Гончарова Є. Г. До визначення поняття «суспільна організація праці»	63
Ключко Є. С. Про визначення поняття «загальнонародна держава»	70
Тарасова Л. Л. Про співвідношення культурної революції і культурно-освітньої роботи	74
Лозовой В. О. До вивчення проблеми самовиховання студентів	81

ВЕСТНИК ХАРЬКОВСКОГО УНИВЕРСИТЕТА

№ 121

Научный коммунизм

Выпуск 10

(на украинском языке)

Издательское объединение «Вища школа»
Издательство при Харьковском государственном университете.

Редактор *М. З. Аляб'єв*

Технічний редактор *Г. П. Александрова*

Коректор *Т. А. Жигальцова*.

Передано до складання 25/VII 1974 р. Підписано до друку 11/II 1975 р.
Формат 60×90¹/₁₆. Папір друкарський № 3. Умовно-друк. арк. 5,5. Облік.-вид.
арк. 6,3. Тираж 1000. Замовлення 1399. БЦ 50032. Ціна 38 коп.

Видавництво видавничого об'єднання «Вища школа» при Харківському
державному університеті, 310003, Харків-3, Університетська, 16.

Харківська міська друкарня № 16 Обласного управління у справах видавництв,
поліграфії та книжкової торгівлі. Харків-3. Університетська, 16.